

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ЗАГАЛЬНІ ЗВІТНІ ЗБОРИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
В УКРАЇНІ

4 грудня 2010 р. в актовій залі Львівського національного університету ім. І. Франка відбулись Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні — 21-ші з часу відновлення Товариства в Україні і 137-мі від його заснування. Сьогодні в матірньому НТШ зареєстровано 35 комісій, які самостійно діють або об'єднані у секції та 19 осередків в обласних і районних містах України. На зборах були присутні 153 особи, з-поміж яких 101 дійсний член.

Відкриває Загальні звітні збори голова НТШ в Україні Олег Купчинський

Розпочав Загальні звітні збори голова Товариства Олег Купчинський вступним словом. Він зазначив, що робота НТШ за останні роки досягла значних здобутків у науково-організаційному та науковому аспектах і, що дуже важливо, здобула власне обличчя, зокрема, щодо видавничого процесу у національній науці. У цьому контексті великим досягненням є плідна співпраця

НТШ з такими могутніми науковими структурами держави, як НАН України, відомчими академіями, університетами і взагалі системою навчальних закладів України, а також науковими інституціями закордону. Все це має незаперечні докази. Щороку збільшується чисельність осередків Товариства, а отже, й НТШівців по всій Україні, зростає кількісно і за значенням їхніх наукових праць. Про це свідчать численні наукові проєкти, конференції, академії, „круглі столи“, симпозіуми, а чи не найголовніше, — Товариство видало понад 700 різних праць.

Голова Товариства також відзначив, що у звітному періоді НТШ зазнало відчутних втрат. Це стосується і української науки взагалі. Покинули нас і відійшли у вічність відомий мовознавець, д. чл. НТШ Дмитро Гринчишин, відомий український фольклорист і славіст, що жив у Польщі, д. чл. НТШ Ян-Мирослав

Касьян, видатні українські історики, д. чл. Товариства, члени Президії НТШ, лауреати медалі М. Грушевського Ярослав Дашкевич та Ярослав Ісаєвич. Помер голова Київського осередку Олександр Коновець.

Програма Загальних звітних зборів складалася із двох частин — наукових доповідей; звітних доповідей голови Товариства та Ревізійної комісії про підсумки роботи НТШ за 2010 р., обговорення звітів, прийняття Ухвали Загальних звітних зборів.

У першій частині науковці Львова виголосили чотири доповіді:

Леонтій Войтович. „Підкарпаття і Волинь у VI—X століттях: проблеми етнополітичного розвитку“; *Іван Паславський.* „Хто і коли заснував Львів“; *Степан Позняк.* „Чорнозем — національне багатство України“; *Богдан Новосядлий.* „Реліктове випромінювання і приховані складові Всесвіту“.

В обговоренні доповідей взяли участь С. Стойко, В. Шендеровський, Ю. Кисельов, З. Служинська та Ю. Чорнобай.

Друге засідання зборів розпочалось з виголошення головою НТШ Олегом Купчинським звітної доповіді про підсумки роботи Товариства протягом 28 листопада 2009 — 4 грудня 2010 рр. Його доповідь складалася з таких частин: I. Науково-організаційна і представницька діяльність НТШ; II. Видавнича робота Товариства; III. Діяльність комісій та осередків НТШ; IV. Фінансово-господарські проблеми Товариства з викладом актуальних завдань НТШ на найближчий і наступні роки.

Зал засідань Загальних звітних зборів Наукового товариства ім. Шевченка. 4 грудня 2010 р. Фото Володимира Букси

I. Праця Товариства* проводилась під керівництвом голови і Президії Товариства. Всі важливі питання обговорювалися і апробувалися (або не апробувалися) Президією. За звітний період у 2010 р. відбулося п'ять засідань Президії та дві Ради НТШ. Склад Президії — 23 особи. У зв'язку з смертю Ярослава Дашкевича та Ярослава Ісаєвича це число сьогодні становить 21.

Робота членів Президії полягає не лише в обговоренні актуальних науково-організаційних, наукових, видавничих, фінансово-господарських та інших справ Товариства, але й в особистій участі та відповідальності їх за працю в комісіях та осередках НТШ і зв'язках з крайовими НТШ закордоном. Палітра тем, які обговорювалися на Президії Товариства, була широкою.

На засіданнях Ради Товариства, крім обговорення тематики, яка стосується внутрішнього життя і перспектив діяльності НТШ, важливим елементом їх порядку денного було виголошення наукових доповідей: **28 лютого 2010 р.** доповідь: „Моніторинг національного біорізноманіття: проблеми і шляхи їх подолання“ (д. чл. Платон Третьяк); **28 жовтня 2010 р.** — „Мирон Зарицький — видатний український математик“ (д. чл. Богдан Пташник).

Важливим моментом у науково-організаційній діяльності Президії НТШ за 2010 р. було забезпечення наших видань реєстрацією ВАКу, поглиблення контактів з НАН України, зокрема, з її Західним центром, Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України, Інститутом історії НАН України. З участю НТШ відбулось вісім конференцій, симпозіумів, семінарів. Щороку суттєво поповнюється новими книжками фонд бібліотеки НТШ. Книжки Товариству дарують, передають по обміну, а за змогою їх НТШ купує. Цього року активно продовжується каталогізація бібліотеки. Нині непогано працює книгарня НТШ. Спостерігалась широка представницька діяльність Товариства на рівні академічних інституцій, властей міста та області.

Крім світлих сторінок у діяльності управи НТШ та Президії, є чимало темних:

— не вдається Товариству скласти план навіть основних видань НТШ наперед, хоч би на рік—два. На це складається багато причин, у тому числі фінансове забезпечення, з другого боку —

чомусь з кожним роком зголошуються праці для друку повільніше та без новизни і використання нових джерел;

— не все у нас вдається із плануванням конференцій на базі НТШ;

— рік у рік не забезпечується задовільна розсилка книжок у різні наукові центри України і за кордон;

Доповідає
Леонтій Войтович

Доповідає
Іван Паславський

— вимагає більшої уваги від управи НТШ та Президії діяльність осередків. Досі не розв'язана проблема регламенту їх роботи. Деякі осередки занадто зосереджені на кількості членства, забуваючи про внесок своїх членів у дослідницьку працю.

II. Видавничу діяльність відносимо до пріоритетних напрямів нашої праці. Видання, які з'явилися в НТШ за звітний період, поділяємо на п'ять категорій: самостійно підготовлені і видані в НТШ; підготовлені та видані спільно НТШ з іншими науковими інституціями та навчальними закладами; видані під титром НТШ, але поза Товариством у Львові (їх з'являється щораз більше); книжки осередків Товариства по всій Україні і на Кубані. Є ще одна категорія видань: книжки, видані в НТШ, але без зазначення назви Товариства у титрі. Їх умовно називаємо комерційними або касовими виданнями.

Протягом 2010 р. вийшли друком:

Серія „Записки Наукового товариства ім. Шевченка“:

— Т. ССLIX. Праці Секції етнографії та фольклористики.— Львів, 2010.— 816 с.

— Т. ССLX. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— Львів, 2010. (В друці).

Серія „Праці НТШ“:

— Т. XXV. Хемія і біохемія.— Львів, 2010.— 268 с.

— Т. XXVI. Медицина і біологія.— Львів, 2010.— 633 с.

Три книги „Праць НТШ“. Т. XXII (Студії з поля історії української науки та техніки), т. XXIII (Екологічний збірник-4: Дослідження біотичного й ландшафтного розмаїття та його збереження), т. XXIV (Медицина і біологія), вийшли у 2010 р., хоч датовані 2009 р.

Серія „Мала бібліотека НТШ“:

— Ч. 2. Свідзинський А. Мої спогади про Миколу Миколайовича Боголюбова (до 100-ліття від народження).— Львів, 2009.— 40 с., іл.

У залі засідань. Фото Володимира Букси

* За основу повідомлення взято звітну доповідь голови НТШ О. Купчинського.

Серія „Науково-інформаційні видання“:

— Вісник НТШ: Ч. 43.— Львів, 2010.— 84 с.

— Вісник НТШ: Ч. 44.— Львів, 2010.— 80 с.

Три книжки „Хроніки НТШ“ чекають на видавничі кошти. Підготовлено Бібліографію „Хроніки НТШ“ та „Збірника Математично-природописно-лікарської секції“ (1897—1938), т. 1—32 — доля їх така сама.

Доповідає
Степан Позняк

Доповідає
Богдан Новосядлий

Серія „Українознавча наукова бібліотека НТШ“:

— Ч. 26.— Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Друге видання в НТШ.— Львів, 2010.— 397 с.

— Ч. 27.— Супрун-Яремко Надія. Музикознавчі праці.— Рівне, 2010.

Серія „Навчальні посібники та підручники“:

— Ч. 4. Пишменна Оксана. Хорова музика Лесі Дичко.— Львів, 2010.— 268 с. + 8 с. іл.

Крім того, з комерційною метою в Дослідно-видавничому центрі надруковано 11 книжок.

Велика сторінка у видавничій діяльності Товариства — це видання осередків НТШ. Найбільш продуктивний традиційно Донецький осередок (відділення), що працює під керівництвом В. Білецького. Лише за 2010 р. осередок видав понад 20 книжок. Правда, у ньому не завжди диференціюють видання власні і спільні з іншими інституціями. Багато видав Івано-Франківський осередок, суттєво доповнюють його Черкаси, Тернопіль.

III. Діяльність комісій і осередків НТШ. **Комісії.** Характерною рисою діяльності цих виконавчих структур НТШ є те, що, порівняно із попередніми роками, їх робота у поточному році проводилася на рівні комісій, а не секцій. Секції сьогодні залишаються номінальною структурою.

Отже:

Мовознавча комісія (голова Наталія Хобзей). Протягом 2010 р. комісія провела три засідання: 25 березня в рамках XXI Наукової сесії НТШ (десять доповідей); 4—9 липня „Актуальні проблеми української діалектології“ (разом із відділом української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ) і 7—8 жовтня „Перші Тимченківські читання“ (організатори ті ж). Проведено діалектологічну експедицію під гаслом „Тексти: мовно-культурний аспект“. Члени комісії опублікували в різних виданнях до 15 статей.

Літературознавча комісія (голова Ярослава Мельник). Члени комісії організували або брали участь у конференціях XXI Березневої наукової сесії (25 березня), яка була присвячена актуальним проблемам шевченкознавства; в XXIV щорічній науковій франківській конференції (7—8 жовтня); науковій конференції „Михайло Возняк і його філологічна школа“ (25 листопада). Д. чл. М. Ільницький опублікував монографію „Поети Празької школи“, Т. Салига „Екслібриси Евтерпи“, члени комісії Л. Бондар, Р. Крохмальний, В. Працьовитий видали посібники і методичні вказівки, П. Салевич — твір митрополита Іларіона „Слово про закон і благодать“.

Тим часом **Комісія всесвітньої літератури ім. Миколи Лукаша** (голова Роксолана Зорівчак) спрямовувала свою діяльність на вивчення міжнародного контексту української мови й літератури, на розширення контактів львівських філологів з науковцями інших міст і держав, врешті, чи не основне, — на вишкіл молодих професійних перекладачів. Члени комісії — учасники двох конференцій, у тому числі XXI Наукової сесії НТШ (13 і 20 березня), вони ж підготували до друку листування Г. Кочура, М. Лукаша та Є. Дейч. Вийшов збірник „Творчість Григорія Кочура в контексті української культури XXI віку“ Андрія Содомори, який цього року став лауреатом літературної премії ім. Г. Кочура. Відбулися засідання, присвячені Вірі Річ, Григорієві Кочуру.

Історична комісія (голова комісії ще не обрано зборами, звіт подав секретар Андрій Фелонюк). Комісія провела три конференції: 18 березня — „Українське козацтво другої половини XVI — початку XVIII століть“, 25 березня — „Українська домодерна урбаністика з перспективи останніх досліджень“ та 5 жовтня — „Початки міста Львова: факти та гіпотези“.

Члени комісії брали активну участь у підготовці видання творів М. Грушевського. Доволі активно працюють **Філософська комісія** (голова Андрій Пашук), **Комісія семіотики соціально-культурних процесів НТШ** (голова Анатолій Карась). Вони організували самостійно та з участю відповідних кафедр ЛНУ ім. І. Франка ряд наукових заходів, присвячених проблемам історії філософії, а також таким актуальним питанням, як філософський зміст сучасності, контексти й практики національної і громадської свідомості та ін. Члени комісій — автори численних публікацій у

У залі засідань. Фото Володимира Букси

різних наукових виданнях. У цьому ж контексті працювала **Археографічна** (голова Іван Сварник) та **Соціологічна** (голова Галина Щерба) **комісії**.

Етнографічна комісія (голова Ярослав Тарас). Найбільшим досягненням комісії разом із **Комісією фольклористики** (голова Михайло Чернопиский) у 2010 р. є підготовка та вихід ССLIX тому „Записок НТШ“.

Комісія образотворчого та ужиткового мистецтва (голова Роман Яців) за звітний період провадила науково-дослідну діяльність, унаслідок чого з'явилося п'ять монографічних видань: „Павло Ковжун (1896—1939). Творча спадщина художника: матеріали, бібліографічний довідник“ (упоряд. І. Мельник, Р. Яців), альбом-монографія „Любомир-Роман Кузьма (1913—2004). Маларська і публіцистична спадщина“ (упоряд. Р. Яців), „Альбом-каталог. Іван Северин (1881—1964)“ (упоряд. О. Семчишин-Гузнер). За ред. О. Никорак вийшла „Гуцульська вишивка в колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського“. З новим у 2010 р. мистецьким ужитком прийшов Олександр Нога. Крім того, комісія підготувала і надрукувала у різних фахових виданнях близько 25 різноматематичних розвідок, брала участь у 16 конференціях, симпозіумах, академіях (доповіді О. Сидора, О. Семчишин-Гузнер, Л. Купчинської, С. Король, Р. Яців, А. Колупаєвої та ін.). Нині Комісія підготовляє ССLI т. „Записок НТШ“.

У 2010 р. **Інститут колекціонерства при НТШ** видав два об'ємні альбоми: „М. Бойчук. Каталог збережених творів“ та „Дерев'яна скульптура Галичини XVII—XIX ст.“

Протягом поточного року активно працювала **Музикознавча комісія** (голова Олександр Козаренко), **Театрознавча комісія** (голова Майя Гарбузок). З участю цих комісій відбулося дев'ять конференцій і симпозіумів, опубліковано низку важливих праць, а серед них і монографічних (праця Оксани Письменної, Богдана Козака і т. д.). Члени Театрознавчої комісії входять до складу експертних рад та журі дев'ятьох міжнародних і всеукраїнських театральних фестивалів.

Комісія книгознавства та бібліографії (голова Луїза Ільницька, крім виголошення доповідей, брала участь у наукових конференціях і „круглих столах“, присвячених українській книжці, підготувала збірник статей „Бібліографічна комісія НТШ (1909—1939): напрями діяльності та постаті“.

Виступає
Василь Шендеровський

Виступає
Богдана Криса

Виступає
Ярослав Тарас

Тим часом **Видавничо-поліграфічна комісія** (голова Степан Гунько) протягом 2010 р. займалась дослідженням проблем видавничої справи на сучасному етапі, узагальненням досвіду виробництва та розповсюдження видавничої продукції в Україні. З цього приводу відбулися два засідання комісії (березень і жовтень 2010 р.), а раніше (лютий 2010 р.) науково-технічна конференція (разом із науковим відділом Української академії друкарства).

Лікарська комісія (голова Зіновія Служинська). Згідно із звітом, проведено три засідання комісії, у тому числі два в контексті конференцій з Українським лікарським товариством та іншими організаціями. Видано чергові томи „Праць НТШ“ „Лікарського збірника“. У комісії часто проводяться редакційно-адміністративні засідання, на яких обговорюються і рецензуються наукові праці. Комісія практикує виступи по радіо і телебаченню, члени Комісії написали і видрукували чотири монографії (автори Б. Білинський, А. Кравець, Л. Гоцко, З. Служинська), численні доповіді і реферати у колективних працях. Лікарська комісія одна з тих, яка сама розсилає свої публікації, видані в НТШ, допомагає поповнювати медичні бібліотеки України, в тому числі й закордонні, ретельно формує свій архів.

Економічна комісія (голова Андрій Стасишин) звітує науковою продукцією. Члени комісії підготували дві колективні монографії: І. Назаркевич, О. Стефанишин, О. Кічурчак „Економіка України: національна стратегія розвитку“; І. Назаркевич та ін. „Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону“; три навчальні посібники і близько 20 наукових розвідок і статей.

Чимало нових наукових заходів здійснили протягом 2010 р. **Географічна** (голова Олег Шаблій) та **Геологічна** (голова Орест Матковський) **комісії**. Це насамперед стосується засідань комісій та участі в різних конференціях, симпозіумах. У першій налічується участь у п'ятьох (вони присвячувались В. Кубійовичу, С. Рудницькому та іншим визначним українським географам), у другій — шести. Члени комісії опублікували чимало індивідуальних праць у фахових виданнях. Географічна комісія підготовляє і видає всеукраїнський часопис у титрі якого фігурує НТШ під назвою „Історія української географії“ (у 2010 р. вийшли 21 і 22 числа).

Свій внесок протягом 2010 р. зробила **Екологічна комісія** (голова Платон Третяк), **Комісія фізики** (голова Ярослав Довгий) та **Комісія фізики Землі** (голова Валентин Максимчук). Варто згадати, що члени Комісії фізики брали участь аж у 19-ти різного формату засіданнях і конференціях у Львові, Києві, Тернополі, Харкові, Івано-Франківську, надрукували понад 20 наукових розвідок. Вийшли чергові числа журналів „Світ фізики“ (ред. І. Вакарчук), „Світгляд“ (ред. Я. Яців), Я. Довгий готує до друку черговий номер „Фізичного збірника НТШ“. Комісія фізики Землі активно представляла національні дослідження на міжнародних наукових форумах в Італії і Польщі.

Над подібними питаннями протягом 2010 р. працювали **Хемічна комісія** (голова Євген Гладишевський) та **Біохемічна комісія** (голова Іван Головацький).

Хочеться наголосити на праці **Комісії проблем лісівництва** (голова Степан Генсірук), **Комісії математики** (голова Микола Притула). Члени остан-

ньої комісії є учасниками різних українських і міжнародних конференцій і симпозіумів. Комісія підготувала нові збірники праць, вийшло друком близько 20 наукових розвідок.

Свій порівняно великий внесок у діяльність НТШ і, загалом, у національну науку зробили **Комісія механіки** (голова Василь Осадчук); **Комісія матеріалознавства** (голова Григорій Никифорчин); **Комісія інформатики та кібернетики** (голова Роман Базилевич); врешті, **Комісія еко-технологій** (голова Нестор Библюк).

Осередки. Поряд з комісіями успішно працюють осередки Товариства в обласних та деяких районних центрах. Праця осередків загалом не тождна за обсягом (зрештою, як і комісії у Львові), але нині вони не ті, якими були три—п'ять років тому. Це в багатьох випадках сформовані наукові одиниці зі своєю внутрішньою структурою і конкретними завданнями. Деякі з них мають власні приміщення, вивіски, логотипи, свої бібліотеки й архіви.

Безперечно, найпотужнішим осередком НТШ у науковому, громадсько-організаційному, представницькому, а насамперед видавничому аспекті нині є **Донецький осередок** (голова Володимир Білецький). Осередок називає себе відділенням або Південно-Східним центром НТШ, на кшталт академічної термінології. У його звіті зазначено: „Маємо 70 членів. Друкуємо „Донецький вісник НТШ“ (матеріали конференцій, наукові статті з хемії, технічних наук, історії, філософії, мовознавства, літературознавства та ін.). Нині готуємо його 30 том. Крім того, друкується „Хроніка Донецького відділення НТШ“ (підготовлене число 2). Донецьке відділення НТШ — партнер аналітично-інформаційного журналу „Схід“ (фахове видання за списками ВАК з економіки, історії, філософії) — готується 106 число „Сходу“ (у 2010 році — число 6). Крім того, цього року ми видали 20 книжок різного видавничого характеру і тематики — монографії, курси лекцій тощо“.

Знаємо, що чимраз активніше працює **Слобожанський осередок** (голова Юрій Кисельов). Великий поступ за останній рік зробив **Сумський осередок** (голова Сергій П'ятаченко). Список заходів, які провів осередок, налічує понад десять позицій. Протягом 2010 р. під егідою НТШ вийшов „Альманах молодих літераторів Сумщини, Орфей“. Традиційно багато працює **Черкаський осередок** (голова Віталій Масненко). Він охоплює 65 осіб. В осередку налагоджена чітка структу-

ра, визначені напрями праці. Звіт інформує про широку організаційну та науково-дослідну роботу. Спостерігаємо поступ у праці **Тернопільського осередку НТШ** (голова Михайло Андрейчин). Він полягає у різноплановій діяльності, але найголовніше — у видавничій праці. 2010 р. вийшов друком 5-й том „Збірника праць“ Тернопільського осередку, три монографії. Висунута на здобуття окремого визнання 1000-сторінкова праця (підготовлена у співавторстві з іншими установами) під заголовком: „Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку“ (2010). В **осередку НТШ у Рівному** (голова Андрій Бомба) протягом 2010 р. активно працюють Секція літературознавства, Секція фольклористики та етнографії, Історична секція, Секція математичного моделювання та обчислювальних методів. Кожна із секцій репрезентує конференційну участь, наукові результати у формі численних публікацій.

Засвідчено здобутки **Харківського осередку** (голова Юрко Ранюк) — опубліковано чотири книжки, здана до друку п'ята. Великих позитивних змін зазнав у 2010 р. **Івано-Франківський осередок НТШ** (голова Василь Мойсишин) завдяки цілеспрямованій, послідовній та енергійній праці, насамперед Василя Мойсина. В осередку діють 12 комісій, які об'єднують 150 вчених різних професій. Подібно до обласних осередків успішно працюють осередки у Дрогобичі, Косові, Коломиї.

IV. Щодо фінансово-господарських справ, то протягом звітного періоду НТШ переживало не найкращі часи. Нових грошей майже немає. Далі сидимо „з капелюхом під старою церквою, до якої вже не ходять люди, бо збудована нова“. Тим часом гривня знецінюється, все дорожчас, найгірше, матеріали для друкарні. Живемо за доходи з книгарні, друкарні, членські внески і ті адресні гроші, які надходять з Інституту енциклопедичних досліджень на Енциклопедію НТШ та гроші для друку „Записок НТШ“.

Наприкінці доповідач наголосив на актуальних проблемах і завданнях Товариства на найближчий рік. Незважаючи на всі зміни, в тому числі ті, що пов'язані з негараздами, які відбуваються в українському суспільстві й державі, він висловив надію на майбутні позитивні розв'язання найгостріших проблем у діяльності Товариства, насамперед щодо підготовки нових видань і початку необхідних ремонтів будинків.

В обговоренні звітної доповіді взяли участь Я. Тарас, П. Третяк, С. Стойко, З. Служинська, В. Шендеровський, Р. Кирчів.

Після виступів голова Товариства відповів на запитання та основні зауваження, висловлені членами та дійсними членами НТШ. О. Купчинський наголосив, що Товариство зробило і робить багато протягом 21 року після свого відновлення. На його думку, треба пам'ятати, що НТШ є науковою громадською установою.

Опісля було заслухано звіт Ревізійної комісії Товариства (голова Ревізійної комісії Б. Білинський) і прийнято ухвалу Загальних звітних зборів. Звіт голови Товариства і ухвала зборів будуть надруковані у „Хроніці НТШ“.

Наприкінці Загальних звітних зборів відбувся концерт „Перлини Європейської оперної класики“ з участю студентів Народного артиста України Ігоря Кушплера.

Виступає
Борис Білинський

Виступає
Платон Третяк

Виступає
Степан Стойко

ФІЛЯДЕЛЬФІЙСЬКИЙ ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА АМЕРИКИ (США): ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ

Від свого заснування в травні 1957 р., з ініціативою Літературознавчої комісії НТШ А та заходами д-ра Володимира Дорошенка й д-ра Данила Богачевського осередок НТШ А (США) активно працює у царині наукової і просвітницької діяльності. За той час осередок НТШ у Філядельфії очолювали д-р Данило Богачевський (1957—1967), проф. Микола Остап'як (1967—1969), д-р Роман Максимович (1969—1979), д-р Богдан Романенчук (1979—1989), проф. Мирослав Лабунька (1989—1992) та д-р Ярослав Заліпський (з 1992 р.).

За час своєї діяльності осередок організував чимало наукових конференцій: 1958 р.— з нагоди 120-ліття „Русалки Дністрової”; 40-ліття Листопадового Чину; 1959 р.— 300-ліття української перемоги над московським військом у битві під Конотопом 1659 р.; 1961 р.— 100-ліття від смерті Т. Шевченка; 1968 р.— 100-ліття від заснування Товариства „Просвіта”; 1993 р.— 60-ті роковини Голодомору 1932—1933 рр. в Україні; 1994 р.— Ольжич як політичний діяч (у 50-ті роковини); 1998 р.— 125-ліття НТШ з участю генерального секретаря Світової ради НТШ Олега Романіва.

Філядельфійський осередок НТШ влаштовує зустрічі місцевої громади з видатними діячами культури та науки України, з-поміж яких проф. Анатолій Погрібний, який кілька разів виступав на форумах НТШ та проф. Олег Романів, а також проф. В'ячеслав Брюховецький, о. д-р Борис Гудзяк, поет-драматург Олександр Ірванець та ін. Остання зустріч відбулася 8 грудня 2010 р. з участю ректора Національного університету „Острозька академія” проф. Ігоря Пасічника.

Осередок причинився до видання низки публікацій, серед яких на окрему увагу заслуговують такі праці: „Нарис Галицької Митрополії” о. д-ра Ізидора Нагаєвського (1958); „Історичні постаті Галичини XIX—XX ст.” оо. Тита Войнаровського та Ізидора Сохоцького (1961); „Бібліотека НТШ у Львові” д-ра Володимира Дорошенка (1963); „Літературні процеси після Другої світової війни” за редакцією д-ра Богдана Романенчука, д-ра Наталії Пазуняк та акад. Леоніда Рудницького (1982). Заходами осередку 1984 р. вийшов фотоальбом Сергія Крашениннікова „Київ Шевченкових часів” за редакцією Богдана Романенчука та Леоніда Руд-

ницького, а 1969 та 1973 рр.— два томи Енциклопедії української літератури під назвою „Азбуковник” авторства Богдана Романенчука¹. В серії видань НТШ „Бібліотека українознавства” 1962 р. вийшов збірник „У століття смерті Т. Шевченка”, в якому вміщені статті Романа Смаль-Стоцького, Мечислава Гергелевича, Данила Богачевського і Григора Лужницького. Крім того, в праці осередку брали активну участь д-р Антін Княжинський, проф. Василь Ящун, д-р Марта Богачевська-Хом'як, д-р Володимир Безушко, проф. Олег Мазур, проф. Іван Олексин, проф. Лев Шанковський, проф. Михайло Тершаковець та ін. Як відзначив Микола Остап'як у праці „Огляд праці Осередку Наукового Товариства ім. Шевченка у Філядельфії за 15

Дім Товариства „Свята Софія”, у якому міститься бюро осередку НТШ А у Філядельфії.
Фото Євгена Партики

років існування”, „совісно й зразково виконував свої обов'язки секретаря і скарбника мгр. Тарас Печерський, жертвуючи при цьому на цілі Осередку значну грошеву допомогу. Дружно і гармонійно співпрацювали всі члени Управи та в міру своїх спроможностей старалися сповнити ті благородні й шляхетні завдання, що стоять перед Науковим Товариством ім. Шевченка”². Справді, незважаючи на скрутне фінансове становище, ці

роки були свого роду „золотою добою” осередку НТШ у Філядельфії: подиву гідна жертвність української громади в США, яка уможливила наукову й громадсько-суспільну діяльність НТШ та його осередків на терені Америки.

В осередку часто відбуваються презентації книжок: 2009 р.— праці Наталії Пазуняк „Леся Українка. Ідея свободи України у спектрі світової цивілізації”, перекладу „Пекла” Данте Аліґ'єрі авторства проф. Богдана Лончини та збірника наукових праць на пошану Леоніда Рудницького з нагоди його 70-річчя „На перехресті культур”.

При осередку діє Комісія Енциклопедії української діаспори, яка, під головуванням Олександра Лужницького і Ярослава Заліпського, впродовж 15 років наполегливо опрацьовує гасла до енциклопедії і головним редактором якої є проф. Василь Маркус (Чикаго). Осередок тісно співпрацює з управою Крайового товариства НТШ А, зокрема з президентом Орестом Поповичем.

Від 1974 р. бюро Філядельфійського осередку НТШ розташоване в Домі Товариства українців-

¹ Докладнішу інформацію про діяльність осередку у 1957—1973 рр. див.: Остап'як М. Огляд праці Осередку Наукового Товариства ім. Шевченка у Філядельфії за 15 років існування.— Філядельфія; Па.; ЗСА, 1973.

² Там само.— С. 24.

католиків „Свята Софія“ (ТСС, Елкінс Парк, Па.). Слід зазначити, що там містяться також цінні архіви з життя української діаспори в США й Інститут ім. В'ячеслава Липинського. Відтак, ТСС та осередок плідно співпрацюють у галузі науки та культури. Це найкраще віддзеркалюють серії викладів на різноманітні теми, що їх започатковано ще в 1970-х рр. Так, наприклад, весняний та останній цикли викладів 2010 р. присвячені ювілеям видатних християнських та громадських діячів діаспори загалом та Філадельфії зокрема, серед яких спогади про Григора Лужницького (доповідач — Леонід Рудницький), Патріярха Мстислава Скрипника (д-р Юрій Криволап), Лева Жабко-Потаповича (Богуслава Бас), о. Іренея Назарка, ЧСВВ (д-р Олександр Лужницький). В осінньому семестрі цей список доповнили меценат Микола Ценко (доповідач — д-р Олесь Ценко), історик о. Ізидор Сохоцький (Олександр Лужницький), ботанік проф. Роман Максимович (Ярослав Заліпський та Анна Максимович), польовий духовник о. Іван Лебедович (Леонід Рудницький) та науковець й католицький діяч проф. Петро Ісаїв (проф. Всеволод Ісаїв). Координаторами викладів є Ярослав Заліпський, Леонід Рудницький та Олександр Лужницький. Про всі ці події регулярно повідомляє українська діаспорна преса; окремі звіти і повідомлення про діяльність осередку друкуються у Бюлетені НТШ А та Бюлетені Товари-

Пропам'ятний вечір на честь Патріярха Мстислава Скрипника. Зліва направо: Петро Клок, Олександр Лужницький, Леонід Рудницький, Ярослав Заліпський (голова Осередку НТШ А у Філадельфії), Юрій Криволап (доповідач), Петро Гурський. Травень 2010 р.
Фото Євгена Партики

ства українців-католиків в США „Свята Софія“. Попри деякі публікації³, діяльність осередку НТШ у Філадельфії заслуговує на окрему монографію: він, поряд із осередками у Вашингтоні, Детройті та Чикаго, відіграв важливу роль у пропагуванні української науки в американському світі.

Ярослав ЗАЛІПСЬКИЙ,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ

ДЕСЯТИЛІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ОСЕРЕДКУ НТШ: СТАНОВЛЕННЯ, ЗДОБУТКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Історія Івано-Франківського осередку Наукового товариства ім. Шевченка (ІФО НТШ) починається з Установчих зборів, які відбулися 22 лютого 2000 р. в залі засідань міськвиконкому і в яких взяли участь 32 науковці Прикарпаття. На цих зборах вступне та привітальне слово виголосив Роман Яремійчук, якому Президія НТШ у Львові своїм рішенням від 23 грудня 1999 р. доручила очолити ініціативну групу для організації осередку.

Установчі збори прийняли Ухвалу про створення Івано-Франківського осередку НТШ, обговорили та затвердили його Статут, обрали керівництво: співголови — Роман Яремійчук та єпископ-ордианарій УГКЦ, д-р богослов'я Софрон Мудрий; заступники — Богдан Остафійчук та Володимир Качкан; члени президії — Борис Маєвський, Степан Генік, Володимир Грабовецький; секретар — кандидат технічних наук Ігор Когут.

На першому етапі своєї діяльності (лютий 2000 — лютий 2004 рр.) осередок провів велику організаційну роботу з об'єднання у своїх рядах відомих вчених Прикарпаття. Його колективними членами стали Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, Івано-Франківський технічний університет нафти і газу, Івано-Франківська ме-

дична академія, обласна Спілка письменників України, обласна Спілка художників України, обласна Наукова бібліотека ім. І. Франка, Клуб української інтелігенції ім. Б. Лепкого, асоціація „Вчені Прикарпаття“, Івано-Франківська міська рада. Було сформовано шість комісій (медико-біологічна, фізико-хімічна, технічних наук, філософсько-теологічна, історична, філології та фольклористики), які мали вагомі здобутки у видавничій справі, випустили нові підручники, довідники, багатотомні словники.

З ініціативи ІФО НТШ та з участю Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка видано каталог книжкових видань „Друковане слово Прикарпаття“ (відповідальний за випуск Р. Яремійчук). За перші десять років незалежності вийшло 1319 книжок українською мовою, які написали автори, що постійно проживають і працюють на Прикарпатті.

Після від'їзду Р. Яремійчука у м. Сімферополь осередок очолював Богдан Остафійчук (2004—2005). За його каденції ІФО НТШ отримало приміщення, члени товариства сприяли спорудженню пам'ятника І. Франкові у м. Рахові, видали перший випуск наукових записок, що складався з

³ Див.: Рудницький Л. Наукове Товариство ім. Шевченка та його внесок у розвиток науки в діаспорі та Україні // Варшавські українознавчі записки.— Варшава, 2008.— [№] 25—26.— С. 44—53.

гуманітарних праць, виголошених на сесіях, конференціях, „круглих столах“, під час проведення тематичних читань.

За головування проф. Володимира Качкана (грудень 2005 — жовтень 2007 рр.) ІФО НТШ разом з Обласною універсальною науковою бібліотекою провів цикл наукових читань до 150-річчя від народження І. Франка з участю провідних учених Прикарпаття. Доповіді опубліковано у „Віснику НТШ“ (відповідальний за випуск проф. В. Качкан) за 2007 р.

НТШівці брали активну участь в організації та проведенні тематичних вечорів, вечорів-презентацій Степана Геника, краєзнавця Теофіла Виноградника, Володимира Качкана, Володимира Грабовецького, Ольги Слоновьської, критика Дмитра Юсипа, поета Ярослава Дорошенка, письменника і видавця Михайла Андрусика. Під грифом Наукового товариства ім. Шевченка вийшли книжки Степана Геника, Володимира Боцюрка, Нестора Середюка, Олега Адаменка, Романа Яремійчука, Василя Мойсишина, Володимира Грабовецького, Миколи Кугутяка та ін.

З листопада 2007 р. Івано-Франківський осередок НТШ очолює Василь Мойсишин. За останні три роки кількість членів осередку збільшилася удвічі і становить 135 осіб, об'єднаних у 12 комісій. Крім чинних, створено Механіко-математичну, Економічну, Мистецтвознавчу, Екологічну комісії, Комісії педагогіки та психології й інформаційних технологій. Видано довідник „Івано-Франківський осередок Наукового товариства ім. Шевченка: біобібліографічний покажчик (2000—2008)“ (редупоряд. В. Мойсишин, 622 с.), в якому наведено біографічні довідки та відомості про наукові роботи членів ІФО НТШ, видрукувані від часу заснування осередку до 2008 р.

Традиційними стали березневі наукові сесії НТШ, в яких щорічно беруть участь 200—250 науковців. Видаються програми сесій, в яких публікуються 90—100 доповідей, „круглі столи“, наукові семінари, презентації. У 2008 р. засновано періодичне видання „Прикарпатський вісник НТШ“ (головний редактор В. Мойсишин), який виходить у чотирьох книжках щорічно (серії „Число“, „Слово“, „Думка“, „Пульс“).

У рамках започаткованого проєкту „Сторінки української науки“ проведено Всеукраїнську наукову конференцію „Розвідка та розробка родовищ нафти і газу“ до 100-річчя від народження проф. Еммануїла Чекалюка (9 жовтня 2009 р.),

Міжнародну науково-практичну конференцію „Бабенківські читання“ на вшанування пам'яті Георгія Бабенка (29—30 жовтня 2009 р.), науковий семінар „Українська етнокультурна спадщина Прикарпаття: стан і перспективи досліджень“ (11 лютого 2010 р.), презентацію монографії Георгія Рудька та Олега Адаменка „Землелогія. Еколого-ресурсна безпека Землі“ (11 березня 2010 р.), вечір пам'яті до 100-річчя від народження Марка Боеслава (25 березня 2010 р.).

Крім традиційних книжкових виставок, під час пленарних засідань березневих сесій Товариства і листопадових Загальних звітних зборів осередку в грудні 2008 р. разом із краєзнавчим музеєм у міській ратуші організовано виставку стародруків та видань НТШ довоєнного періоду, а в рамках Дня науки у виставковому залі Університету нафти і газу відкрито виставку сучасних видань осередку за 2000—2009 рр.

Унаслідок клопотання ІФО НТШ Науково-дослідному і проєктному інституту ВАТ „Укрнафта“ надано ім'я Еммануїла Чекалюка. Осередок працює над відкриттям пам'ятника І. Пулюєві в м. Івано-Франківську.

Крім того, осередок разом із Клубом української інтелігенції ім. Б. Лепкого (президент У. Скальська) провів вечір пам'яті Симона Петлюри (до 130-річчя від народження), урочисте засідання до 65-ї річниці створення першого уряду УПА — Української Головної Визвольної Ради, численні презентації книжок та періодичних видань.

ІФО НТШ приділяє велику увагу науковим дослідженням, виданню навчальних посібників для вишів. Серед них відзначимо ювілейне ілюстроване видання „Західно-Українська народна республіка (1918—1923)“, підготовлене членами Історичної комісії; Англо-український та українсько-англійський нафтогазовий словник за редакцією Р. Яремійчука, „Приповідки“ С. Пушика, книжки О. Адаменка, В. Бойка, В. Векерика, В. Грудза, В. Качкана, Є. Крижанівського, М. Кугутяка, Б. Маєвського, Б. Остафійчука, М. Рожка, С. Хороба та ін.

Завданням осередку на найближчий час — створення Комісії суспільно-політичних наук, власної Інтернет-сторінки, реєстрація серій „Прикарпатського вісника НТШ“ як фахових наукових видань та поява їх електронних версій. Попереду — наполеглива праця, спрямована на реалізацію багатьох наукових і культуротворчих проєктів.

Василь МОЙСИШИН,
голова Івано-Франківського осередку НТШ

Видання Івано-Франківського осередку НТШ останніх років

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ — ПРОВІСНИК
НЕЗАЛЕЖНОСТІ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ

(До 200-річчя від народження)

У літопис національного відродження у західних землях України середини XIX ст. золотими літерами вписане ім'я видатного письменника і громадсько-культурного діяча, славного сина Галицької землі о. Маркіяна Шашкевича (6 листопада 1811 р. — 7 червня 1843 р.).

Ще в студентські роки М. Шашкевичеві судилося під час навчання у Львівському університеті та духовній семінарії (1829—1837) стати провісником, а згодом і прапороносцем української національної ідеї в Галичині, накреслити шляхи і забезпечити організаційно її реалізацію. У складних умовах безпросвітної життя українців, зумовленого браком власної державності і перебуванням Галичини під владою Австрійської монархії, яка толерувала майже необмежене традиційне панування в краї поляків, в умовах послідовно здійснюваної асиміляторської політики правлячих кіл і шляхти щодо українців, він зумів організувати навколо себе гурт подвижників, насажити національним духом та власним прикладом запалити до благословенної праці над національним відродженням народу.

Саме М. Шашкевич став нахненником, організатором і лідером „Руської Трійці“ — демократично зорієнтованого громадсько-культурного угруповання, до складу якого, крім нього, входили також Іван Вагилевич і Яків Головацький. Навколо нього гуртувалося чимало інших його однодумців, прихильників і послідовників.

Напрямок діяльності „Руської Трійці“ визначався новими і домінуючими тоді в духовному житті народів Центрально-Східної Європи ідеями романтизму. Згідно з його головними засадами, М. Шашкевич і його побратими, наслідуючи приклад літературних сил Наддніпрянської України, ідеологів слов'янського відродження та національно-визвольних змагань поляків, прагнули з допомогою власних українознавчих досліджень,

літературної творчості й друкованого слова рідною мовою сприяти піднесенню освітнього рівня та пробудженню національної свідомості галичан як невід'ємної частини українського народу. Так вони прислужилися справі його відродження до самостійного національного життя та входження

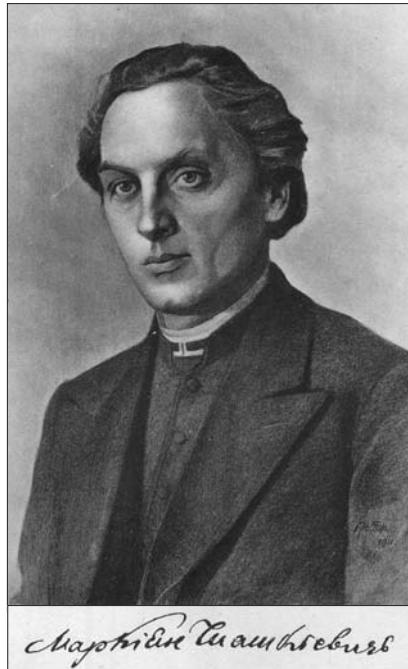
в коло вільних, рівноправних й культурних націй Європи, насамперед слов'янських. Цьому присвятили всю свою багатогранну, багато в чому піонерську, працю: збирацьку, дослідницьку, видавничу й публіцистичну в ділянці гуманітарних дисциплін, а також літературно-художню та перекладацьку творчість.

Першим документально засвідченим виявом патріотичної громадсько-культурної праці гуртка М. Шашкевича початку 1830-х рр. була рукописна поетична збірка „Син Русі“ (1833), яка своїм змістом заохочувала гуртківців до праці для добра народу. Програмним був вірш-заклик М. Шашкевича „Слово до читателів руського язика“:

*Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Русі мраки тьмаві,
Завість най нас не спиняє,
Разом к світлу, други жваві!¹*

Одним із найголовніших напрямів діяльності „Руської Трійці“ стали студії з народознавства. Наслідком уперше організованої її діячами широкої цілеспрямованої етнографічно-фольклористичної праці стали описи етнографічних груп західних теренів України (подоляків, бойків, гуцулів, лемків), цінні записи усної народної творчості, які увійшли до різних фольклористичних видань, у тому числі до альманаху „Русалка Дністрова“². Народні пісні у записах М. Шашкевича публіковані у різних фольклористичних збірниках, а в 1973 р. вийшли окремим виданням³.

Мовознавчі зацікавлення „Руської Трійці“ знайшли свій вияв у праці над створенням словника та граматики живої української мови. Фрагменти

Маркіян Шашкевич.
Художник Іван Труш, 1911 р.

¹ Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність.— К., 1969.— С. 35—38.

² Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність „Руської Трійці“.— К., 1990.— 344 с.

³ Народні пісні у записах Маркіяна Шашкевича / Упоряд., вступна стаття і примітки М. Й. Шалати.— К., 1973.— 112 с.

Шашкевичевих граматичних нотаток залишилися у рукописах. Друком вийшли „Граматики“ І. Вагилевича (1845) та Я. Головацького (1849). Новаторством були позначені їхні виступи за утвердження національної літератури на основі живої розмовної мови і створення цієї мовою шкільних підручників („Читанка“ М. Шашкевича з участю Ю. Величковського, укладена 1836, видана 1850 і 1853 pp.), реформа правопису (заміна етимологічного фонетичним), використання так званого цивільного шрифту замість кириличного, впровадження рідної мови в повсякденний вжиток інтелігенції та церковні проповіді, переклади живою народною мовою літературних творів з церковнослов'янської, чеської, польської, російської, грецької і німецької мов та сербських народних пісень (М. Шашкевич, Я. Головацький), нарешті, виступи проти спроб латинізації українського письменства (брошура „Азбука і Abecadło“ М. Шашкевича, 1836)⁴.

Свою літературну творчість М. Шашкевич й інші репрезентанти „Руської Трійці“ започаткували нову, національну літературу в Галичині і західноукраїнських землях загалом. За М. Шашкевичем, нова література мала обстоювати національну окремішність народу, пізнавати його і бути джерелом його пізнання, ширити серед нього освіту, впливати на морально-патріотичне виховання. А поза тим, вона повинна виконувати високу громадянську місію, збагачуватись з допомогою інших, насамперед слов'янських культур, тобто мати безпосередній стосунок до створення української спільноти. Найістотнішою ознакою нової літератури галицької романтики вважали народність, яку вони розуміли як національну своєрідність. Розвиток літератури на народній основі, на їхню думку, забезпечував романтичний фольклоризм. Звідси й така увага до фольклору як предтечі літератури і взірця народності. В їхніх творах уперше в українській літературі зазвучали щира турбота про народ, високі громадянські мотиви⁵.

Невід'ємною рисою і критерієм визнання суспільної вартості явищ нової літератури вважалася неповторність творчої індивідуальності їх творців. Це було характерне особливо для новаторської поезії М. Шашкевича. В його поетичному доробку — історичні вірші („Згадка“, „Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139“, „О Наливайку“, „Хмельницького обступленіє Львова“),

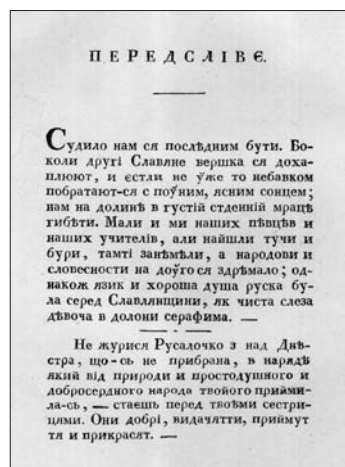
громадянська й інтимна лірика („Слово до читателів руського язика“, „Руська мати нас родила“, „Відкинь той камінь“, „Розпука“, „Туга“, „Туга за милюю“, „Лиха доля“, „Безрідний“, „Думка“, „Син любимому отцю“, „Підлисса“ та ін.), балади („Погоня“), перші в українській літературі сонети („До ***“, „Сумрак вечірній“). Поетичним творам М. Шашкевича притаманні чітко виражені національні мотиви, м'які, ніжні ліричні тони, нескладна символіка, завдяки чому вони стали основою для створення численних музичних творів. Перлиною ліричної поезії стала його „Веснівка“, перекладена багатьма іноземними мовами⁶.

Ще один надзвичайно важливий аспект „Руської Трійці“ — це царина історії народу. В душі засад романтизму її діячі надавали великого значення дослідженню, популяризації, науковому і художньому відтворенню історичного минулого народу, вважаючи, що „в минулому пересторога і наука на будучність“ (Я. Головацький). Предметом їх особливого зацікавлення й мотивацією цілеспрямованої діяльності стали давні традиції політичного життя українського народу, насамперед княжої доби та часів Козацької держави. Їхні наукові праці, публіцистика, літературні твори, епістолярія рясніють висловлюваннями про державну могутність і славу княжої Русі. М. Шашкевич з великим пієтетом висловлюється про Київ, Київську

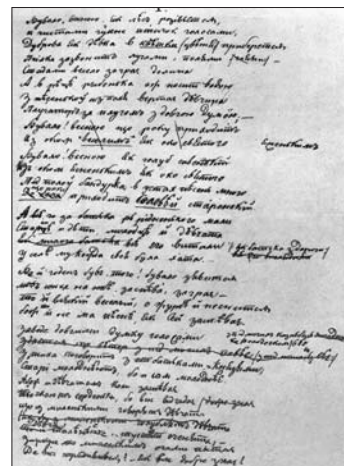
Русь у вірші „Згадка“, в якому йдеться про епоху Ярослава Мудрого, творця „Правди Руської“, коли „руськими сторонами дзвін вічовий гомотів“, усім світом гомоніла слава Києва і по всій Русі панували „щастя, гаразд“, з якими так контрастувала сучасна йому дійсність⁷.

Стосовно княжої доби, на особливу увагу заслуговує німецькомовний рукопис М. Шашкевича „Die Ruthener“ („Русини“). Княжа доба постає зі сторінок рукопису як найсвітліша епоха в історії руського народу, що породила мудрих державних діячів, які нічим не поступалися найвидатнішим володарям інших країн. На їхньому тлі автор дає лаконічну, влучну й багатовимірну характеристику багатьох чільних руських державотворців.

Князь Володимир, за М. Шашкевичем, шукав „вищого світла“ і запровадив християнство на Русі, через те його проголосили „великим і рівноапостольним“, він створив могутню східнослов'янську монархію. Князь Ярослав — і хоробрий воїн, і врівноважений, справедливий

Сторінка передмови до альманаху „Русалка Дністровка“. Буда, 1837 р.

Фрагмент вірша Маркіяна Шашкевича „Бандурист“. 1846 р.

⁴ „Руська Трійця“ в історії суспільно-політичного руху і культури України.— К., 1987.— С. 95—98, 139—146; Фаріон І. Отець Маркіян Шашкевич — український мовтворюєць.— Львів, 2007.— 134 с.

⁵ „Руська Трійця“...— С. 98—103, 146—152.

⁶ Лубківський Р. Первозвіт нової української поезії // Шашкевич М. Веснівка/Веснянка. Лірика.— Львів, 1987.— С. 6—22.

⁷ Шашкевич М. Твори.— К., 1973.— С. 31—33.

будівничий держави, і дбайливий сіяч на ниві високої культури, фундатор шкіл, покровитель письменности, пильний книжник, кодифікатор права і творець знаменитої „Правди Руської” — свідчення високого рівня правової культури киево-руського суспільства. Ці риси князя дали підставу авторові величати його Ярославом Законодавцем⁸.

Могутнім джерелом творчого натхнення для діячів „Руської Трійці” стала поема „Слово о полку Ігоревім” — панегірик во славу київських і галицьких князів. Вони стали першими в Галичині її дослідниками, інтерпретаторами і перекладачами на народну мову. М. Шашкевич започаткував українськомовні переклади поеми. Зберігся, однак, лише уривок його перекладу — „Плач Ярославни”⁹.

Посилений інтерес викликало у діячів „Руської Трійці” державне життя у період Галицького і Галицько-Волинського князівств XII—XIV ст. як продовжувачів киево-руської державности. М. Шашкевич звертається до Дністра як свідка колишніх князівських столиць такими словами: „Славний Дністре!.. Над тобою Галич, Звонигород — любі згадки русинові”¹⁰. М. Шашкевич та його побратими оспівують мужню боротьбу галичан проти чужоземних завойовників у XII—XIII ст. У вірші „Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139” він поетизує „славний руський з ляхом бій” — перемогу галицьких полків, підтриманих київською дружиною князя Ярополка Володимировича, над військом польського короля, який намагався захопити Галич. Для нього галицькі і київські воїни — то одна руська сила „од Бескида аж до моря”, „від запада аж де зоря”¹¹.

Предметом пильної уваги діячів „Руської Трійці” стали козацтво і Запорізька Січ як своєрідна форма військово-політичної самоорганізації українського народу після втрати ним власної державности, в умовах завоювання його етнічної території сусідніми державами, як носії і охоронці національної державницької традиції, як символ свободи і національно-визвольної боротьби.

М. Шашкевич у вірші „Побратимові” щиро захоплюється творами „українських вірлят” — письменників Наддніпрянщини, в яких виразно звучить мотив тягlosti національної державности від княжої доби до козаччини і „стара бувальщина” з їх сторінок нагадує „Про давні літа, Про давні часи, Як слава гула світом вкруги; Про руських батьків, Боярів, князів, Про гетьманів, козаків”¹².

Виявляючи зацікавлення історією козацтва, М. Шашкевич виношував задум написання на цю тему спеціальної праці, залишивши автограф її плану, який передбачав пункти: „Дністер.— Слава Русі.— Козаки.— Свобода”¹³.

Пам’ять про лицарський чин козацтва, його визвольну місію засвідчив фрагмент одного з рукописів М. Шашкевича: „Славні руські могилоньки ще лицарів хоронять. Кольсь були борби козацькі — нині тишина. І гриміло, і дудніло... Лучша борба нещаслива, як нинішня тихота, в борбі була надія, а нині змила. Козаки самі себе забили, хочачи нас боронити. Пострадали свободу, хочачи нас вирвати з неволі”¹⁴.

М. Шашкевич вважав священною справою збереження і відвідування пам’яті про героїчну боротьбу козацтва. Наприкінці розшифрованого ним разом із Я. Головацьким Львівського літопису він занотував свою однозначно схвальну оцінку подвигів козацтва за часів Б. Хмельницького: „От тепер 200 літ тому, як сії славні битви Русь Южна сточила з насильством можновластія. Ми святимо пам’ятку 200-літну побідоносного оружія русинів під Пилявцями, Зборовом, Збаражем, Львов[ом], пам’ять славних богатирів козацьких, за віру і свободу павших під Берестечком”¹⁵.

Свій піетет до козацтва „Руська Трійця” намагалася виразити через власну літературно-видавничу діяльність, щоб, таким чином, зробити його надбанням ширшого кола сучасників. Козацька тематика посіла чільне місце у підготованому М. Шашкевичем до друку історично-літературно-фольклорному альманасі „Зоря” (1834). Його відкривав портрет Б. Хмельницького, а до текстової частини увійшли життєпис гетьмана, написаний М. Шашкевичем, його вірш „О Наливайку” (в ньому автор устами

Церква у селі Полоничі (перенесена із с. Новосілки), в якій служив Маркіян Шашкевич у 1841—1843 рр.

свого героя закликав сучасників: „Гей, молодці, за свободу!”, „Хмельницького обступленіє Львова” (про облогу козаками Львова 1648 р.) та неповний

⁸ Стеблій Ф. „Русини” — забутий автограф М. Шашкевича // Шашкевичіана: Нова серія.— Львів, 2004.— Вип. 5—6.— С. 558—571.

⁹ Купчинський О. „Слово о полку Ігоревім” у перекладах, переспівах і дослідженнях першої половини XIX століття // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Філологічної секції.— Львів, 1997.— Т. ССXXXIV.— С. 405—425; Стеблій Ф. „Слово о полку Ігоревім” в культурному житті на західних землях України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць.— Львів, 1998.— Вип. 5.— С. 590—592; Kupczyński O. Słowo o wyprawie Igora — jego przekłady, parafrazy i opracowania z pierwszej połowy XIX w. Rękopis Jana Wagilewicza // Słowo o pułku Igorowym, przekład i opracowanie Jana Dalibora Wagilewicza.— Przemyśl, 1999.— S. 7—42.

¹⁰ Шашкевич М. Твори.— С. 119.

¹¹ Там само.— С. 29—30.

¹² Там само.— С. 50—51.

¹³ „Руська Трійця”...— С. 113.

¹⁴ Шашкевич М. Твори.— С. 119.

¹⁵ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Від. рукописів, ф. 142 (Архів М. Шашке-

переклад з латинської байки Б. Хмельницького, в моралізуючій частині якої результат мирних переговорів із ним послів польського короля Яна Казимира у 1655 р. був поставлений у залежність від відмови польської шляхти від претензій на українські землі та готовності короля повернути під владу гетьмана „всю Русь до Володимира, і Львів, і Ярослав, і Перемишль“¹⁶.

Збірка, яка всім змістом засуджувала режим шляхетської сваволі та чужоземне поневолення, возвеличувала визвольну боротьбу народу і народних героїв, маніфестувала єдність галичан з усім українським народом, була неприйнятна, однак, для владних структур і відхилена цензурою власне через наявність у ній козацьких сюжетів і визвольних мотивів, які могли спровокувати небажаний для влади протест польських впливових кіл¹⁷.

Спадкоємцем „Зорі“ в апології козацтва став виданий в Буді (Угорщина) 1837 р. альманах „Руської Трійці“ „Русалка Дністрова“. Хоча, врахувавши невдачу із „Зорею“, М. Шашкевич під час його підготовки з цензурних міркувань відмовився від вміщення у нього найбільш політично загострених сюжетів, та все ж деякі матеріали з поетизацією визвольної боротьби козацтва в ньому зберіг. Зокрема, в альманасі опубліковано народні думи й історичні пісні про козацького старшину Морозенка, козака Коновченка, про здобуття козаками Варни в XVII ст., страту гайдамаків у с. П'ятигорах 1768 р. До збірки увійшли також весільні пісні, веснянки, колядки з передмовою І. Вагилевича, твори М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, переклади сербських народних пісень і уривків із Короледвірського рукопису та інші матеріали. Девізом книжки стали слова Я. Коллара: „Не тоді, коли очі сумні, а коли руки діяльні, розцвітає надія“. У „Передслів'ї“ М. Шашкевич оцінив альманах як явище загальноукраїнського національно-культурного відродження, вітав почин Наддніпрянської України щодо розвитку нової літератури¹⁸.

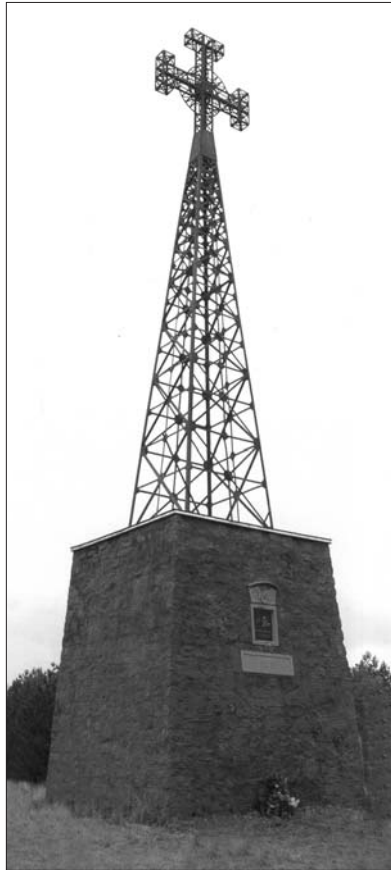
Своїм змістом, нав'язуванням до традицій власної державності та політичної незалежності, звеличуванням визвольної боротьби, поетизацією народних героїв, подвигів козацтва, учасників гайдамацького руху книжка демонструвала нескореність духу уярмленого народу, усвідомлення неправомірності розчленування

його території, живучість пам'яті про його колишню велич і могутність та жертви у боротьбі за свободу, прагнення патріотичних сил до відновлення його суверенних прав та готовність до праці над його відродженням та налагодженням співпраці з іншими слов'янськими народами на основі взаємності. „Русалка Дністрова“ своїм змістом, отже, відповідала тій місії, якої чекав від спогадів про минуле М. Шашкевич у вірші „Споминаймо, браття милі“, а саме — „Воскресити в новій силі Руську славу, руську владу“¹⁹.

Укладачі альманаху відмовилися від старомодної книжної мови, застарілої історико-етимологічної орфографічної системи та кириличного шрифту, замінивши їх живою народною мовою, новомодним фонетичним правописом і т. зв. гражданським (цивільним) шрифтом. Загалом „Русалка Дністрова“ стала синтезованим виявом новаторських починань у різних ділянках національно-культурного життя українців Галичини доби „Руської Трійці“ (народознавстві, історіографії, літературознавстві, мовознавстві, літературній творчості), маніфестом їх національного відродження. За словами І. Франка, збірка була „свого часу явищем наскрізь революційним“²⁰. Вона стала визначною подією національного руху і поклала початок новій літературі в західноукраїнських землях.

Однак вихід книжки вороже сприйняли офіційні кола і на неї, саме через її спадковий зв'язок із забороненою раніше „Зорею“, була також накладена цензурна заборона. Відразу після її виходу розійшлася лише невелика частина (близько 200) її накладу (близько 800 прим.). Решта зберігалась у львівській цензурі до 1848 р. і була пущена в обіг лише 1849 р. Видавці альманаху опинилися під наглядом поліції і зазнали переслідувань²¹.

Традиції заборонених цензурою „Зорі“ та „Русалки Дністрової“ згодом продовжив упорядкований братами Головацькими літературний альманах „Вінок русинам на обжинки“ (Відень, 1845—1847, т. 1—2). Він, вмістивши поетичні твори М. Шашкевича (15 віршів, з них п'ять передруковано з „Русалки Дністрової“), Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича, А. Могильницького, статті Я. Головацького „Пам'ять Маркіяну Шашкевичу“ і „Велика Хорватія“, ряд етнографічних заміток і фольклорних матеріалів та переклади

Пам'ятний хрест. Збудований до 100-річчя від народження Маркіяна Шашкевича на Білій Горі поблизу с. Підлисса, 1911 р. Архітектор Олександр Лушинський

вичка), п. II, спр. 59, арк. 10.

¹⁶ „Руська Трійця“...— С. 114—115.

¹⁷ „Русалка Дністрова“. Документи і матеріали.— К., 1989.— С. 59—65.

¹⁸ „Русалка Дністровая“.— Буда, 1837.— С. III—VI.

¹⁹ Шашкевич М. Твори.— С. 30.

²⁰ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 26.— С. 90.

²¹ „Руська Трійця“...— С. 119; „Русалка Дністрова“...— С. 93—135.

сербських народних пісень, доніс до читачів, хоч із запізненням на десять років, головні ідеї „Руської Трійці“, які незабаром лягли в основу політичної програми національного руху галицьких українців доби „Весни народів“ (1848).

Глибоко переживаючи територіальну розчленованість народу, діячі „Руської Трійці“ всі свої помисли звертали до Наддніпрянської України, яку вважали центром тяжіння для всіх українських земель. М. Шашкевич, як і його побратими, виявляв неабияке зацікавлення літературно-видавничим доробком Наддніпрянської України, його взірці „для нього — це „хороші і ціловажні діла“, „як заране по довгих тмавих ночах.., здорові, повноносильні рістки“, про які треба „цілою душею дбати“, їх „огрівати, плекати і зрощати“.

Він пророко надіявся, що завдяки цьому вони згодом „під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяют величею“, а внаслідок освоєння всієї культурної спадщини („лиш їх скликати в одно“), яке допоможе сучасному поколінню усвідомити своє покликання, „стане піснь велика, довга, безконечна, що цілим світом загуде, що сильно розгримить славу перідніх і нинішніх літ всього народа“²².

Подвижницьку працю „Руської Трійці“, гідно репрезентовану виданням „Русалки Дністрової“, прихильно оцінили не тільки провідні культурні діячі Наддніпрянщини (Т. Шевченко, М. Максимович, І. Срезневський та ін.), а й чимало діячів визвольних рухів і культур слов'янських народів, підвладних Австрії, яких з галицькими діячами об'єднувала спільність інтересів у боротьбі за демократичні перетворення і національну свободу. Завдяки їхній безкорисливій підтримці галицькі діячі мали змогу одержувати багату інформацію з питань громадсько-культурного життя, а свої твори, які натрапляли на цензурні рогатки в Галичині, друкувати поза її межами (в Буді, Празі, Відні, Варшаві та ін.) і, таким чином, пускати в

широкий світ. Ця товариська взаємодопомога набувала вагомого суспільного значення.

Ідеї та діяльність М. Шашкевича і його побратимів мали значний резонанс як в Галичині, так і поза її межами. Вони стимулювали утвердження національної свідомості багатьох поколінь української інтелігенції й надихали її на самовіддану працю на ниві національного відродження, окриляли творчість багатьох українських письменників, художників, композиторів, учених та здобули всенародне визнання.

Традиції М. Шашкевича і „Руської Трійці“ продовжив український національний рух під час „Весни народів“, згодом т. зв. народовський, національно-демократичний напрям національного руху в Галичині та Буковині, спадкоємцями якого стали творці Західно-Української Народної Республіки (1918—1919) та ініціатори її злуки з Українською Народною Республікою 22 січня 1919 р., а у віддаленій перспективі — будівничі сучасної незалежної України.

Ідейна і творча спадщина М. Шашкевича увійшла, таким чином, животворним надбанням у духовний світ українців, слов'янських народів, зайняла почесне місце у скарбниці європейської та світової культури. Вона є живим джерелом збагачення духовності сучасних поколінь і творення нових цінностей.

Феодосій СТЕБЛІЙ

Поштова листівка, видана до 100-річчя від народження Маркіяна Шашкевича. Львів, 1911 р.

Пам'ятник Маркіянові Шашкевичу у м. Вінніпезі (Канада), 1944 р.

Пам'ятник Маркіянові Шашкевичу у с. Підлисся, 1961 р.

Пам'ятник Маркіянові Шашкевичу у Римі (Італія), 1976 р.

²² „Русалка Дністровая“...— С. III—IV, 115—116.

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ І ЙОГО ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ СЬОГОДНІ

Здається, два віки — добрячий часовий відтинок, аби творчу спадщину того чи того національного класика було ретельно вивчено, оправлено в належні фоліанти, а самому класикові — відведено належне тільки йому місце в духовному пантеоні спільноти. Звичайно, кожне нове покоління, потверджуючи, що класик залишається живим і потрібним, щоразу по-новому (як і належить кожному новому поколінню) відкриватиме й інтерпретуватиме-актуалізуватиме його творчість, аби не перервався певний високий зв'язок і не замулилися певні глибокі джерела...

Якщо когось неприємно вразила іронічність оцього вступного абзацу — не поспішайте обурюватися, бо іронія ця гірка. Надто у стосунку до стану зібрання й опрацювання творчого спадку Маркіяна Шашкевича. Адже досі найповнішим виданням його писань — і оригінальних, і перекладних — залишається те, яке підготував ще до 100-літнього ювілею майбутній академік Михайло Возняк і яке побачило світ у Львові 1912 року як окремих „Збірник фільологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка“¹.

Найвідомішою частиною творчого спадку М. Шашкевича є його поетичні твори (1). Цікаво, що перший Шашкевичів друкований вірш — „Голос галичан“, написаний із нагоди 67-х уродин цісаря Франца I (окреме видання — Львів, 1835), — не друкували у збірках поетових творів за радянських часів. Майже всі інші, які збереглися (близько трьох десятків, включно з польськомовними поезіями „А wiesz ty?“ і „Моје niebo“), були дозволені до друку. Стосовно хронології Шашкевичевих віршів, то мусимо спиратися переважно на дати першодруків, а не автографів. Відтак наступну групу творів становлять ті, які з'явилися під обкладинкою „Русалки Дністрової“ в 1837 р. (деякі з них, очевидно, були написані швидше і входили до складу попередніх альманахів „Руської Трійці“: „Син Русі“ та „Зоря“ — відповідно 1833 і 1834 рр.): „Згадка“, „Погоня“, „Розпука“, „Веснівка“, „Туга за милою“ та „Сумрак вечірній“. Решта поезій М. Шашкевича побачила світ уже після його смерті в 1843 р. Зокрема, до першої частини „Вінка русинам на обжинки“ (Відень, 1846) завдяки зусиллям Я. Головацького ввійшли такі Шашкевичеві вірші (крім друкованих у „Русалці Дністровій“):

„Побратимові, посылаючи йому пісні українські“ (дума), „Бандурист“ (фрагмент із задуманої, але недописаної поеми „Перекинчик басурманський“), „Нещасний“ (теж фрагмент, інша авторська назва якого — „Безрідний“), „До ****“, „Дністрованка“ (інша назва — „Марусенька мила...“), „Думка“, „Підлисса“, „Лиха доля“, „До милої“ та фрагмент „Руська мати нас родила...“ Також, найімовірніше, Я. Головацький був ініціатором публікації невідомого до 1849 р. вірша М. Шашкевича „Болезнь Кривоустий під Галичем, 1139“. Відтоді й аж до 1912 р., коли вийшло друком згадане Возняком видання „Писань“ М. Шашкевича, українському читачеві не були доступні інші Маркіянові поезії на історичну тематику, зокрема дві найвідоміші з них: „О Наливайку“ та „Хмельницького обступленіє Львова“. Очевидно, причину такого замовчування чи перепон для друку варто шукати у прокозацькому (а відтак багатодлякого — антипольському) спрямуванні цих творів. Видається очевиднішим, що в міжчассі ті чи ті оригінальні Шашкевичеві вірші з'явилися як літературні новинки: 1852 р. — фрагмент-чотиривірш „Відкинь той камінь, що ти серце тисне!“; 1860 р. — „Опихане, пане?“ та польськомовні „А wiesz ty?“ і „Моје niebo“; 1862 р. — „Над Бугом“; 1886 р. — „Поza тихий за Дунай...“ (цього вірша з незрозумілих причин немає у виданні: Шашкевич М. С., Вагилевич І. М., Головацький Я. Ф. Твори / Упоряд., вступна стаття та прим. М. Шалати. — К., 1982); 1887 р. — „Слово до читателів руського языка“; 1905 р. — „Син либимому отцю“, „Вірна“, „Туга“, „Місяченько круглоколий закрився хмарою...“ та фрагмент „Ти, конику...“ (теж немає у виданні М. Шалати 1982 р.); 1911 р. — фрагмент „Перед зорями в люту негоду...“

Контртитильна і титульна сторінки альманаху „Русалка Дністрова“. Буда, 1837 р.

Оригінальні віршовані твори М. Шашкевича, які дійшли до нас, засвідчують і великий поетичний дар їхнього автора, котрому довелося прокладати новий шлях у пуцці галицького письменства першої половини ХІХ ст., і планомірну творчу наполегливу працю людини, яка зробила цілком усвідомлений національний і естетичний вибір у найбільш модерних на той час координатах романтичної літератури. Наведемо лише два неспростовні документальні докази свідомого вибору Маркіяна Шашкевича. На допиті в цензора В. Левицького щодо справи видання „Русалки Дністрової“ у відповідь на одне з запитань пись-

¹ Див.: Возняк М. Кілька слів про видавання Шашкевичевих писань і їх хронологію // Писання Маркіяна Шашкевича. Збірник Фільологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка. — Львів, 1912. — Т. ХІV. — 294 с.

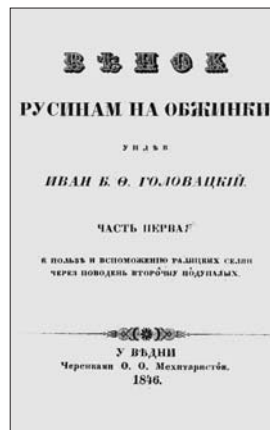
менник заявив: „Я пробував своїх сил в руській мові, як в своїй рідній, що значно різниться від московської і церковної мови, і думав покласти підвалини під її дальший розвиток, так і через це зарадити недостаті руської літератури“². Ці слова виразно перегукуються з початком знаменитого Шашкевичевого „Передслів'я“ до тієї-таки „Русалки Дністрової“: „Судило нам ся послідніми бути. Бо коли другі слов'яни верха ся дохаплюють і если не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гібити“³. Тут варто нагадати, що свої ідейні й естетичні пошуки на українській національній ниві М. Шашкевич провадив іще до появи друком Шевченкових поезій, однак працювали два провідні українські поети-романтики, котрі тонко відчували дух свого часу, в унісон. І ось друге документальне свідчення: Я. Головацький у статті „Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу“ в першій частині „Вінка русинам на обжинки“ згадував про цей дух, що М. Шашкевич „предці не знаходив ніде того, що дух його віщий передчував, а душа так сильно бажала; все він тужив за чимсь, шукав, чогу у школах не учили, чогу не знаходив ні в старих, ні в нових словесностях, бо він шукав своєї народної, банував за своєю родимою... Пригодою лучилась Котляревського „Енеїда“, „Малороссийские песни“ М. Максимовича та, либонь, Павловського граматики; урадуваний, найшов те, за чим так давно глядів, побачив живий приклад, переконався о можності народної руської словесності; загадав велику гадку — утворити чисто народну словесність южноруську — і цій гадці вірен остався до кінця“⁴. Прикметно, що піднесений тон цієї статті Я. Головацького цілком суголосний із тоном листа М. Шашкевича до М. Козловського від 1842 р., в якому Маркіян щиро радіє з приводу виходу Гребінчиної „Ластівки“⁵.

З огляду на Шашкевичеві „слов'янські“ зацікавлення як органічне доповнення його оригінальної творчості постають його переклади та переспіви. Цей загалом невеликий корпус текстів становлять переклади та переспіви „Пісень народних сербських“ (сім — за М. Возняком, шість — за М. Шалатою, який у своєму виданні не подає пісні „Олень і Віла“), понад десяток — чеських „Пісеньок“ і фрагментів „Краледвірського рукопису“ та „Суду Любушиного“, а також — частини поеми „Канівський замок“ польського поета С. Гоциньського. Додамо ще два переклади грецької

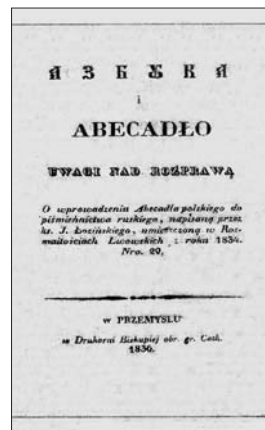
„Анакреонтики“, що їх уперше опублікував 1969 р. М. Шалата, і дотепер до кінця не з'ясовану історію зі справою Шашкевичевого перекладу „Слова о полку Ігоревім“ чи його частин.

Ще Я. Головацький у статті „Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу“ згадував, що той планував „переробити нинішнім наріччям піснетворіння староруське „Слово о полку Ігоря“ свобідною мірою українських козацьких дум“⁶. Водночас, як твердить М. Возняк, у 1864 р. Наталь (Анатоль) Вахнянин твердив, що сам тримав у руках „Маркіяновий манускрипт вельми поетичного перекладу поемату „Слово о полку Ігоря“⁷. У 1883 р. о. Йосиф Крушинський, чиею власністю, за словами Н. Вахнянина, і був той манускрипт, зізнався, що справді мав переклад всього „Слова...“, тільки прозою, проте „вже від довшого часу не може найти його між паперами“⁸. На жаль, слідів повного Маркіянового чи то віршованого, чи прозового, чи перекладу, чи переспіву „Слова о полку Ігоревім“ не вдалося віднайти і досі. Дотепер мусимо задовольнятися єдиним невеликим перекладеним фрагментом — прозовим „Плачем Ярославни“ з 1833 р. ...

У багатьох виданнях Шашкевич постає майже винятково як поет, а серед його прозових творів (2) переважно вказують і наводять лише казку „Олена“. У виданні М. Шалати до „статей“ зараховано ще чотири прозові тексти: „Азбука і абецadlo“ (переклад із польської), „Руське весілля“, „Передслів'я“, яким відкривалася „Русалка Дністровая“, і „Старина“. Тим часом насправді прозова спадщина М. Шашкевича значно ширша. На думку М. Возняка, її взагалі варто поділити на три групи: україномовну, перекладну та польськомовну. Тоді до першої, крім згаданих творів, належатимуть іще „Псалми Русланові“, розвідка „О запорожцях і їх Січі“ та шість проповідей: „Слово Боже к народу в Святий день Богоявлення“, „Проповідь на Вознесіння“, „Проповідь слова Божого в день преподобного отця нашого Онуфрія“, „Проповідь слова Божого на Рождество Пресвятої Богородиці“, „Проповідь на празник“ і „Блаженні милосердні, яко помилувані будуть“. Також сюди варто долучити кілька прозових фрагментів: „До читателя“, „Проект фонетичної правописі“ та „Казка Богдана Хмельницького“. До другої групи — перекладних творів — належать такі тексти різних тематики та формату: „Любителі слов'янщини в народів чужосторонніх“, „Помста і великодушся“, „О слоні“ („Про слона“), з книги

Титульна сторінка книжки „Вінок русинам на обжинки“. Част. I. Відень, 1846

Титульна сторінка книжки „Азбука і абецadlo“. Перемисьль, 1836

² Цит. за: http://www.ukrajinci.hu/arhiv/hromada_64_ua/istorija/saskevecs.htm

³ Шашкевич М. Передслів'я (до „Русалки Дністрової“) // Шашкевич М. С., Вагилевич І. М., Головацький Я. Ф. Твори / Упоряд., вступна стаття та прим. М. Шалати.— К., 1982.— С. 121.

⁴ Головацький Я. Пам'ять Руслану-Маркіяну Шашкевичу // Там само.— С. 265—266.

⁵ Шашкевич М. До Михайла Козловського // Там само.— С. 129.

⁶ Головацький Я. Пам'ять...— С. 268.

⁷ Возняк М. Кілька слів...— С. XX.

⁸ Там само.

„Memoriale vitae sacerdotalis“, „Зерцало Християнське“, „З евангелії св. Матея“ та „Переклад евангелії св. Івана“. Нарешті, польською мовою (третя група), крім „Азбуки і Abecadła“, постали розвідка „Gościńność w Serbiji“, „Nauka na niedzielę VI po Zejściu Ś[więtego] Ducha“, „Проповідь Євангельська на Успіння Пресвятої Богородиці“ та „Гомілія на Вознесіння Господнє“.

Як бачимо, ці тексти формують кілька важливих у творчості та світогляді М. Шашкевича напрямків: фольклорно-етнографічне, лінгвістичне та духовно-релігійне. Якщо перше з них у нашій науці зусиллями насамперед Р. Кирчіва досліджено добре⁹, друге — бодай якомсь¹⁰, то вивчення Шашкевичевої гомілетики, зі зрозумілих причин неможливе за атеїстичних часів, не розпочато і досі: ні з богословського, ні з літературного огляду. Тим часом, крізь призму мовознавчих проєктів (3), проповідницької прози та перекладів євангельських текстів (4) М. Шашкевича можна по-особливому побачити деякі проблеми, що їх, здається, ще не сформульовано в контексті шашкевичезнавства. Наголосимо бодай на двох із них.

Питання кодифікованої мови та мови літературної завжди перебували в тісному зв'язку з питанням національної ідентичності. У роки юности і молодости М. Шашкевич, без сумніву, стояв перед українсько-польським вибором: мовної, відтак літературної, частково — конфесійної, а загалом національної самоідентифікації. Не варто легковажити складність цього вибору. Доба Романтизму, а безпосередньо в Галичині — час аж до подій Першої світової війни — були періодом загостреної національної самоідентифікації в різних суспільних і культурних середовищах. При цьому могло йтися про вельми різноманітні її вияви (звідси, приміром, російськомовний українець М. Гоголь і розквіт галицького москвофільства, „українські школи“ в російській і польській літературах, звідси національна контраверсійність побратима Шашкевичевої молодости І. Вагилевича, — і це лише найближчі до українства та до літератури приклади). Хай як складно збагнути і прийняти це сьогодні, проте ідентичність (зокрема, й „українськість“) не лише на початку XIX, але і XX ст. могла бути і прибраною, що лише посилювало її інтенсивність. Мається на увазі як зразок життєвий вибір Андрея та Климентія Шептицьких, які мусили пережити болісний розрив із польською культурою, а також австрійського архикнязя Вільгельма Габсбурга (1895—1947), який не мав і ниточки українського

коріння, а проте віддав справі українства все своє життя та відомий під псевдонімом Василь Вишиваний¹¹.

Шашкевичеві лінгвістичні праці та й вся літературна діяльність виразно засвідчують публічний український вибір, але про конфронтацію не йшло, і це засвідчують, зокрема, збережені приватні Маркіянові листи (5). Навіть листи до матері, до дружини Юлії (доньки греко-католицького священника Ф. Крушинського) та до її батька, згідно з тогочасною традицією родинного спілкування у священничих колах, написано польською¹²...

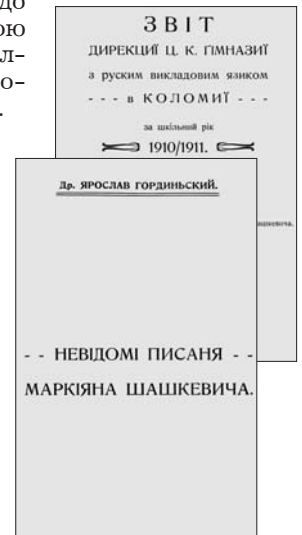
Друга проблема, ще не порушена в шашкевичезнавстві — зв'язок творчості письменника з традицією давньої української літератури. У цьому контексті чекають на свого дослідника згадані Маркіянові проповіді та переклади євангельських текстів, зокрема вплив на їхню символіку та метафорику книги „Июіка ієрополітика“, виданої в Києві 1712 р., що була у бібліотеці М. Шашкевича. Здається, ніхто ще не спробував порівняти дидактику та поезику 30 сквородинівських „Басен Харьковских“, одним із виразних джерел для яких була саме „Июіка ієрополітика“¹³, і 32 Шашкевичевих байок, уміщених у славнозвісній „Читанці“ (6) 1836 р. Звісно, до цього кола варто було би долучити і раніші повчальні твори, одягнуті у форму байки, авторів XVII ст. Антонія Радивиловського та Йоанкія Галятівського. Так само треба дослідити будову Шашкевичевих проповідей крізь призму „Науки, або Способу зложення казанья“ того-таки Й. Галятівського. Зрештою, „Читанка“, авторство більшості текстів якої, здається, остаточно атрибутовано М. Шашкевичеві, заслуговує на детальний розгляд і як цілком окрема й оригінальна пам'ятка літературно-педагогічного спрямування.

Такі наші борги перед Маркіяном Шашкевичем і його особливим часом, який на буйних вітрах політичного протистояння та культурно-національного нерозуміння закладав підмурівки та вивершував стіни ще хиткої кузні нового галицького українського слова. 200 літ нові й нові будівничі від романтиків до постмодерністів зміцнюють і розширюють цю будівлю, а праця першого з них іще досі потребує не лише поверхового пошанівку, а й повного зібрання, перевидання та глибокого вивчення.

Назар ФЕДОРАК

Титульна сторінка книжки Михайла Возняка „Писання Маркіяна Шашкевича“. Львів, 1912 р.

Я. Гординський.
„Невідомі писання
Маркіяна Шашкевича“.
Коломия, 1911 р.

⁹ Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність „Руської Трійці“. — К., 1990. — 344 с.

¹⁰ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Твори: В 50 т. — К., 1986. — Т. 47. — С. 549—650; Возняк М. Галицькі граматики української мови I половини XIX ст. — Львів, 1911; Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови. — К., 1958.

¹¹ Snyder T. The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke. — New York, 2008; Гентош Л. Трагічна біографія у веселкових тонах // Критика. — 2010. — Рік XI. — Ч. 9—10 (верес.—жовт.). — С. 15—17.

¹² Писання Маркіяна Шашкевича... — С. 228—230, 233, 291.

¹³ Ушкалов Л. Григорій Сковорода: літературний портрет // Ушкалов Л. Сковорода та інші. — К., 2007. — С. 52.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО-ДРАМАТУРГ: ПРИЧИНКИ ДО ТЕМИ

(До 150-річчя від смерті)

Тарас Шевченко впродовж усього свого життя цікавився багатьма жанрами літератури, в тому числі драмою, хоча його драматургічна спадщина вичерпується однією завершеною п'єсою „Назар Стодоля“ (1843), уривком з третьої дії російсько-мовної історичної драми чи трагедії „Никита Гайдай“ (1841) та незнайденою чи ненаписаною драмою „Слепая красавица“. Незважаючи на це, Шевченкова драматургія є значущою в контексті його художньої творчості.

Геніяльний поет мав яскраво виражене відчуття драматурга — навіть незначна побутова сценка могла викликати в нього бажання написати драматичний твір. „Щоденник“ зафіксував його враження „о побоище, происшедшем между будущим тестем и будущим зятем“, з чого можна „викроить водевиль [...] для здешней публики“¹. Майбутній твір уже мав назву „Свадебный подарок, или Недошита кофта“ (первісно: „Приданое, или Недошита кофта“), однак так і не з'явився друком.

На основі інформації з листа Т. Шевченка до Г. Квітки-Оснорянченка від 8 грудня 1841 р. серед драматичних творів дослідники чомусь вміщують і „Песню караульного у тюрьмы“ (1841)². Дослідники вважають, що вона була з незнайденої мелодрами „Невеста“, і часто ототожнюють її із драмою „Никита Гайдай“³. „Песня“ нагадує початок баладної чи казкової історії про старого воєводу та його нещасну дружину, написаної у дусі поем-казок О. Пушкіна, а сам текст власне є переспівом поезії А. Міцкевича „Чати“⁴.

Драматичними творами зазвичай не вважаються Шевченкові ліро-епічні поеми з виразними дра-

матичними елементами. Серед них „Слепая“ (1842), „Відьма“ (1847), друга частина поеми [„Марина“] („Неначе цвяшок, в сердце вбитий...“, 1848) та [„Сотник“] („У Оглаві... Чи по знаку...“, 1849), які цілком можна вважати *драматичними поемами*⁵. Такі твори, як „Відьма“ та [„Сотник“] лише подекуди „розбавлено“ авторськими ліричними відступами,

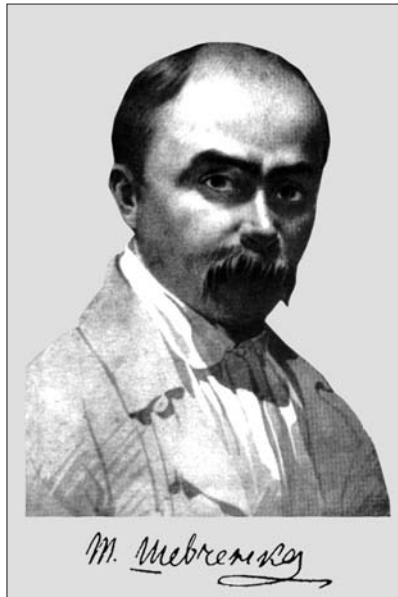
а їхні основні частини побудовано як повноцінні драматичні твори. У [„Сотнику“] Шевченко постійно чергує поетичні та прозові форми драматичних діалогів та монологів, використовуючи такий неодмінний драматургічний прийом, як ремарка. Додержано й принципу „невтручання“ у зміст твору — лише початок та закінчення містять авторські оцінки. За З. Гузарем, у [„Сотнику“] органічно переплетено ознаки ліро-епічної поеми, поеми драматичної і драми-мініатюри⁶. Автор цієї статті писав, що жанр [„Сотника“] можна визначити як сцену-притчу⁷.

Очевидною є й „драматургічність“ композиції поеми „Гайдамаки“ (1839—1841), частина одного з розділів якої — „Свято в Чигирині“ — написана як драма.

Виразні елементи драми має й містерія „Великий льох“ (1845), в якій С. Смаль-Стоцький побачив „форму народного вертепу“⁸.

За Ю. Івакіним, у структурі „Великого льоху“ своєрідно переплетені „гротескова неймовірність зображуваного, участь надприродних сил у подіях твору, алегоричність персонажів або ситуацій, драматизована [курсив наш.— В. І.] форма діалогів тощо“⁹.

Драматургічним зацікавленням Шевченка сприяло і його оточення, зокрема, український композитор, оперний співак С. Гулак-Артемівський

Тарас Шевченко.
Автопортрет, 1850 р.

¹ Шевченко Т. [Щоденник] // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— К., 2003.— Т. 5.— С. 16.

² Сам Шевченко, як відомо, називав цей твір „кацапським віршем“ (див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів...— 2003.— Т. 6.— С. 15).

³ Там само.— Т. 3.— С. 454—455.

⁴ Там само.— С. 455.

⁵ А. Шамрай так писав про деякі ранні твори Шевченка: „Такі речі, як „Никита Гайдай“ чи „Слепая“, по суті, мають типові ознаки драматичної поеми, хіба тільки з тою відмінню, що в них майже опущені описові частини. Величезні монологи, що перемежаються іноді не меншими діалогами без жодного натяку на драматичну дію, це типова ознака романтичної поеми синкретичної своєю характером“ (Шамрай А. Передмова // Шевченко Т. Назар Стодоля.— Харків, 1927.— С. 4).

⁶ Гузар З. П. Із спостережень над ідейно-художньою своєрідністю поеми Т. Шевченка „Сотник“ // Збірник праць 27-ї наукової Шевченківської конференції.— К., 1989.— С. 135.

⁷ Івашків В. М. Українська романтична драма 30—80-х років XIX ст.— К., 1990.— С. 64.

⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 14 т. / За ред. П. Зайцева. 2-ге доп. вид.— Чикаго, 1959.— Т. 2.— С. 276.

⁹ Івакін Ю. О. Великий льох // Шевченківський словник: У 2-х т.— К., 1976.— Т. I.— С. 108.

та журналіст, фейлетоніст і театральний критик О. Елькан, який „частенько свої переклади п'єс на російську мову примощував на сцені Александринського театру“¹⁰.

Одним із перших власне драматичних творів Кобзаря треба вважати історичну драму „Никита Гайдай“, яку Шевченко в листі до Квітки-Основ'яненка від 8 грудня 1841 р. назвав трагедією¹¹. Задум твору датують 1838 р., коли Шевченко був звільнений з-під кріпацтва і гніту „темного, брудного горища ширяєвської майстерні“¹². На підставі Шевченкової фрази зі згаданого листа до Г. Квітки-Основ'яненка: „Це, батче, пісня з моєї драми „Невеста“, що я писав до вас, трагедія „Никита Гайдай“. Я перемайстрував її в драму“¹³. В. Шубравський уважав, що історичну драму „Никита Гайдай“ Шевченко переробив у мелодраму в прозі „Невеста“. Однак її зміст стосувався часів гетьманства І. Виговського: це був „образец неподражаемого неудавшегося Основьяненку искусства передавать местным русским языком быт Украины с полнейшим соблюдением оборотов родной речи и народного характера действующих лиц“¹⁴. Інші вчені (П. Рулін) стверджували, що „Никита Гайдай“ і „Невеста“ — однієї одна від одної речі¹⁵.

Цікаві спостереження стосовно драм „Никита Гайдай“ та „Невеста“ свого часу подав Д. Антонович. Вказуючи на нелогічність того, що опублікований уривок називався „Никита Гайдай“, він зазначав: „...коли ми уважно прочитаємо уривок із драми „Никита Гайдай“ [...], то помітимо, що цей уривок дуже проречистий, що в ньому якраз фігурує наречена („невеста“) Микити Гайдая, шлюб якої відкладається через якісь інтриги, та що, очевидно, коло цього моменту і зав'язується трагічний вузол. Отже, назва „Невеста“ більше відповідає змістові драми, ніж назва за іменем головного героя“¹⁶. Це, однак, недостатньо переконливе судження, адже, за А. Козачковським, „Невеста“ була п'єсою про часи І. Виговського, тоді як „Никита Гайдай“ розповідає про початки гетьманування Б. Хмельницького.

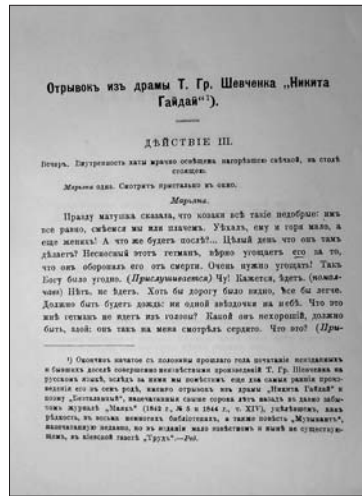
Як бачимо, досить непросто „стикувати“ виразний романтичний історико-патріотичний пафос уривка з драми „Никита Гайдай“ з мелодраматич-

ним чи казково-побутовим спрямуванням „Пісні караульного у тюрми“ з драми „Невеста“, жанр історичної драми чи трагедії з виразним переважанням віршової форми викладу („Никита Гайдай“) та „мелодраму в прозі“ „Невеста“ тощо. Вважаємо, що треба прийняти думку П. Руліна й вести мову про „Никиту Гайдая“ і „Невесту“ як різні твори¹⁷.

Опублікований 1842 р. у журналі „Маяк“ уривок з романтичної драми „Никита Гайдай“ варто розглядати в контексті історичних поглядів Шевченка-романтика початку 1840-х рр., зокрема того, що в драмі він „відтворює творчий динамізм народу у формуванні держави часів Богдана Хмельницького“¹⁸. Відтак, концепційним ядром твору є ідея патріотизму, пов'язана з боротьбою за національну свободу, почуттями „любви до України, до її героїчного минулого“¹⁹, яка в 1830 — на початку 1840-х рр. була суголосна з романтичною концепцією загальнослов'янського єднання, а також із „натяками на мудрого вождя“ (О. Білецький), а історичні погляди Шевченка, художньо трансформовані в „Никите Гайдае“, співзвучні з думками харківських романтиків та діячів Кирило-Мефодіївського братства.

Художня ідея уривка з драми „Никита Гайдай“ прочитується у контексті проблеми особистого і суспільного, національного, поступово набуваючи романтичного забарвлення й трансформуючись в антиномію „людина і народ“, мотив усвідомленої відповідальності героя за долю нації. Микита поспішає виконати свій патріотичний обов'язок — везе послання Богдана Хмельницького до польського короля Владислава IV зі скаргами на безчинства польської шляхти в Україні. Микита вірить у справедливість короля, його допомогу, що впливало з ідей сучасних Шевченкові історичних праць, зокрема „Истории Малой России“ (1830) М. Вантша-Каменського.

Незавершеність твору не дає підстав вести мову про цілісність проблемної та ідейно-образної мікроструктур „Никиты Гайдая“, адже ми нічого не знаємо ні про попередній розвиток драматичної дії твору, ні про його фінал, врешті нема ніякої ясності й стосовно його жанру. Отже, неможливо переконливо написати про те, як розв'язана про-

Сторінка з п'єси Тараса Шевченка „Никита Гайдай“. Дж.: „Киевская старина“, 1887, № 10

¹⁰ Антонович Д. Шевченко-драматург // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 14 т.— 1959.— Т. 5.— С. 205.

¹¹ Відомий театрознавець 1920-х рр. П. Рулін у „Никите Гайдае“ вбачав виразний вплив традицій мелодрами (Див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів / Під заг. ред. акад. С. Єфремова.— К., 1929.— Т. 3. Листування. Текст. Коментарій.— С. 381—382).

¹² Шубравський В. Є. Драматургія Т. Г. Шевченка / Вид. друге, доповнене й виправлене.— К., 1961.— С. 40.

¹³ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 6.— С. 15.

¹⁴ Козачковский А. Из воспоминаний о Т. Г. Шевченке // Биография Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників.— К., 1958.— С. 47.

¹⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів / Під заг. ред. акад. С. Єфремова.— Т. 3.— С. 381.

¹⁶ Антонович Д. Шевченко-драматург.— С. 204—205.

¹⁷ Іншої думки були упорядники цитованого тут повного видання творів Шевченка за редакцією П. Зайцева, котрі зазначали, що Шевченко дуже незрозуміло висловився у листі до Квітки-Основ'яненка від 8 грудня 1841 р., а тому „не можна ствердити, що це [йдеться про драми „Никита Гайдай“ та „Невеста“.— В. І.] дві відмінні п'єси“ (Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 14 т.— Т. 10.— С. 283).

¹⁸ Розумний Я. Чи вичерпано „Москалеву криницю“? // Світи Тараса Шевченка. Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991.— С. 98.

¹⁹ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 3.— С. 451.

блема героя й історичної долі народу чи окреслена історична перспектива визволення нації, як вони співвідносяться з основною художньою ідеєю твору і який власне реальний зміст самої ідеї тощо.

Найвидатніший драматичний твір Шевченка „Назар Стодоля“ (1843) також має досить складну історію написання й першої публікації.

Вперше про цю драму Шевченко згадав у листі до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 р. Кобзар зазначав, що „скомпонував“ „драму чи трагедію в трьох актах, зоветься „Данило Рева“. Не знаю, що ще з неї буде, бо ще і сам не читав, прочитаємо вдвох, як приїдете“²⁰. Через чотири місяці Шевченко вже писав, що „скомпонував [...] і „Назара Стодолю“ — драма в трьох актах. По-московському. Буде на театрі після Великодня“²¹.

Ці листи давали певні підстави твердити, що „драма чи трагедія“ на три дії „Данило Рева“ — „ніщо інше, як той самий „Назар Стодоля“, лише з переміненою назвою героя з менш звучної на більш звучну і гарнішу для сценічної вимови“²². В. Шубравський вважав „п'єсу „Данило Рева“ першим варіантом „Назара Стодоля“²³, покликаючись у своєму висновку на свідчення П. Куліша про те, що Шевченко змінював імена персонажів у „Назарі Стодолі“: „Галя [курсив автора] названа була сперва *Лукиєю*, но потом это имя переправлено во всей пьесе; только в монологах, писанных рукою автора, осталось везде, по недосмотру поправлявшего, *Лукия*“²⁴.

Д. Антонович зазначив, що відомостей про „Данила Реву“ замало, щоб твердити щось рішуче, але можна з великою ймовірністю припустити, що драма „Назар Стодоля“, про яку згадки з'являються тільки з лютого [згаданий тут лист Шевченка до Я. Кухаренка сучасне шевченкознавство датує 31 січня 1843 р.— В. І.] 1843 р., в 1842 році мала ще назву „Данило Рева“²⁵. Редакційна колегія цього ж видання творів Шевченка була, здається, іншої думки: „Не можна навіть твердити категорично, що це не була перша редакція „Назара Стодоля““²⁶.

Зрозуміло, всі ці думки є гіпотетичними, бо не маємо тексту драми „Данило Рева“ чи жодних інших Шевченкових згадок про цей твір.

Більшість дослідників уважає, що Шевченко написав „Назара Стодолю“ російською мовою.

Тому наведене в „Основі“ (1862, № 9, с. 4) свідчення П. Куліша про „український подлинник“ „Назара Стодоля“ визнається помилковим, а думка В. Шубравського, що „Назара Стодолю“ написано „російською мовою, але вже виключно прозою“²⁷, залишається незмінною й досі. Так уважають упорядники сучасного академічного Зібрання творів Шевченка у 12 т.²⁸, хоча й зазначають, що „щодо мови, якою був створений оригінал п'єси, дослідники не дійшли єдиного висновку“²⁹.

Слова П. Куліша про те, що в „переводі после слов Назара к Гале (в конце): „О мое сердце! доля моя!“ п'єса оканчувалась убиеніем Хомы и готовностью к смерти Игната; но это место потом перечеркнуто, и рукою автора написан конец подобно украинскому подлиннику, с небольшими отменами“³⁰ підтримав Д. Антонович, котрий так читав цитовані слова з Шевченкового листа до Я. Кухаренка: „Скомпонував ще я [...] „Назара Стодолю“ — драма в трьох актах. По-московському буде на театрі після Великодня“³¹. Відтак, „можливо, в московському перекладі і, можливо, не автора, а іншої особи“³², що дає підстави твердити: „Назара Стодолю“ спершу було написано українською мовою.

Автори коментарів згаданого Зібрання творів Шевченка у 12 т., критикуючи слова П. Куліша про „український подлинник“ п'єси, покликаються на примітку редакції „Основи“: „Под етим заглавием сохранился драматический опыт незабвенного нашего поэта, судя по сценическому объяснению, на великорусском языке, предназначенный для петербургского театра“³³. Зрозуміло, що такий аргумент непереконливий, адже ремарки в усіх „тогочасних українських п'єсах зазвичай писалися російською мовою“³⁴.

Очевидно, що коли драма „Назар Стодоля“ первісно мала б назву „Данило Рева“ (а не „Данила Рьова“!), то, найвірогідніше, була б написана такою українською мовою, бо Шевченко всім російськомовним творам давав відповідні назви — наприклад, „Никита Гайдай“, „Слепая“ чи „Невеста“. Для молодого письменника було природним писати українською мовою, і коли він переходив на російську мову, то часто це зазначав і коментував³⁵. Тому, крім слів з листа до Я. Кухаренка,

Тарас Шевченко. „Назар Стодоля“. Дж.: Основа, 1862, № 9.

²⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 6.— С. 19.

²¹ Там само.— С. 23.

²² Антонович Д. Шевченко-драматург.— С. 204.

²³ Шубравський В. Є. Драматургія Т. Г. Шевченка.— С. 67.

²⁴ Основа.— 1862.— № 9.— С. 4.

²⁵ Антонович Д. Шевченко-драматург.— С. 204.

²⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 14 т.— Т. 10.— С. 288.

²⁷ Шубравський В. Є. Драматургія Т. Г. Шевченка.— С. 68.

²⁸ Див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 3.— С. 455—458.

²⁹ Там само.— С. 456.

³⁰ Основа.— 1862.— № 9.— С. 4.

³¹ Антонович Д. Шевченко-драматург.— С. 207.

³² Там само.

³³ Основа.— 1862.— № 9.— С. 3.

³⁴ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 3.— С. 458.

³⁵ Шевченко писав Я. Кухаренкові 30 вересня 1842 р.: „Переписав оце свою „Слепую“ та й плачу над нею, який

жодних аргументів на доказ того, що Шевченко написав свою драму російською мовою, не маємо.

Точаться суперечки й щодо жанру „Назара Стодоли“. Одні визначають його як історично-побутову драму (В. Шубравський), інші вважають, що твір „мало спільного має з російськими романтичними традиціями і своїми типовими ознаками належить до сентиментально-побутових п'єс (приперчених історичною бутафорією), що появилися у нас на початку XIX ст.“³⁶

О. Кисіль, П. Рулін, а також автор цієї статті, визначали жанр твору як мелодраму. Для такого висновку, здається, є всі підстави — зовнішній трагедійний план драматичної боротьби, що має викликати співчуття до позитивних героїв, характер драматичної дії, якій властиві „випадки різкого порушення звичного зв'язку побутових явищ“³⁷ та основної колізії, очевидний поділ персонажів на позитивних і негативних, моралізаторсько-дидактичний фінал твору тощо. Відповідною є й структура п'єси: Шевченко використав принцип обрамлення драматичної дії, коли кожен акт завершено сюжетно, а в наступній сцені обов'язково присутній один із персонажів попередньої дії, що повинно свідчити про безперервність розвитку інтриги. Таку класицистичну єдність дії, „потрібну для того, щоб перерви її не розбивали настрою дії, Шевченко добре витримав завдяки тому, що в середині акта сцена ні на хвилину не залишається пустою“³⁸.

Дискусійні судження викликали фінал твору, в якому спершу йшлося про вбивство Хоми Кичатого, й датування подій твору у першодруці XVI ст.

Сюжет мелодрами Шевченка побудовано на традиційному любовному трикутнику, хоча образ основного суперника Назара полковника Молочая винесено за межі тексту твору, а місце центрального негативного персонажа посідає Хома Кичатий. Спостерігаємо й заміну традиційного образу матері, яка зазвичай прагне шлюбу доньки з багатим, на образ лиходія батька, котрий згоден відступитися від своїх намірів лише під загрозою смерті.

У „Назарі Стодоли“ переплетено просвітительські, романтичні й реалістичні тенденції й ідеї, а тому соціально-побутовий конфлікт своєрідно поєднується „з героїкою минулого, здобувають дальший розвиток творчі принципи І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, з одного боку, і традиції романтиків, з другого“³⁹. Органічно поєднано світлі, благородні ідеали позитивних героїв Назара, Гната й Галі, просвітительсько-побутовий характер художнього конфлікту і сюжетної лінії зі соціально-сатиричним, подекуди гротескним зображенням окремих персонажів, зокрема Хоми Кичатого, під час створення образу якого Шевченко додержувався просвітительських засад — герой спершу був хоробрим і відважним, а негідником його зробили гроші. Лише опинившись у безвихідному становищі й переконавшись у шляхетності Назара, Хома переродився і, вивільнившись від влади грошей, вирішив спокутувати свої гріхи в монастирі. Виразні соціальні чинники в поясненні вчинків і характеру Хоми Кичатого свідчать про наявність у п'єсі реалістичних тенденцій.

Романтичне в мелодрамі — це наявність героїко-романтичного типу особистості (Назар Стодоля, Гнат Карий, Галя), героїчних мотивів, введення у твір місцевого колориту (сцени сватання, вечорниць), а також перший в українській драматургії яскравий романтичний образ героя, котрий зі зброєю в руках захищає своє право на щастя. Дії Назара вмотивовуються його романтично нескореністю та пристрасним коханням до Галі.

Отже, романтичне начало — це драматично напружені та яскраві сцени, які стосуються „високих“ чи позитивних героїв, а реалістичне, соціальне — розвінчування споживацьких, егоїстичних прагнень негативних персонажів.

Загалом драматургія Шевченка, перебуваючи в „затінку“ його геніяльної поезії, попри порівняно невелику кількість текстів, є яскравою й самобутньою сторінкою Кобзарєвої творчості, має ще цілу низку нез'ясованих питань, а тому потребує подальшого докладного та всебічного вивчення.

Василь ІВАШКІВ

Ювілейна пам'ятна медаль до 100-річчя від смерті Тараса Шевченка. 1961 р.

мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом“ (Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т.— Т. 6.— С. 19).

³⁶ Шамрай А. Передмова // Шевченко Т. Назар Стодоля.— С. 6.

³⁷ Балухатый С. К поэтике мелодрамы // Поэтика. III.— Ленинград, 1927.— С. 65.

³⁸ Варнеке Б. Композиція „Назара Стодоли“ Шевченка // Україна.— 1929.— Кн. X—XI.— С. 55.

³⁹ Шубравський В. Є. На шляху до критичного реалізму (історично-побутова драма Т. Шевченка „Назар Стодоля“) // Шевченко Т. Назар Стодоля.— К., 1985.— С. 94.

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК У США В 1950-х РОКАХ

(До 60-річчя створення Академії)

Розгром української науки в Радянському Союзі в 1930-х рр. призвів до того, що центр шевченкознавчих студій перемістився на терени Східної Галичини та країни Західної Європи, де зосереджувалася українська діаспора й велося жваве культурно-мистецьке й наукове життя українських емігрантів, передусім у Польщі й Чехословаччині. Тоді шевченкознавців об'єднала праця, яку організував Український науковий інститут з осідком у Варшаві, над виданням багатотомного Зібрання творів Шевченка за редакцією найавторитетнішого на той час текстолога Павла Зайцева. Через початок Другої світової війни цей

Володимир Міяковський у своїй робітні.
Фото 1960-х рр.

проект цілком реалізувати не вдалося, однак із кінцем війни виникли нові передумови для розвитку української гуманітарної науки, зокрема шевченкознавства, і знову-таки — у діаспорі. Перед наступом радянської армії Україну залишила велика кількість фахівців — філологів, істориків, архівістів, а також творчих особистостей — письменників, театральних діячів, художників, музикантів, які у місцях тимчасового перебування (таборах Ді-Пі) гуртувалися в наукові товариства й культурно-мистецькі об'єднання, таким чином, формуючи нове креативно-інтелектуальне середовище. Тоді була створена нова інституція — Українська вільна академія наук, яка виявилася одним із найвдаліших і найперспективніших науково-організаційних проєктів української еміграції того часу.

Перед шевченкознавцями, які по війні опинилися поза межами батьківщини, постали нагальні питання структурної самоорганізації, і їх вони намагалися вирішити, згуртувавшись навколо Інституту шевченкознавства УВАН. Створений 17—19 березня 1948 р. на третій щорічній конференції УВАН, що відбулася в Регенсбурзі, Інститут очолив Павло Зайцев. Водночас перед

науковцями стояло таке питання: як залишатися на вістрі науки і не втратити своєї кваліфікації, коли більша частина друкованих і мало не всі архівні джерела були за „залізною завісою“. Через 15 років після створення Інституту шевченкознавства про ці проблеми писав Володимир Міяковський: „В новому світі перед українськими науковцями постала проблема: що можна зробити в галузі шевченкознавства при відсутності оригіналів Шевченкової творчості, архівних джерел, а навіть і друкованих матеріалів. Все ж діяльність була можлива в таких напрямках:

1. Іманентне вивчення Шевченка, інтерпретація його творів, виявлення художніх засобів і малярських прийомів, аналіза його мови;
2. Розшуки в книжкових фондах західного світу матеріалів, допоміжних до вивчення Шевченка;
3. Виявлення і бібліографування усіх слідів у чужоземних мовах знайомства Західного Світу з Шевченком — згадок про нього в пресі, чужомовних статей та перекладів його творів на інші мови;

4. Реєстрування і критична оцінка сучасної літератури про Шевченка, особливо советської¹.

До цього переліку слід додати ще одне важливе завдання, яке виконували науковці української діаспори — це популяризація творчості Шевченка, його постаті як символічного уособлення волелюбного і водночас пригнобленого українського народу. Згодом протягом ювілейних шевченківських років (1961—1964) українські науковці й громадські діячі діаспори багато зробили для того, щоб ім'я Шевченка ввести в пантеон найбільших поетів слов'янського світу й усього людства. Їм належить ініціатива й всебічне забезпечення умов для того, щоб у Вашингтоні 1964 р. урочисто відкрили пам'ятник Шевченкові, виконаний скульптором Леонідом Молодожанином.

У 1948—1949 рр. почалася масова еміграція українців з Німеччини за океан, здебільшого в Північну Америку. У листопаді 1949 р. Михайло Ветухів, майбутній перший президент УВАН у США, скликав нараду ініціативної групи новоприбулих до Америки науковців, котрі заклали підвалини цієї інституції як осередку, що репрезентував УВАН у цій країні. У грудні 1950 р. УВАН у США отримала від Державного департаменту чартер (статут), яким повноправно легалізовано її діяльність у Сполучених Штатах Америки.

Продовжуючи традицію європейської УВАН, її американське відгалуження почало влаштовувати щорічні березневі шевченківські конференції. Перше шевченківське видання УВАН у США було приурочене саме до такої конференції 1951 р. — це „Автограф Шевченка 1860 року“ (Нью-Йорк,

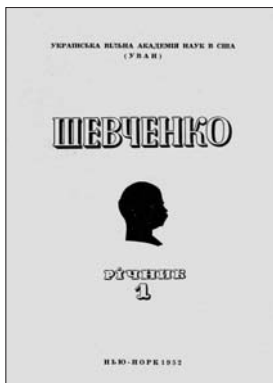
¹ Д[ражевська] Л. П'ятнадцять років шевченкознавчої праці УВАН: [Доповідь В. Міяковського] // Українські вісті (Новий Ульм).— 1964.— 5 квіт.— Ч. 4.

1951). Брошура мала всього 15 сторінок, але за своїм значенням вона вартувала багатьох сотень сторінок, адже ознайомлювала з раніше невідомим автографом Шевченка. В. Міяковський, один із засновників УВАН, опублікував уривки з послання „До Основ'яненка“ (його закінчення — рядки 65—104) та поеми „Іван Підкова“ (початок — рядки 1—38) — чотири сторінки із рукописної збірки 1859 р. „Поезія Т. Шевченка. Том первий“, які дружина Михайла Новицького — Лариса — передала до Музею-архіву УВАН. Брошура містила фотографічне зображення автографа й відтворення тексту, яке зробив науковець, супровівши публікацію ґрунтовною передмовою, із властивою цьому визначному науковцю скромністю, не підписаною.

Наступного року до шевченківської конференції з'явився перший випуск річника „Шевченко“, який мав продовження, закінчився десятим випуском 1964 р. і став одним із найсерйозніших видань, присвячених Шевченкові у вільному світі.

Річники „Шевченко“ були добре продумані. Олександр Архімович зазначає: „Завдання цього видання полягало в тому, щоб, починаючи з 1952 року, широко подавати спогади про Шевченка „Сто років тому“, а також матеріал про „шевченкіяну“ даного року“². Справді, від першого до останнього випуску в ньому друкувалися аналітично-оглядові статті „Шевченко сто років тому“, які готував (жодного разу не підписавшись!) Володимир Варлаамович. Видання припинилося після того, як було описано два останні місяці життя поета. Ці нариси, складені разом, є дуже стислою, але свіжою й по-дослідницьки оригінальною силуеткою Шевченкового життя від 1852 р.

Концепція збірників була широкою. У першому річнику мовилося про структуру всього видання, що вміщатиме такі розділи: „1) вступна стаття, 2) дослідчі праці, 3) публікація нових матеріалів, 4) Шевченкіяна за минулий рік: бібліографія окремих видань, журнальних і газетних статей за попередній рік, 5) хроніка“³. Цей план назагал витримано протягом усіх десяти випусків. До редакції річників незмінно входили Міяковський (зазначений під псевдонімом В. Порський), Горняткевич, Дорошенко і Чижевський, але душею, головним промотором і автором видання був Міяковський. Обкладинку річника з чорним профільним силуетом Шевченка в нарбутівському стилі створив Петро Холодний (молодший), який оформив обкладинки і багатьох інших УВАНівських видань. Кожний випуск містив по кілька ілюстрацій. Починаючи з 5-го числа видання готувалося в друкарні газети „Свобода“, яка публікувала окремі статті у фейлетонних „підвалах“ перед тим, як вони вихо-

Обкладинка першого річника „Шевченко“. Нью-Йорк, 1952 р.

дили у форматі річників. Це значно полегшувало його технічну підготовку.

Жодне еміграційне видання не подало так багато нових матеріалів про Шевченка та його оточення, як ці річники, невеликі за обсягом (від 32 до 64 с.). Крім членів редколегії, постійними авторами збірника були Петро Одарченко і Вадим Павловський. Спорадично на його шпальтах виступали Яків Гніздовський, Іван Коровицький, Юрій Перхорович, Іван Світ, Володимир Січинський, Юрій Слассьон, Левко Чикаленко, Ярослав Чиж та ін.

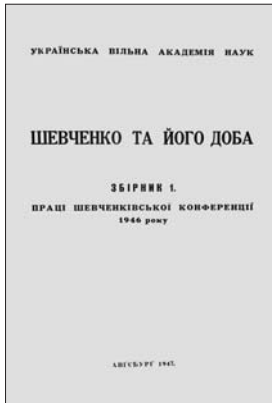
Серед джерельних публікацій слід виокремити такі: „Книга, що була в руках Шевченка та Куліша“ Д. Чижевського] — про Максимовичеву книжку „Малороссийские песни“ 1827 р., яка належить бібліотеці Гарвардського університету, з помітками Шевченка й Куліша (річник 1) [далі в дужках зазначаємо лише число]; „Згадка про арешт Т. Шевченка 1859 р. в приватному листі“ В. Міяковського (не підписався) — публікація з копії Кулішевого листа до Горпини Николаєвої від 7 вересня 1859 р. (1); „Шевченківська пам'ятка з архіву Богдана Лепкого“ Д. Горняткевича — квиток на передплату видання Шевченкових „Гайдамаків“ 1841 р. з автографом поета (2); „Лист Олекси Корсуна-сина в справі автографа „Мар'яни Черниці“ В. Міяковського (не підписався) — публікація Корсунового листа до М. Могилянського від 4 червня 1907 р. з відомостями про Шевченків автограф та про спроби Корсуна-батька і поета М. Щербини домогтися того, щоб Шевченкові після заслання дозволили мешкати в Петербурзі (2); „Унікальний „Кобзар“ 1860 р. з власноручними поправками Шевченка“ В. М[іяковського] — про примірник „Кобзаря“, що належав Г. Честахівському, з авторськими правками в текстах поезій (10). До історії шевченкознавчої науки важливими є статті Дорошенка „Мої шевченкознавчі праці“ (4) та Міяковського „Проект академічного видання Шевченка 1933 р.“ (2). Останній містить проспект видання, опрацьований Михайлом Новицьким, і записки Євгена Шаблювського до нього у справі підготовки першого тому; тут же Міяковський вмістив статтю про Новицького, а також покажчик його праць, складений ним самим. Змістовними є розвідки Ярослава Чижка „Айра Олдридж і Шевченко“ (4) та Міяковського „Шевченко і Костомаров“ (7). Першу написано на широкому матеріалі із залученням англійських джерел, друга відзначалася свіжим поглядом на особисті й творчі взаємини двох приятелів з акцентацією на постаті історика, який „не заслужив у нас навіть ґрунтовної монографії, опертої на джерелах“. Ретельно підготовленими є статті Коровицького „Шевченків „Буквар“ (1861)“ (10) і Перхоровича „Т. Г. Шевченко на Волині“ (10). В останній, зокрема, на основі документальних свідчень та народних переказів доводиться факт перебування Шевченка у с. Секунь й реставрації ним образу Матері Божої з Дітям (образ репродуковано). У численних оглядах і рецензіях автори відстежували нову шевченкознавчу літературу, що виходила, головню, у Радянському Союзі.

Того самого року, коли з'явився перший річник „Шевченко“, вийшов і перший том „Наукового збірника“. У ньому вміщено вдумливу, сповне-

² Архімович О. Матеріали до історії Української Вільної Академії Наук у США // Вісті УВАН.— Нью-Йорк, 2000.— Ч. 2.— С. 104.

³ Шевченко.— Нью-Йорк, 1952.— Річник 1.— С. 7.

ну проникливими спостереженнями статтю Дам'яна Горняткевича „Маларський цикл Шевченка „Притча про блудного сина“. 1953 р. вийшов другий том „Наукового збірника“ із новаторської статтею Ганни Чикаленко-Келлер „Репніни та їх яготинська бібліотека“, в основу якої покладено рукописні джерела Публічної та Університетської бібліотеки в Женеві. Дослідниця подала відомості про бібліотеку Репніних в Яготині 1840-х рр., коли там бував Шевченко.

Титульна сторінка збірника „Шевченко та його доба“. Август, 1947 р.

УВАН у США. Зберігся автограф Міяковського й ідентичний йому машинописний текст. На одному із примірників машинопису стоять підписи Чижевського й Одарченка. Подасмо його без скорочення:

„ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА УВАН в США

1. Інститут Шевченкознавства УВАН заснований р. 1948 на Шевченківській Конференції УВАН у Регенсбурзі. Головою Інституту обраний був проф. Павло Іванович Зайцев,

2. Шевченкознавча робота УВАН провадилася протягом всіх останніх років і виявлялася в формі влаштування Шевченківських Конференцій, наукових доповідей, видання Збірника „Шевченко та його доба“, двох автографів Шевченка і 4-х річників „Шевченко“ (1952—1955).

3. В останніх роках робота Інституту Шевченкознавства УВАН активізувалася в Канаді (Вінніпег), де за редакцією проф. Л. Білецького і з рамени Інституту виданий був 4-томовий „Кобзар“. Невіджалувана втрата, що сталася зі смертю с[лавної] п[ам'яті] Л. Білецького припиняє тепер цю активність.

4. Нижче підписані члени Української Вільної Академії Наук в США вважають за необхідне активізувати роботу Інституту Шевченкознавства в США.

5. Завданням Інституту на ближчий час було б: згуртувати усіх науковців, що працюють над вивченням життя і творчості Шевченка, стимулювати це вивчення, збирати й гуртувати потрібний для цього науковий матеріал, перебрати редагування збірників „Шевченко та його доба“ і

Шевченківського річника та інших можливих видань.

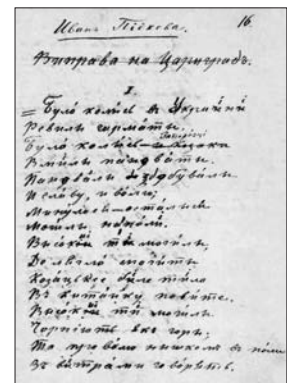
6. Для керівництва роботою на місці уважаємо за необхідне скласти бюро з трьох осіб — керівника, заступника і секретаря, які мають діяти в рамках Статуту УВАН⁴.

21 травня 1955 р. конференція дійсних членів УВАН, на якій були присутні Чижевський, Горняткевич, Осадча-Яната, Оглоблин, Косенко, Міяковський, Ветухів, Шевельов, Чикаленко і Дорошенко, заслухали подання Міяковського „про потребу заснування при УВАН Інституту шевченкознавства у зв'язку з тим, що зі смертю проф. Л. Білецького в Канаді там немає наукових сил, які змогли б продовжувати діяльність згаданого Інституту“. Згідно із протоколом, конференція ухвалила „заснувати відповідну інституцію при УВАН у США“, проєкт якої доручили підготувати Дорошенкові, Горняткевичеві та Міяковському для розгляду конференції дійсних членів⁵.

Структура УВАН у США переважно була побудована за зразком Української академії наук 1920-х рр. і поділялася на відділи (одним із них був історично-філологічно-філософічний), які, своєю чергою, ділилися на секції та комісії. Інститут шевченкознавства, проте, був поза відділами, як і Мистецька кураторія та Музей-архів ім. Д. Антоновича, а пізніше й Бібліотека ім. В. Міяковського, Кабінет антропології та археології ім. Левка Чикаленка та ін. Очевидно, винятковим значенням для УВАН і для української науки загалом було виокремлення Інституту в самостійний підрозділ, за своєю суттю, інтердисциплінарний. Першим директором Інституту шевченкознавства УВАН у США став Володимир Дорошенко, після нього Володимир Міяковський і в 1960-х рр. — Юрій Лавриненко. Інститут мав організувати щорічні конференції у Шевченкові дні, проводити власні засідання, підготовляти річники „Шевченко“ та інші друковані видання.

Шевченкознавча праця в УВАН у США значною мірою забезпечувалася бібліотекою і архівом, які були створені старанням насамперед Міяковського і де було зібрано одну з найкращих українознавчих збірок діаспори. Музей-архів ім. Д. Антоновича

впродовж свого існування постійно поповнювався шевченківськими матеріалами, зокрема автографами Шевченка. Ще 1949 р. Лариса Новицька, дружина відомого шевченкознавця Михайла Новицького, передала до УВАН автограф Шевченка⁶, який невдовзі окремою брошурою, як уже згадувалося, опублікував Міяковський. У бібліотеці (згодом ім. В. Міяковського) зберігався цілий книжковий відділ шевченкіяни.

Автограф Шевченка „Іван Підкова“, який зберігався в УВАН у США. 2006 р. передано в Україну

⁴ Приватний архів Оксани Міяковської-Радиш.— Нью-Йорк. Машинопис.

⁵ Винар Л. Протоколи конференцій дійсних членів УВАН як історичне джерело // Вісті УВАН.— Нью-Йорк, 2007.— Т. 4.— С. 160.

⁶ Міяковський В. Шевченківська виставка 1966 р. в УВАН // Там само.— С. 172.

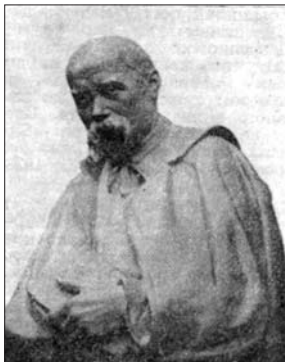
Шевченкознавство в УВАН у США у 1950-х рр. посіло вагомє місце в науковій праці і цієї інституції, і української діаспори загалом. Найвидатнішим його досягненням став англomовний збірник „Taras Ševčenko. 1814—1861: A symposium“, підготовлений за редакцією Шевельова і Міяковського та виданий 1962 р. у видавництві „Mouton & Co“ у Гаазі. Збірник складався зі статей В. Міяковського, М. Шлемкевича, В. Петрова, Ю. Шевельова, П. Зайцева, Д. Горняткевича, В. Ревуцького, Ю. Лавриченка, П. Одарченка, які мали узагальнювальний характер і мовби робили підсумок шевченкознав-

чої науки, а водночас накреслювали шляхи для подальших студій. Цим виданням шевченкознавство чи не вперше в англomовному світі заявило про свою наукову спроможність, здатність промовляти до західного інтелектуала відшліфованою науковою мовою. Видання і нині багато в чому є взірцевим і не втратило своєї актуальности. У часопросторовій перспективі воно наче перекинуло місток у майбутнє, передавши естафету шевченкознавчої науки Гарвардському університетові, де через десять років розпочався новий етап її розвитку.

Олесь ФЕДОРУК

ДО ІСТОРІЇ НЕВСТАНОВЛЕНОГО ПАМ'ЯТНИКА ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ В КИЄВІ

Першу спробу увічнити пам'ять Тараса Шевченка в Російській імперії зроблено ще за життя Кобзаря, 1860 р. Відомий російський скульптор М. Мікешин у проєкті грандіозного пам'ятника „Тисячоліття Росії“ хотів розмістити разом із іншими зображеннями М. Глінки, О. Пушкіна та К. Брюллова барельєф Шевченка, якого знав особисто.

Перший пам'ятник Тарасові Шевченку. Мармур. Скульптор В. Беклемішев, 1900 р.

Однак Олександр II, затверджуючи перелік осіб для барельєфів, викреслив прізвище поета. 1861 р., одразу після смерти поета, на панакхиді ухвалено увічнити його пам'ять, однак реалізувати це не вдалося.

Аж 1900 р. встановлено перший пам'ятник Шевченкові у світі — погруддя роботи петербурзького скульптора В. Беклемішева у Харкові. Щоправда, цей маленький бюст на постаменті містився на приватній території

будинку недільної школи і був ледь помітний з вулиці¹...

Утім, 1904 р., за десять років до святкування 100-річчя від народження Т. Шевченка, діячі Золотоносського повітового земства, яке опікувалося могилою Шевченка, створили комісію (В. Науменко, І. Лучицький, В. Лукашевич) для збирання коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві². Збір грошей місцева губернська влада дозволила в межах Полтавської губернії, до якої належало Золотоносське земство. Згодом Полтавське земство „возбудило ходатайство“ про відкриття збору коштів по всій Російській імперії.

Вже у травні 1905 р. 32 гласні Київської Миської Думи визнали встановлення пам'ятника бажаним. Був створений Київський комітет, який поступово перейняв головну роль у розв'язанні цієї справи. Рішення миської влади не мало ніякої політичної основи.

1908 р. створено Об'єднаний (Центральний) комітет, до якого увійшли члени Полтавського та Золотоносського земств, Київська Дума, представники різних товариств і приватні особи, що давали пожертви понад 1000 крб. (М. Грушевський, О. Грушевський, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, О. Русов, Л. Жебуньов, М. Лисенко та ін.). На 1912 р. комітет налічував 45 індивідуальних та 7 колективних членів. 9 березня 1909 р. була затверджена спеціальна інструкція комітету. До його функцій увійшли організація зборів, подання на затвердження розміщення пам'ятника, оголошення конкурсу, обрання журі, погодження кошторису і договорів. Очолив комітет київський миський голова І. Дьяков. Секретарем обрали гласного Думи І. Щитківського, відомого українського громадського діяча. Саме він займатиметься справою у наступні десятиліття, буде опікуватися архівом будівельного комітету і підготує ряд статей, в яких докладно, але, звичайно, суб'єктивно, розповість про всі перипетії „шевченкуїни“.

Миська Дума вважала, що дозволу, виданого Міністерством внутрішніх справ Полтавській губернії, достатньо. Це в подальшому стало одним із головних приводів для тих, хто намагався заборонити появу монумента. Оскільки ідея не була погоджена з місцевим губернатором, генерал-губернатор Ф. Трепов хотів призупинити діяльність Об'єднаного комітету до отримання ним необхідного дозволу. Цей рапорт про незаконність усієї справи розглядався в Сенаті і, врешті-решт, його указом у жовтні 1913 р. визнаний безпідставним.

Для збору грошей комітет надрукував спеціальний підписний лист з портретом Т. Шевчен-

¹ Історію перших пам'ятників докладніше див.: Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку.— К., 1964.— С. 3—6.

² Державний архів Київської області (далі — ДАКО), ф. 9, оп. 1, спр. 118, с. 5.

ка. Підписку проводили різні українські видання, навіть „Український голос“ у Канаді. Листи розсилали по державних і місцевих установах, церковних приходах, навчальних закладах тощо. Збирало пожертви і Товариство „Просвіта“. У березні 1909 р. українські товариства Львова видали відозву, де закликали „український народ Галичини“ збирати гроші. Львівське Наукове товариство ім. Шевченка передало до Києва кошти, зібрані на пам'ятник Шевченкові у Львові. Газета „Рада“ регулярно публікувала списки пожертв. Справа стала загальнонародною.

На першому етапі — приблизно до 1911 р. — події розвивалися досить спокійно. Але як тільки справа встановлення пам'ятника перейшла у площину реалізації, то з'явилося багато ворогів. Виступав проти встановлення монумента „Клуб руських націоналістів“. Архимандрит Антоній, колишній намісник Києво-Печерської лаври, критикував творчість Шевченка, називаючи його поетом неіснуючої „партії хохломанів“, і звинувачував його в безбожництві, блюзнірстві, запереченні влади і закону. Але аргументація Антонія виказувала головне побоювання всіх ворогів ідеї пам'ятника — „он послужит постійним наглядним возбудителем революційного броження в обществе“³. Не випадково відомий чорносотенець А. Савенко назвав пам'ятник політичною демонстрацією. Зусилля „великих“ ворогів Шевченка підтримували безліч дрібних „патріотів“.

У вересні 1909 р. Шевченківський комітет оголосив Міжнародний конкурс на розробку ескізного проекту. До складу журі запросили провідних культурних діячів. Охоче погодилися стати членами журі М. Коцюбинський та І. Труш. І. Рєпін⁴ до відкриття пам'ятника підготував патетичний текст виступу, плануючи виголосити кілька речень українською мовою. Художник розробив на прохання комітету малюнок листівки для збору грошей, а пізніше навіть виконав кілька начерків до проекту. На одному з них Рєпін зобразив Шевченка у вигляді солдата, прикутого до візка.

До 1 травня 1910 р. на розгляд журі слід було подати або малюнки, або скульптурні моделі 1/10 натурального розміру. Премії за проекти були стандартні — 1500, 1000 і 500 крб. за три перші роботи. Журі очолив відомий художник-скульптор Л. В. Позен, автор пам'ятника І. Котляревському у Полтаві (1903), відкриття якого, власне, і стало поштовхом до ініціативи встановлення монумента Шевченкові. Оголошення про конкурс розмістили в пресі Росії, Австрії, Німеччини, Франції, Англії, в яких, зокрема, мовилося: „Поэта и костюм поэта предоставляется фантазии художника...“⁵ Остерігаючись, що не всі художники, а особливо чужоземні, зможуть передати образ Шевченка, Об'єднаний комітет зібрав шевченківську іконографію. Всі рекомендації зображення Шевченка були стереотипними та свідчили про традиційний підхід до образу поета. Конкурсна програма, таким чином, обмежувала творчу фантазію учасників.

15 травня 1910 р. відбулося засідання журі, що розглянуло 64 проекти, які було визнано невдалими. Більшу частину з них виконали аматори. Голова журі запропонував надати хоча б третю премію за проект „Кобзар“ (як виявилось пізніше, його розробив відомий скульптор В. Беклемішев). Члени комітету були збентежені перебігом подій і хотіли спочатку придбати будь-який пристойний проект і дати його на доробку, зокрема, на цьому наполягав І. Дьяков. Але інший член комісії Л. Яновська висловила спільне враження киян: „Какое во всех проектах убожество мысли, какая бездарность“⁶.

Оскільки жоден проект не задовольнив вимог журі, конкурс оголосили таким, що не відбувся. А на початку 1911 р. оголошено II Міжнародний конкурс на таких самих умовах, що і перший. Міська Дума ще на засіданні 11—19 травня 1909 р. постановила виділити місце пам'ятника — „фронтальная часть сквера у реального училища, обращенная к Михайловской площади“⁷. Але швидко до закладення пам'ятника не приступили — не було проекту. Ця помилка стала фатальною. У січні 1911 р. проти розміщення пам'ятника біля руського шкільного закладу — реального училища* виступив попечитель київського шкільного округу Т. Зілов. А в березні 1911 р. Дума передала ділянку під пам'ятник княгині Ользі, який був, власне, частиною грандіозного задуму. Київське військово-історичне товариство вирішило влаштувати від Михайлівського монастиря до Софії, на місці скверів, так званий Історичний шлях — алею з 12 пам'ятників давньоруським історичним

Місце, виділене під пам'ятник Т. Шевченкові на площі Л. Толстого (колишня вул. Караваївська). Фото 1913 р.

діячам. Але спроби вписати пам'ятник Шевченкові в алею видатних діячів наштовхнулися на залізну „історичну“ аргументацію — „Шевченко не относится к той эпохе, из которой является Св. Ольга...“⁸

Отже, II Міжнародний конкурс ще тривав, а місце під пам'ятник Т. Шевченкові було втрачено.

³ Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 442, оп. 662, спр. 501, с. 12.

⁴ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 506, оп. 1, спр. 70.

⁵ ДАКО, ф. 9, оп. 1, спр. 118, с. 6.

⁶ Шитковский И. И. Заметки об истории постановки в Киеве памятника. 1920.— Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису, ф. І—12788, с. 12—13.

⁷ Там само.— Ф. І, спр. 12855-а, с. 9.

* Теперішня адреса будинку — вул. Велика Житомирська, 2.

⁸ Державний архів міста Києва, ф. 163, оп. 54, спр. 49, с. 31.

Тому Шевченківський комітет у наступні роки роздирався між боротьбою за своє існування взагалі, розглядом бездарних проєктів та пошуками нової ділянки під пам'ятник. Упродовж кількох років комітет і Дума переглядали безліч варіантів, неодноразово повертаючись до кожного: біля Золотих воріт, біля міського театру, на розі Бібіковського бульвару та Пушкінської вулиці, біля Бессарабської площі, в кінці Петрівської алеї, біля Міського музею, на місці „Голгофи“ на Володимирській гірці, на теперішній Поштової площі, навпроти Братського монастиря, навіть біля трамвайної станції на Львівській площі. На засіданні 12 листопада 1912 р. більшість членів комітету проголосувала

Оголошення про III конкурс.
1912 р.

за місце „Голгофи“. Археолог А. Хребтов пообіцяв внести 5000 крб. за умови розміщення монумента на Подолі, де кілька сторіч зосереджувалася „...вся повсякденная жизнь Малороссии“⁹. Деякі гласні Думи підтримали цю пропозицію — на Подолі ще не було жодного монумента. Але Дума затвердила ділянку на теперішній пл. Л. Толстого, „в грязной, удаленной от центра и окруженной магазинами второго сорта части города“¹⁰. Втім, комітет більшістю голосів погодив Караваївську площу, проти виступив Є. Чикаленко, який полишив засідання, а потім подав заяву про вихід із комітету. Збереглося листування Є. Чикаленка із П. Стебницьким, яке містить важливі дані про конкурси і розкриває роль української громади Петербурга в реалізації ідеї пам'ятника¹¹.

Погоджуючись з автором статті „Національні пам'ятники, мистецтво і громадянство“, що „громадсько-цінним буде тільки той пам'ятник, який відповідає дійсним вимогам мистецтва“¹², від ідеологічного аспекту перейдемо до мистецького. На II конкурс надійшло 47 проєктів, які 15 лютого 1911 р. розглянуло журі на чолі з художником О. Сластіоном. Першу премію нікому не присудили, другу Ф. Бालавському (девіз „Думи“), хоча сучасники вважали, що його проєкт не вирізнявся

ані художніми, ані ідейними якостями. Його роботу мистецтвознавець Є. Кузьмін назвав раком безриб'ї. За основу проєкту автор взяв рядки Шевченка „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...“ і змалював поета, що сидить, низько схиливши голову. За поясненнями самого автора, постать Кобзаря символізувала любов до минулого України і, власне, самого Поета. Українські кола віддавали перевагу проєкту М. Гаврилка, що отримав третю премію (девіз „М. І.“). Збереглася згадка і про А. Шортіно, в роботі якого критик побачив „отчаяние от неподдающегося эффектной драпировке украинского кожуха“¹³. Замість першої премії журі вирішило видати п'ять заохочувальних винагород по 100 крб. Художник І. Труш з власної ініціативи підготував варіант, над яким багато працював, але і його не прийняли. Саме в той час активізувалися виступи чорносотенців — вони нібито відчули, що пам'ятник Шевченкові „захитався“ після другого невдалого конкурсу. На відміну від Шевченківського комітету, ідейні ватажки „Історичного шляху“ не вагалися: щоб зайняти місце біля реального училища, довелися встановити тимчасовий пам'ятник Ользі, властиво макет із бетону. І хоча він зазнав гострої мистецької критики, це не зупинило його появи.

Після перших двох конкурсів, на яких розглянули понад 100 проєктів, Є. Кузьмін констатував, що над долею Шевченка висить лиха доля. Не присудивши Першої премії, журі визнало неспроможним і II конкурс. Шевченківський комітет був змушений оголосити III конкурс. З'являлися пропозиції одразу звернутися до провідних скульпторів (наприклад, Голубкіної, Коненкова, Судьбиніна тощо). Занепокоєння мистецьких кіл Києва викликав і той факт, що в комітеті не було людей, які б розумілися на мистецтві. Втім, до журі запросили багато фахівців у сфері архітектури та мистецтва. Це, зокрема, В. Беклемішев, М. Біляшівський, В. Галимський, В. Городецький, І. Іжакевич, В. Котарбінський, Ф. Красовський, В. Кричевський, Л. Позен, І. Репін, С. Світославський, І. Селезньов, О. Сластіон, С. Тимошенко, І. Труш та ін.¹⁴ Конкурси це не врятувало.

Ескізи на III Міжнародний конкурс мали подати не пізніше 20 грудня 1912 р. Конкретне місцерозташування пам'ятника вже не вказувалося, і премія була лише одна — 3000 крб. Комітет сподівався, що велика сума стане привабливою для відомих скульпторів, а не лише для дилетантів. Сама вартість пам'ятника також збільшилася — до 150 тис. крб. Умовами конкурсу зацікавилось понад 100 осіб. На щастя, не всі вони взяли участь

⁹ К сооружению памятника Т. Г. Шевченко в Киеве // Киевлянин.— 1911.— 22 фев.— № 53.

¹⁰ Где стоят памятнику Т. Г. Шевченку? // Украинская жизнь.— 1913.— № 6.— С. 96. Таке ставлення сучасників подій до площі викликає певне непорозуміння. У 1910-х рр. вона не була смітником чи околицею. Можливо, площа і була засміченою, але її оточували центральні вулиці міста, кількаповерхові прибуткові будинки цікавої архітектури. Поряд мистівся чудовий парк і, до речі, університет, з яким також було пов'язане життя Шевченка. Старі зображення площі, вулиць В. Васильківської, Л. Толстого, Пушкінської зовсім не створюють враження занедбаності. В путівниках по Києву читаємо, що вул. Васильківська була забудована „...большими каменными домами“, вона — „...один из самых крупных торговых центров, где можно было найти все, что и на Крещатике, но по более низкому ценам“. (Спутник по г. Киеву. Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям.— К., 1913.— С. 8—9.)

¹¹ Старовойтенко І. М. До історії нереалізованого проєкту пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві (1904—1914 рр.) (за матеріалами листування Є. Чикаленка та П. Стебницького) // Праці Центру пам'яткознавства.— К., 2007.— Вип. 11.— С. 176—191.

¹² Стешенко І. Національні пам'ятники, мистецтво і громадянство // Сяйво.— 1914.— № 5—6.— С. 165.

¹³ К-ин Е. К конкурсу на памятник Т. Г. Шевченка // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать.— 1911.— № 3.— С. 145—146.

¹⁴ [Б. а.] В Шевченковском комитете // Украинская жизнь.— 1912.— № 12.— С. 98.

у змаганні. Але з 37 проєктів, які надійшли, більшість „являли собою щось між аматорським дилетантизмом і учнівською безпомічністю“. Були представлені і нешаблонні „проєкти артистів нової школи...“ Але суддям, які вимагали, щоб пам’ятник був архітектурний, дешевий і всім зрозумілий, ці роботи також не сподобалися¹⁵. Невдалий конкурс та проблеми з вибором місця спонукали харків’ян порушити питання про встановлення пам’ятника саме в Харкові, однак ця ідея не знайшла прихильників. Після чергової невдачі влітку 1913 р. оголошено IV іменний конкурс, до участі в якому запросили митців Російської імперії Л. Шервуда з Петербурга (рекомендований М. Біляшівським), С. Волнухіна (креатура С. Світославського), М. Андрєєва (автор пам’ятника Пушкіну в Москві) і молодого митця М. Гаврилка,

Фрагмент пам’ятника роботи Антоніо Шортіно. Перший варіант. 1913 р.

який, втім, уже зарекомендував себе у попередніх конкурсах (усі з Москви). Найбільш дивною стала пропозиція Комітету запросити відомого скульптора Родена, якому вже було 74 роки, а кожна його робота, навіть маленька статуетка, коштувала дуже дорого. Однак митець не відповів на надісланого йому листа.

Кожен із запрошених мав отримати премію 1000 крб. Термін подачі робіт закінчувався 1 лютого 1914 р. Один із учасників попередніх змагань Шортіно сам подав заявку на конкурс і Шевченківський комітет включив його. І. Кавалерідзе, В. Палій-Пашено, І. Малиновський, Г. Ріх, Л. Трокал та І. Абек надіслали проєкти з власної ініціативи.

Інтрига IV конкурсу розгорнулася навколо Леоніда Шервуда та Антоніо Шортіно. Журі та комітет поділилися на дві групи, з яких одна вболівала за російського автора, друга — за італійця. Журі обрало проєкт Шервуда, а Шевченківський комітет, властиво, самовільно, визнав найкращою і прийняв до виконання іншу роботу. М. Біляшівський та В. Кричевський вийшли зі складу комітету, назвавши його рішення „оскорбленим и надругательством над памятью поэта-художника“. Д. Антонович назвав прийняття проєкту Шортіно „как торжество мещанства“, а сам монумент — „позорным столпом“¹⁶. На боці комітету були переважно художники старої школи — В. Котарбінський, С. Світославський, І. Їжакевич, В. Галимський, І. Селезньов та деякі інші. Група ж молодих митців (М. Бойчук, В. Кричевський, М. Паращук, А. Прахова та інші) рішуче виступила проти проєкту Шортіно як твору не художнього.

Л. Шервуд навчався в Парижі, захоплювався творчістю Родена і П. Трубецького, що зумовило імпресіоністичну спрямованість його робіт. Його Шевченко сидить на кургані, який заповнений оголеними людьми. Вони символізують Наймичку, Утоплена, Кріпацьке ярмо, Славу тощо. Але вирішений у дусі модернізму пам’ятник сприймався як безформна маса. Отже, для більшості членів комітету в чомусь новаторська робота була не зрозумілою. Не випадково І. Дьяков сказав, що „не допустит, чтобы киевская площадь была изображена какой-то кучей бронзы и камня, никому и ни для кого не понятной“¹⁷.

Серед робіт виділявся і проєкт Михайла Гаврилка, якого він переробляв чотири рази, намагаючись досягти найбільшої виразності. Молодий скульптор запропонував виразну вертикальну композицію. Постаць поета розмістив на високому ступінчатому постаменті, підніжжя якого півколом оточували герої творів Шевченка. В центрі п’ятифігурної групи привертають увагу фігура жінки з піднятим смолоскипом та двох повстанців з мечами. Праворуч центральної групи художник запропонував ліричну тему — козак, що обіймає дівчину. Третя група мала історичний характер — змальовувала гетьмана (Б. Хмельницького) з піднятою булавою та бандуриста. Незважаючи на те, що й останній варіант Гаврилка журі визначило нехудожнім, можливо, саме він відповідав потребам часу — бачити не поета, що тужить, а пророка, бунтівника. Невипадково ідею та композицію Гаврилка використав у 1930-х рр. Г. Манізер у роботі над харківським та київським пам’ятниками¹⁸.

Київська Дума погодила рішення Шевченківського комітету і викликала Шортіно до Києва, видавши зауваження до проєкту. Перероблений варіант затвердила Міська Дума. За підрахунками скульптора, пам’ятник мав коштувати 120 000 крб. А виготовити його мали в Італії за 1,5 року. Як би сьогодні не оцінювали творчість Шортіно і загалом його мистецький потенціал для реалізації ідеї великого національного монумента, слід визнати, що він доклав багато зусиль, щоб хоч якось зрозуміти поставлене перед ним завдання. Митець навіть кілька місяців провів в Україні, відвідував села, театр, Чернігівський музей*. Після чотирьох невдалих конкурсів Д. Антонович зробив невтішні висновки — або українське мистецтво стоїть на

Михайло Гаврилко під час роботи над макетом пам’ятника Т. Шевченкові. 1913 р.

¹⁵ Іванович П. Третій конкурс проєктів пам’ятника Т. Г. Шевченкові // Сяйво.— 1913.— № 2.— С. 57—58.

¹⁶ К сооружению памятника Т. Г. Шевченку // Украинская жизнь.— 1914.— № 4.— С. 96.

¹⁷ Щитковский И. Заметки...— С. 35.

¹⁸ Савицкая Л. Л. Украинское искусство и поиск идентичности. 1910-е годы. www.librar.org.ua — Бібліотека України

* А. Шортіно (нар. 1882 р. на Мальті) за освітою був інженером-електриком. Два роки відвідував у Валетті

низькому рівні, або громадськість (комітет, журі) не здатна побачити талановиту річ¹⁹. Певною мірою це була слухна критика, яка не враховувала

Проект пам'ятника Т. Шевченкові А. Шортіно.
Затверджений варіант. 1913 р.

тих обставин, що нові художні напрями були ще в стадії формування. Водночас заявили про себе такі відомі митці, як новатор О. Архипенко, О. Екстер, О. Богомазов, К. Малевич, М. Бойчук та ще десятки нових імен. Але вони існували начебто у пара-

лельному світі і не перетиналися з прихильниками національної ідеї, яка так і не знайшла свого втілення у конкретному проекті. Як вважають сучасні мистецтвознавці, дилема традицій і новаторства не була вирішена в рамках проектування пам'ятника. І пам'ятник, і сам Шевченко сприймалися, скоріше, як продукт колективної свідомості, а індивідуальна творчість залишалася незрозумілою для більшості сучасників. Майже в усіх проектах були акцентовані етнічні та соціальні риси, а образ Поета, мислителя так і не з'явився. А ще справу гальмувало максималістське бажання отримати все — тобто шедевр або нічого. Шедевр за тих історичних, політичних, соціальних умов ще не міг народитися.

9 червня 1914 р. комітет передав губернаторові фотографії проекту і його розташування. Ці знімки та плани були надіслані до Петербурга, де їх мали затвердити у Міністерстві внутрішніх справ. Перед тим міністерство зробило запит в Академії мистецтв висновку про художні якості проекту. Але всі дебати та сподівання перервав початок Першої світової війни. Гіпсова модель пам'ятника роботи Шортіно опинилася під сходами Думи, зали, „где складываются разные старые вещи“²⁰. Такий перебіг подій видається сьогодні символічним — мінялися часи, а з ними не тільки ідеологія, а й естетика. Й академічна робота Шортіно разом із багатьма іншими зразками стала старою річчю, яку викинуто на смітник історії.

Олена МОКРОУСОВА

МОВА ЯК ДАНИСТЬ: СЛОВО І ПОЧУТТЯ

*Де вітри віють,
Трави зеленіють,
Де гори високі
Й ліси широкі,—
Там серце моє!*

С. Воробкевич

Є, мабуть, у кожній мові дивні асонансні перегуки, що спонукають нас приглянутись до слова і до світу, що за словом: „поле — море“; „верба — журба“; „коло — слово“... Остання пара веде нас у таїну мови, підказує, що мова — не людський винахід, а високий дар: „Ой зійди, зійди, ясен місяцю, / Як млинове коло. / Ой виydi, виydi, серце-дівчино, / Та й промов до мене слово...“ Над нами, погожої ночі, — „фабрика“ небесних тіл, округлість, краса для зору, насолода для душі; мова — така ж краса для слуху, що є прямою стежкою до душі. Ця пісня (до речі, одна з найулюбленіших

пісень Соломії Крушельницької) справедливо поєднує дві високі, від Бога, даності: слово і любов. Наша любов завжди була „філологічною“ („З ким люблюся — не наговорюся, / З ким кохаюся — не нарозмовляюся“). Девальвація слова (з роздумів сучасного італійського поета Коррадо Калабро) — це девальвація любови. „Любов, це почуття, яке Бог дав усім, відоме лиш дуже значній кількості людей“ (Жорж Санд). Те саме можемо й про мову сказати. Дивно звучить запис у формулярі: „Якими мовами володієте?“ Не ми — мовою, а мова нами володіє (або не володіє, якщо

художню школу. В Римі на відмінно закінчив Інститут мистецтва, мав власну художню студію. Потім навчався у Парижі. Отримував премії за участь у конкурсах. У 1911—1936 рр. був директором Британської школи в Римі, з 1937 р. — куратором Музею образотворчих мистецтв у Валетті. Вважається одним з найвидатніших мальтійських митців. Пам'ятник Антонові Чехову його роботи, який нині розміщений на Мальті, вважають одним із найвидатніших зображень письменників.

¹⁹ Антонович Д. Справа пам'ятника Шевченкові у Києві // Дзвін.— 1913.— № 2.— С. 94.

²⁰ Заброшенная модель // Украинская жизнь.— 1914.— № 11—12.— С. 92.

не входимо в її високі володіння). Актуалізуємо потенційні можливості мови. Беремо з неї те, що хочемо й можемо взяти. Якщо б це було не так, якщо б ми збагачували мову, а не *при ній* збагачувались, то мова, скажімо, та, якою послуговується сучасний грек, була б незрівнянно багатшою, аніж мова грека гомерівської доби, — того, хто живо реагував на найтонші порухи і барви неосяжної палітри слів...

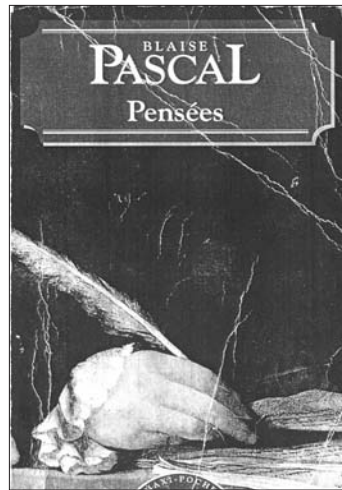
У кожної мови — свій звуковий образ, свій „камертон“. Ми згадували про Космос (з грец. „щось прекрасне, впорядковане, гармонійне“), який плекає округлі, сферичні форми. Невипадково ж Гораций у своїй „Поетиці“, віддаючи належне грекам, сказав, що „Муза дала їм хист округлими мовить устами“ (*ore rotundo loqui*). Справді, мова еллінів, що рясніє „омікронами“ й „омегами“, — наче невидима, для слуху, галактика. Одразу — й зі своєю зіставляємо: **слово, голос, молоко** („галактика“ — Молочний шлях), а „Садок вишневий“ таки всіяний голосним „о“, декілька разів повторено й „коло“. Згадаймо й наше пісенне „Ой“ — своєрідний „артикуль“ при пісні; артикуль — неозначений, і саме тому такий значущий, такий зворушливий, що — неозначений. Втім, не лише на рівні звукового образу мови, а й на інших мовних рівнях зауважуємо глибокі зв'язки нашої мови з мовою давніх еллінів (можливо, й справді саме Україні визначено повторити духовний злет Еллади, як про це казав німецький філософ-просвітитель Гердер). Отож, актуалізуючи потенції мови, високої даности, маємо дослухатись до закладених у мові, саме їй притаманних тенденцій, до мовного „коду“. В іншому разі обриватимемо зв'язок мови з душею, що й стається у нашу прагматичну, споживацьку добу. „Зрозумів — то чого ще треба?“, — чуємо не раз наче відлуння радянського: „Ситий — то чого ще треба?“... А треба, власне, того, від чого серце „б'ється, ожива“. Треба того запаху, про який уродженець Чернігівщини Опанас Лобисевич писав Георгієві Кониському, надсилаючи йому, ще до Котляревського, свою переробку „Вергілієвих пастухів“ („Буколіки“) українською мовою: „запах думок“, висловлених рідною мовою, „єсть найсладчайший“.

Цей же Гораций, який відчував слово навіть на дотик, під пальцем, висловив думку, яку нам сьогодні прикро чути, бо то — гірка правда: „*Usus norma loquendi*“ („Мовна практика — норма мовлення“). Не була б ця правда для нас гіркою, якби та практика, — що чуємо, бачимо, зокрема, у світі реклами, — так фатально не дисонувала з самою природою нашої мови, не спотворювала б її образ. І на те, як це не прикро, начебто й ради немає: усі розмови, всі публікації, всі „Анти-суржики“ (звісно ж, дуже потрібні) ледве чи впливають на той каламутний потік, на процес деформації: що нині на устах, у щоденній практиці мовлення, те завтра, безперешкодно, — на сторінках шкільних підручників... Та часто й не з практикою, не із звичаєм маємо справу — з модою. Скажімо, не заведено (не модно) тепер говорити „любов“, „любити“, а лиш „кохання“, „кохати“ („сексуаль-

ний“ навіть... голос; ось що таке десакралізація слова!); замість „щоб“ — „аби“; замість „ї“ чи „й“ — „та“ („тато та мама“)... Вчувається потяг начебто до „чисто“ українського слова (в російській немає ні „кохання“, ні „аби“, ані „та“), але водночас на всіх мовних рівнях, — кальки з російської, американізму, канцеляризми, вульгаризми — все те, що умертвлює живу мову, віддаляє нас від тієї високої даности, яку з таким глибоким чуттям актуалізував народ у своїй пісні, Шевченко — у „Кобзареві“... Отож, бодай вибірково спробуємо увиразнити ті мовні процеси, які ведуть до винароднення (денаціоналізації) мови, до втрати зв'язку між мовою — і душею, отже, між людиною — і Землею (урбанізація), звідки мова й черпає свої соки, барви... „Там серце моє“, — читаємо (гляньмо на епіграф) у С. Воробкевича; не змінимо думки поета, коли скажемо: „Там мова моя“...

Ознаками винароднення мови позначена передусім лексика; найвідчутніше — на тому її пласті, що пов'язаний із світом дитини. Втім, уже й слово „дитина“ відступає перед „малюком“. „Вчися читати, малюк!“ — напис під портретом Т. Шевченка, ще й під вишиваним рушником (разючий контраст!). А слово „дитина“ — таки національне; згадаймо прекрасний часопис „Світ дитини“; поетичні рядки: „Вчися, дитино, бо вчитися треба...“; дитина, дитинка, дитинька, дитя, дитяточко („...з малим дитяточком своїм“); хіба ж здатність утворювати здрібнілі, пестливі форми не є національною особливістю української мови?.. „Дитина“ — як і „хлопець“, „хлопчик“, „хлопчина“, „хлопчєня“, „хлоп'я“ („Еней був парубок моторний / І хлопець хоч куди козак“). „Здоровий рости, малюк!“ — на бірочці при виписці з пологового будинку. А чому б не: „Здоров рости, козаче!“?.. „Золотий малюк“ (назва книжки), а чому б не „Золотий хлопчик“?.. Стисло кажучи, „дитина“, „хлопець“ провадитимуть нас у світ слова, у світ нашої історії, нашої душі. А куди провадитиме „малюк“?.. Слово

„візочок“ — у наше село попровадить, можливо, — й до М. Зерова: „І враз вривається ритмічний, мірний скрип, / Немов розгойданий волячими рогами, / Іде загатами, левадами, садами / І золотим дощем прим'ятого стебла / Б'є по сухих тинах півсонного села“ („Возовиця“). А куди попровадить „коляска“ (мовлена до того ж із трьома „а“)?.. Поетичні рядки нашого неокласика нагадали ще одне з дитячого світу (хтозна чи з нашим пісенним „Ой“ не споріднене) правдавнього кореня слово „гойдалка“. Прислухаймось до дитячих майданчиків — там „качелі“, „кататися“; мова про ковзанку — „каток“ почуємо; не цукерка — „конфетка“... А тут ще, в додачу: „растишка“, „антошка“, „мишутка“... врешті, вінцем усього, — „йо-май“... Тож не диво, що й редакторське перо (звісно, не кожне) посягає, власне, на той „запах землі“, без якого текст тьмяніє, холодне. Так, замість „чєреди“ з'явиться „стадо“, замість „зілля“ — „трава“, замість „гілля“ — „гілки“, замість „обійстя“ — „господарство“, замість „вдачі“ — „характер“, замість „конче“ — „обов'язково“, „порєпана земля“ стане „потрісканою“, „охмарене небо“ — „захмареним“

Обкладинка книжки
Блезе Паскаля „Думки“.
Париж, 1995 р.

тощо. Неважно зауважити, що майже всі замінені слова (список можна продовжувати до безконечности) — зі сфери поетичного, образного мовлення; вони й стають жертвами депоетизації. А от „ріка“ (дивна річ!), навіть Славутич, уже напевне стане „річкою“, і вже не дивуємось, читаючи: „На берегах великої річки“, хоч у пісні, знаємо, — „Тече річка невеличка...“ та й час не річкою, а таки рікою пливе.

І все ж чи не найвідчутнішою шкодою, якщо йдеться про дух мови, про ментальність народу, є фактична втрата дієслівного заклик. Саме заклик, а не наказу (як нині класифікуємо цю дієслівну форму). Адже заклик — це голос громади; ця форма засвідчує тяжіння нашого народу до демократичних засад (народні віча, братства, козацька Республіка, Гетьманщина...), без неї, тієї дієслівної форми, немає і нашої пісні — козацької, стрілецької, повстанської, загалом народної пісні: „Роздуймо, браття, вогонь завзяття“, „Кріпим, кріпим серця“, „Заспіваймо пісню веселеньку“... Латинською мовою ця дієслівна форма — *hortativus*, *заклик* (етимологічний зв'язок з дієсловами „підбадьорювати“, „звеселяти“); найяскравіший приклад — *Gaudeamus!* (*Радіймо, веселімося!*). Наказ же — це *imperativus* (імперія, імператор), голос того, хто став остронь, хто наказує, повеліває. І ось замість місткого, освяченого пісенною традицією заклик — незграбні, прикрі для вуха й для душі конструкції: „Давайте ми не будемо говорити про це...“ (замість: „Не говоримо про це“, або „Годі про це“), „Давайте будемо відверті“, „Шановні народні депутати, давайте привітаєм один одного...“ (так і вчувається: „Давайте попривітствуєм один другого“). Або ж: „Зустрінемо Великодні свята в чистому місті!“ („Встретим...“ — замість „Зустріньмо...“); „Поїхали разом!“ („Поехали“ — замість „Ідьмо“). Навіть на найвищому державному рівні, в найурочистіші моменти: „Будемо гідні тієї великої місії, будемо достойні!“ (замість: „Будьмо ж гідні...“) — і в парламентські будні: „Давайте ми не будемо переймати на себе роль конституційного суду“; „...тому давайте кожен починати з себе...“ „Давайте жити смачно!“ — на вантажівці, що розвозить хліб. А мав би смакувати не тільки хліб, а й фраза: „Живімо...“, або й (ще смачніше) — „Жиймо...“ (уявімо собі, за чаркою: „Давайте жити, куме!“). Подумаймо принагідно, наскільки хибною є така думка: „Будемо ситі, тоді й займемось мовними тонкощами“. — Пізно буде: *Usus* (згадаймо Горацієву фразу) не дозволить — норми такого мовлення вже будуть утверджені в усіх навчальних посібниках; та вже й нині ледве чи дратують нас усі ті „давайте будемо“, „давайте не будемо“, „зустрінемо“, „піднінемо“ („Піднінемо чарку за диплом!“ — заклик у часописі) — й не тільки на побутовому рівні: всі ті конструкції з „давайте“ — звичні вже й для письменницької громади...

Але й ті „перлини“ блякнуть, коли звернемось до ступенювання прикметників. Хоч саме тут мав би панувати зразковий порядок, чисто-

та й прозорість бачення. Усе ж бо пізнаємо через порівняння, а це — троп, за яким стоїть прадавня традиція, передусім, народна, пісенна („хлоп, як дуб“, „дівка, як пава“...) У ступенях порівняння — розмаїття світу, що постає перед очима у різних якостях: „Одна гора високая, а другая низька...“ (уявімо собі: „Одна гора високая, а друга більш низька“). Сьогодні ж саме аналітичний спосіб творення ступенів порівняння прикметників і прислівників (як у російській, англійській) бере гору над природним для української мови синтетичним. Втрата слуху (чи зневага до мови) вражає. Можна безконечно перелічувати ось такі (годі й окреслити, які) вислови: „Більш вільно себе почувачий студент“; „дати більш щирі відповідь“ (наскільки слово „щирий“ дисонує з не властивою нашій мові формою: щирість — і штучність!); „діти більш старшого віку“; „більш кращі показники“; „...можна купити за більш меншими цінами“; „шампунь для більш міцного волосся“; „руки в одного боксера більш довгі, у другого — більш короткі“; „атаки стали більш гострими“ (про футбол); „перше ребро більш широке і більш коротке, ніж інші“ (з відповіді студентки, яка закінчила школу з золотою медаллю), і за це їй вже годі дорікнути, бо такі норми — у правописі: аналітичний і синтетичний способи — на

Із барельєфу Гаврила Красуцького (1837—1885)
у Львові на вул. Вірменській, 23

рівних правах, але ті „рівні“ права при постійному впливі російської (тепер уже й англійської) — не вельми рівні... Ледве чи в якійсь із європейських країн дозволили б на такі, м'яко кажучи, „забави“ з мовою...

Ще сумніше стає, коли творимо найвищий ступінь порівняння. Саме тут ми мали б відчутти тенденцію нашої мови до творення мелодійних („співуча“ ж вона, „солов'їна“), багатоскладових з побічними наголосами слів: згадаймо, з якою легкістю і приємністю наші перекладачі Гомера відтворювали складні епітети: „шоломосяйний“, „срібноцвяхований“ та й у нашій думі й пісні чимало таких епітетів: лани *широкopolі*, орел *сизокрилий*, хлопці *суворочолі*... Але ми цураємось тієї мелодики — членуючи розлоге слово, умертвлюємо навіть цікаво побудовану (т. зв. зворотна опозиція — *commutatio*) фразу: „Найбільш розважальна з музичних і найбільш музична з розважальних програм“. А мали б цю фразу „проспівати“, „побавитись“ акцентами: „Найрозважальніша серед музичних і наймузичніша серед розважальних програм“ (лат. „акцент“, згадаймо, — „приспів“). Найвищий ступінь, на відміну від вищого, — відкритий: вимагає від носіїв мови постійного підсилення, творчої винахідливості. У наших галицьких селах казали: дівка *файна*, *файніша*, а далі — *нати* (не знати) *яка файна*. А це вже майже як у Гомера: поет не описує краси Елени, а лиш подив тих, хто дивиться на неї; стисло кажучи — „нати *яка файна*“ (в італійців: *bella, piu bella, bellissima, la bellissima*). А тепер зіставмо цей народний суперлятив із нинішнім „найбільш красива“, „сама красива“ — і виразнішою стане лінія депоетизації, деформації мови...

Не менше відчужують нас від нашої ж мови, „душі народу“, пасивні конструкції канцелярського „штибу“, що більшою мірою притаманні російській мові, на зразок (із радіоповідомлення): „Групою військовослужбовців було покладено вінок до пам'ятника Великому Кобзареві“ (напрошується продовження: „і ними ж було схилено голови“). Чому не сказати живою мовою: „Вояки поклали вінок...“? Або ж таке (це вже телебачення): „Якби мною було виграно виборчий марафон...“ (справжні „головолемки“!) Та й інші подібні, пасивні й напівпасивні, конструкції: „мною було сказано“, „комісією було встановлено“... „Вам роздано на руки проект постанови. Він в вас *мається*“(!). Одне слово — не добре *мається* нашої мові...

„Мово рідна, слово рідне...“ Чим беруть за серце ті слова? Змінимо у першому слові „о“ на „а“ — знатимемо відповідь: дивною енергетикою кличного відмінка, якоюсь особливо теплою ауру, що єднає суб'єкт, особу, яка звертається, з об'єктом. Звідси — такі часті здрібнілі, пестливі форми при звертанні: „Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею / Стелиться полем туман“ (М. Старицький); „Вербиченько-матусенько, рятуй!“ (Леся Українка), „Бабусю рідненька...“ — й такі часті звертання до самої природи, до землі: „Земле моя, всеплодющая мати...“ (І. Франко), до небесних світил: „Ой не світи, місяченьку...“ Та й не дивно: відчування передбачає наявність чуття геть в усьому, навіть у камені („Коли співав ще камінь“ — в Б.-І. Антонича). Відчуття — наче відлуння притаманного всій природі чуття у людській душі. В діалозі між людиною і природою, мабуть, і витворювалася та дивна енергетика кличного відмінка. Скільки він важить для нас — про це знову ж історична пісня: „Ой коню мій, коню, / Не стій наді мною...“ Спробуймо обійтися тут без нього — не обійдемося. Або ще: „Неси мене, коню, по чистому полю...“ (І. Франко „Безмежне поле...“). У перекладі А. Ахматової: „Неси мене, конь мой, по чистому полю...“ Зміни начебто мінімальні, а втрати — максимальні: пропав національний колорит, дух твору — саме з утратою оригінального звертання. Щось, очевидно, з нами стається, якщо так неохоче повертаємось (та чи загалом повертаємось?) до кличного відмінка, а з ним — і до своїх імен, сповнених такого пісенного чуття: Іванку, Васильку, Михайлику, Катрися, Оленку, Олюню, Марусю... Якщо ж не повертаємось, то куди йдемо?..

Голос мови — це її голосні. А чергування голосних урізноманітнює звукову палітру, що особливо відчутно в поезії (вернімося до „Безмежного поля“): „Я сам серед тебе, лиш кінь піді мною [...] Неси ж мене, коню...“; збагачує звуковий образ (гримить, грім — грому), увиразнює — зоровий: зір — зору (очі — зорі), подає одне й те ж слово мовби у різних тональностях (осінь, осені; легіт, леготу, осокір, осокора...) — загрожує слух до мови, до її звукових переливів. Сьогодні й тут — загрозові для нашої мови тенденції: „зі Львіва“, „Харківа“, „порівняно з західом“ (відповідно — й „зі сходом“), „соус з хрінном“, „бездімний“ (себто „бездомний“), „кілька сел“, „без колес“ Федір, Федіра; Білозір, Білозіра тощо... У тому голосі — й приголосні. У подвоєнні приголосних, головню сонорних (прислухаймося до італійської), — співучість мови. Це знову ж таки найвиразніше відчуваємо у поетичному слові: „Що тліє, що мина всякденно, — / Все поховала ти в віках. / Ти, мов дитина, спиш, Равенно, / В німої вічності в руках“ („Ра-

венна“ О. Блока в озвученні Г. Кочура). Особливий чар тих рядків (звісно, якщо вони належно виголошені) — в акцентуванні подвоєного сонорного „н“ і, відповідно, в подовженні попередніх голосних „і“, „е“; ключовою тут — сама назва: „Равенна“ (звернімо увагу на перегук довгого „і“ з таким же довгим „е“ у першому рядку: щойно ми говорили про поетичну вартість чергування голосних: осінь — осені). Проігноруймо подвоєння і подовження — про поетичний чар годі й говорити. А саме так, у дусі нинішньої тенденції спрощення подвоєних приголосних, виголошують ключове слово тієї поезії: „Равена“. Промайнула майже неймовірна пропозиція — навіть слово „Мадонна“ писати з одним „н“ (це все одно, що замість „Анна“ чи „Ганна“ казати „Ана“, „Гана“). Але крок уже зроблено: з одним „н“ у нових виданнях пишуть: „беладона“ (італ. *bella donna*, досл. „красива жінка“); „меліса“ (*melissa*), „бароко“ (*barocco*) та ін. Українська мова, зрозуміло, не латинська — де чітка різниця між довгими й короткими складами (одна *мора* — короткий склад; дві — довгий). Але ж погодьмося: у вислові „Україна незнищена“ виділене „е“ вирізняється у вимові не лише силою (динамічний наголос), а й *протяжністю* голосу; порівняймо: „Зелена Україна“. У першому випадку ми не тільки „проспівуємо“ два сонорні, але й протягуємо голосний „е“. Що вже казати про пісню, поезію: „А сльоз, а крові [...] розлилось /

Аттична ваза із зображенням Алкеї і Саффо.
Близько 480 р. до Р. Х.

Огненне море!“ Не протягнемо цього „е“, а лиш наголосимо — то не озвучимо поетичного образу, що промовляє до серця, отже, — не виявимо належної шани Кобзаревому Слову („Читай, сину, уважно, бо читати і не вчитуватися — то не почитати“, — із „Дистихів“ Катона).

„Більше уваги тому, що наші предки звали милозвучністю“ (із листів Г. Кочура). А милозвучність (грец. *kalophonía*) — це, загалом кажучи, все те, що приємне, що приймає душа, що йде їй на користь (як здорова пожива — для тіла). Немилозвучне — те, чого вона не приймає, що шкодить їй („Ніщо безкарно не входить нам у вухо“, — зауважив Сенека). Всі міркування, що викладаємо на тих сторінках, — фактично про милозвучність. Адже вона полягає не лише у легкій для вимови сув'язі слів (*iunctura verborum*). Милозвучність —

це також сув'язь зорових і звукових образів, звукопис, інтонаційний рисунок фрази, її тональність, її живий подих. Ось до цього повинен прислухатися учень, студент, виробляючи слух до мови. „Вчися, дитино, бо вчитися треба...” Чим не милозвучна ця фраза? А в подібних випадках, тримаючись правила й нехтуючи ритмічною будовою фрази, початкове „в” квапимось замінити на „у”, скажімо: „У неділю рано зілля копала”. Вже не „в дорозі”, а конче „у дорозі”; не „в полі” — „у полі”... (хоча, зрозуміло, може бути й так). Подібно і всередині фрази: тільки-но „в” опиняється перед приголосним чи їхнім збігом, — одразу перемінюється на „у”. Звідси — й такі дивогляди й двозначності: „удача” (характер) замість „вдача”; „уміст” замість „вміст”, „узагалі”, „уважати” (себто „вважати”, наприклад: буйволине молоко „уважають” поживнішим) тощо. Не враховуємо того, що те „в”, яке замінюємо на „у”, в більшій частині випадків — нескладове „у”, півголосний (як друге „в” у слові „вовк”) — збіднюємо звукову палітру мови. Втім, послухаймо ще раз поета, якому важко дорікнути звуковою похибкою: „По-над лугом сіра сірячина, / І намет мій — мокриво сумне, / Кропить дощик в лузі корівчину, / Черногуза, чаплю і мене” (М. Вінграновський). Що може бути милозвучніше од тієї фрази (звісно, якщо чуємо той дощик, *бачимо* — луг)? І не заважає нам ота „немилозвучність”: „дощик в лузі” — навпаки, наче зупиняє нас, щоб ми не пробігали оком, а таки — побачили й почули... Одне слово, легкою стежкою, вивченням правил і неминучи-

ми „перегинами”, що супроводжують механічне запам'ятовування, мови не порятуємо у важкі для неї часи. Святу правду мовив Сенека: *Scire et meminisse non est idem: Знати й пам'ятати — не одне й те саме* (ті слова мали б бути виписані на чільному місці кожного навчального закладу). „Знати” — у широкому значенні слова: розуміти, відчувати, вміти дрібно відрізнити від вагомого, а те, що лишень „дзвенить”, — від того, що й „важить” (той же Сенека). Інакше робитимемо те, від чого застерігав Горацій: „Хто без належного розуміння намагається втекти від однієї якоїсь помилки — впадає у ще прикрішу”...

Викладені тут міркування можна було б подати й під таким заголовком: „Серце і Слово”. Це так званій *адоній* вірш (посндання дактиля з хореем — клаузула *санфічної* строфи). Годі знайти ще якийсь вірш, до якого так горнулася б людська душа: від прадавніх космогонічних мотивів „світового дерева”, що звучать у карпатській коляді („Коли не було / з нащада світа, / Тогди не було / неба ні землі, / А но лем було / синєс море, / А серед моря / зелений явір...” — і до нашої пісні („Ой ти, дівчино...), побажання („Многая літа!”, „Дай, Боже, щастя!”), просто до зітхання: „Ой, Боже, Боже”... Цю ж душевну глибину чуємо і в цій парі слів: „Серце і Слово”. Варто робити все для того, щоб те рятівне для людини одвічне єднання, — хай як там наука не змінювала б світу, хай у яких рожевих тонах не поставали б перед нами візії „планетарної цивілізації”, — щоб те рятівне єднання тривало й у подальших віках.

Андрій СОДОМОРА

ХУДОЖНИК АНТІН ПИЛИХОВСЬКИЙ: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

До маловивчених постатей української образотворчої культури належить один із видатних представників мистецького світу України Антін Пилиховський. Митець своєю творчістю репрезентував історичний жанр в образотворчому мистецтві XIX — перших десятиліть XX ст. І це стосується як портретистики, так і полотен на історичну тематику. Лише дуже незначна кількість його картин представляє тогочасні мотиви, пейзажі.

Біографічні дані про митця на сьогодні доволі скупи, ґрунтуються здебільшого на його рукописній автобіографії¹ і дрібних, інколи випадкових публікаціях в українських періодичних виданнях другої половини XIX — початку XX ст.: „Зоря”, „Галицька Русь”, „Слово”, „Галичанин”, „Діло”, „Літературно-науковий вістник”, „Прикарпатська Русь”, „Краківські вісті” та інші; зрідка пишуть польські часописи. Про нього згадували у своїх дослідженнях М. Голубець, В. Рубан, Р. Могитич.

Антін Пилиховський народився 7 червня 1860 р. у селі Нова Гребля Ярославського повіту (нині

Польща). Упродовж 1877—1880 рр. одержав спеціальну стипендію від м. Перемишля на навчання у Краківській академії мистецтв, яку на той час очолював Ян Матейко. Тоді художник отримав дві перші премії за свої твори в академії, за що посеред року його перевели на вищий курс. Йому також була призначена стипендія ім. Г. Семирадського, від якої відмовився. Згодом А. Пилиховський вирушив за кордон. Відвідав Відень, Венецію, а також Флоренцію. Кілька місяців навчався у Флорентійській школі мистецтв. Десять 1881 р. повертається в Україну, де бере активну участь у мистецькому житті Львова і краю. 1882 р. він вирушає у цілорічну поїздку у підросійську Україну, а також Росію та Білорусь. А з 1886 р. А. Пилиховський проживає у Львові, де контактує з відомими особами, багато працює. До 1890-х рр. створив більшу частину відомих мистецьких творів. Початок Першої світової війни негативно відобразився на його творчій активності. Про подальшу долю митця тривалий час нічого не було

¹ Пилиховський А. Автобіографія від 10 лютого 1900 р.— Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 167 (І. О. Левицький), оп. II, спр. 2525.

відомо. Багато дослідників, з-поміж яких С. Костюк, Ю. Бірюльов та І. Сьомочкін, стверджували, що невдовзі, тобто, під час Першої світової війни, чи одразу після неї, він помер. Нові дані, оголошені 2002 р. О. Дзюбаном, однак, спростовують ці відомості — він жив і працював ще у міжвоєнний період, сягаючи 1940 р. Помер у Львові 24 червня 1940 р. Про це свідчить запис Акту про смерть № 4872. В останні роки був майже забутий, працював бухгалтером. Гріб А. Пилиховського містився на 83 полі Личаківського цвинтаря, тепер втрачений. У серпні 1960 р. в його могилі була захоронена якась Н. Бобкова².

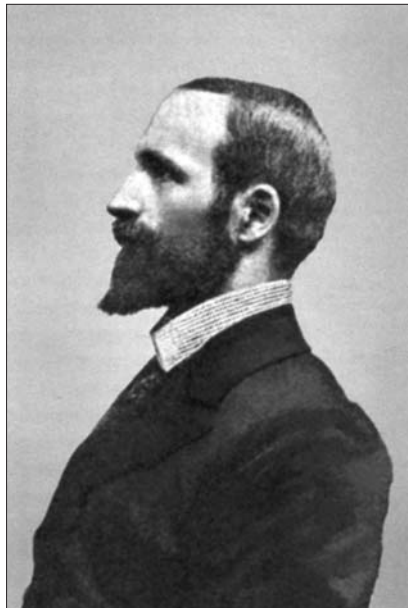
Щоб доповнити біографічні дані про Антона Пилиховського, треба ретельно обстежити і дослідити писемні джерела, листування. Очевидно, десь зберігаються контракти з громадами сіл на малювання церков (можливо, у фондах митрополичої консисторії у Львові). Важливим, однак, є вивчення його творів. Відомо, що чимало робіт художника пропало. Про більшу частину сьогодні знаємо лише з літературних джерел. Серед них переважають портрети різних історичних постатей України, ікони та багатосюжетні картини на історичну тематику. На зацікавлення цією тематикою, очевидно, вплинуло його студіювання у Кракові, зокрема творчість Яна Матейка та його учнів. Навчаючись у 1877—1880 рр. у Краківській академії мистецтв, молодий художник не міг також не звернути уваги на видані там 1860 р. і перевидані 1875 р. десять таблиць „Ubiory w Polsce 1200—1795”³, які підготував його наставник. Вони ілюстрували одяг та різні історичні акцесуари від часу Болеслава Встидливого до Станіслава-Августа. Кожна, за винятком першої, містить різні типи одягу вчених, духovenства, селян, шляхти, королів, міщан, рицарства, магнатів, братчиків. Не міг залишитися незауваженим митцем і проєкт Яна Матейка — 97 портретів королів Польщі. Це якоюсь мірою підтверджує відбір А. Пилиховським творів для виставки 1880 р. у Коломиї. Виступаючи під псевдонімом Владимирський, він „прислав [...] один невеличкий образ з народного життя, олійними красками роблений, и два більші образи, представляючи Хмельницького і Шевченка, роботи кридкової. Ті послідні з всякою старанністю викінчені, без ошибок рисункових”⁴. Представлені твори, зі слів відвідувачів виставки, засвідчили „необикновенное дарование” двадцятилітнього юнака⁵.

Спрямованість творчої програми автора на працю в історичному жанрі стала визначальною для

поїздки на східноукраїнські землі і відобразилася на створенні А. Пилиховським у 1884 р. ікон для церкви архистратига Михайла у селі Дорі на Прикарпатті: „Св. Ольга”, „Св. Володимир” і „Богородиця, як цариця Русі”, а також „Св. Кирило” і „Св. Мефодій”, з яких нині збереглися лише перші три. Притому слід зазначити, що деякі з них сьогодні частково перемальовані.

Під час перебування А. Пилиховського у Києві працювала група реставраторів під керівництвом А. Прахова над відновленням фресок Кирилівської церкви. Тоді ж у соборі св. Софії було виявлено 20 фрескових зображень, а вже в 1884 р. відкрито мозаїки. Це сприяло вивченню художником великого циклу настінних творів (25 композицій, 220 постатей святих, 108 поясних зображень і великої кількості орнаментів), більшу частину яких ще у 1843 р. відкрив Ф. Солнцев, а згодом перемальовував упродовж десяти років олійними фарбами М. Пешехонов разом з орловським ієромонахом Іринархом та соборним священником І. Желтонозьким. Ці факти, як відомо, стали вирішальним чинником для розриву контракту митрополита Філарета з М. Пешехоновим. З огляду на це художник цікавився книжкою М. Закревського „Описание Киева”⁶, в якій є інформація про порушення „реставраторами” давніх абрисів. І. Срезневський на I Археологічному з’їзді в Москві (1869) повідомляв про те, що під образами намальованих святих приховані фрагменти портретів князя Ярослава Володимировича та ін.

Ті та інші дані стали визначальними у зацікавленнях А. Пилиховського старим мистецтвом, зрештою, вивчення художником давніх пам’яток української культури загалом. Так, аналіз ікони „Св. Ольга” дає підстави стверджувати, що уваги художника також не могли не привернути писемні пам’ятки княжої доби і їх наукова інтерпретація у тодішніх петербурзьких та московських виданнях. Зосереджуючись на портретній характеристиці княгині Ольги, художник послуговувався „Повістю временних літ”, у якій описано її індивідуальні риси, розкрито вдачу, більш повно представлене середовище, в якому вона жила. Це підтверджують рядки „Повісті” і літопису, до якого вона входить, пов’язані з приїздом Ольги до Царгорода та її зустріччю з візантійським володарем Константином VII. Портретна характеристика зображеної була поглиблена митцем. Відтак її образ відрізняється суворістю, що продиктована емоційною інтепретацією митця вчинків княгині щодо древлян та

Антін Пилиховський. 1899 р.

² Дзюбан О. Антін Пилиховський — львівський графік і живописець // Галицька брама (Львів).— 2002.— Ч. 4/6.— С. 39.

³ Ubiory w Polsce 1200—1795.— Kraków, 1875.

⁴ [Б. а.] Штука малярська у русинов // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин.— Львів, 1881.— Ч. 5.— С. 66.

⁵ [Б. а.] Из под Карпат. (Русская господарско-промышленная выставка въ Коломыи) // Слово (Львовь).— 1880.— Ч. 115.— С. 2.

⁶ Закревский М. Описание Киева.— Москва, 1868.

інших історичних подій. Допоміжною підставою у створенні А. Пилиховським образу св. Ольги став рукопис Радзивілівського літопису та його ілюстрації. Багата колористична гама, в якій домінують насичені сині, зелені і червоні кольори, була використана у зображенні одягу княгині. Не останню роль у цьому відіграло ознайомлення А. Пилиховського з фундаментальною працею Ф. Солнцева „Древности Россійского государства“ у шести томах⁷, у якій представлені численні малюнки пам'яток княжої доби, а також фресок собору св. Софії, чотирьох постатей, зображених у русі від апсиди до нартекса, на місці яких згодом з'явилися зображення святих Віри, Надії, Любови та Софії, акварель „Зображення княжої родини“, виконана ним до перемальювання фресок XI ст.

Свята Ольга

Святий Володимир

Створення А. Пилиховським образів святих Ольги та Володимира позначені впливом одвічних посягань на київську спадщину, спочатку князів Північно-Східної Русі XIII—XIV ст., а згодом і Москви. Вони будувалися на встановленні генеалогічних зв'язків із першими київськими

князями. Яскравим виявом цього, як відомо, було фінансування митрополитом Макарієм у XVI ст. грандіозного житійного циклу (12 книг) „Великие Минеи Четьи“. Митрополит згуртував навколо себе церковних діячів, яким належало представити російську історію як діяння московських государів та їхніх предків. Саме за митрополита була перероблена „Степенная книга“, одна із найзнаменитіших історико-літературних пам'яток XVI ст., а відтак написані життєписи святих рівноапостольної княгині Ольги та Володимира Великого. Описи їх були покликані, з одного боку, аргументувати споконвічне існування царської влади в Росії, з другого — обґрунтувати „псковське походження“ київської княгині Ольги, а московського царя подано єдиним законним спадкоємцем київських князів і їхніх престолів, літописне походження яких велося від римського імператора Августа. Життєписи викладені у вигляді безперервної династичної лінії від Володимира Великого до Івана XIV включно. До нього увійшли лише ті князі, які були прямими предками царя. У цьому контексті слід зазначити, що „Великие Минеи Четьи“ митрополита Макарія були перевидані в Петербурзі в 1868—1917 рр. Це також відобразилося на творчості А. Пилиховського. І як підтвердження св. Ольга зображена в одязі російської боярині, а св. Володимир в шапці царя Мономаха, що є однією з регалій російського великокняжого і царського двору та символом самодержавства в Росії. Ці акцесуари і зберегли своє значення аж до коронаційного вінця 1724 р. (пізніше шапка була замінена імператорською короною). У цьому контексті слід зазначити, що біля пояса на портреті Володимира Великого художник намалював також шаблю Мономаха.

Про ікону із зображенням св. Володимира з с. Дори писали тогочасні московфільські часописи: „Св. Владимир изображен ним не по фантазии, или по литографии [...], но по археологически-историческим студиям, в древле-княжеском облачении и в русской княжеской шапцѣ. На его лицу видно величие повелителя, но вмѣстѣ с благочестіем христіанина. Всѣ картины превосходны, рисунокъ правильный, колорит живый, даже украшения одежд писаны тщательно, драпировка природна“⁸.

Перебуваючи у селі Дора, А. Пилиховський працював також над іншими творами на історичну тематику. Очевидці зазначали: „Особенно падает в глаза великих размеров полотно, на котором пока еще в рисунке видно изображение разорения храма и избіение христіан монголами въ Киевѣ. Сцена потрясающая...“ Вочевидь, це була картина, яка згодом стала відомою великою мірою завдяки українському літографові Андрію Андрейчину „Оборона киѣвлян в десятинной церквѣ в часѣ нападу татар под Батыемъ (р. 1240)“. На першому плані її — кілька груп людей, які відрізняються психологічно-емоційним станом. Одна з них представлена головно жінками з дітьми і виділена освітленням, яке падає на них через розбиту стіну храму. На їхніх обличчях зафіксований страх і розпач. Їм протиставляються оборонці зі списами і мечами у руках. А силу і відвагу підкреслює спрямованість дії, акцентованої на зображенні малого хлопця з натягнутим луком. На задньому

⁷ Солнцев Ф. Древности Россійского государства.— Москва, 1849—1853.— Т. I—VI.

⁸ Блонскій Т. К. Церковная живопись. Изъ Доры // Слово (Львѣвъ).— 1884.— Ч. 100.— С. 1.

плані — ченці та священники з хоругвами і хрестами. Увагу привертає й інтер'єр храму, який має багато спільного із внутрішнім виглядом собору св. Софії. Художник творчо переосмислює його. Позаду людей видніється центральна частина іконостасу. За ним — Оранта. Важливою частиною є білокам'яна різьба стін, елементи якої запозичені із саркофага Ярослава Мудрого. Про обізнаність художника з архітектурою собору св. Софії підтверджує цикл літографій А. Пилиховського, виданий у робітні А. Андрейчина у Львові в 1896 р. під назвою „Рисунки знаменитшихъ церквей Малой, Великой и Бѣлой Руси“. Серед них є і зображення собору.

Поява перших історичних картин А. Пилиховського припала на час утвердження на західно-українських землях думки, що, „не відаючи історії рідного краю, не можна перенятися національно-народною свідомістю. Таку свідомість дає одна лишень науково оброблена історія і без такої свідомости не можна ніколи виступити на той шлях, що веде людей в сімю європейських освічених народів. [...] Міцна лишень та національно народна твердиня, що збудована на патріотизмі не самого почуття, але найбільше на патріотизмі розуму, освітки и науки“⁹. Згодом у творчості А. Пилиховського з'явилися й інші картини на історичну тематику. З-поміж них „Крещеніє Руси за св. Володимира Великого, великого князя Київського

ня оригіналів нині невідоме) та ін. В популяризації творчості А. Пилиховського велика заслуга А. Андрейчина. Названі і неназвані твори художника потребують подальшого вивчення та історико-мистецтвознавчих студій.

Твори А. Пилиховського відображають тривалу і наполегливу працю художника з живими пам'ятками, які він оглядав і змальовував за першоджерелами, в музеях і бібліотеках Києва, Москви, Кракова і Петербурга. Митець також працював з численними мистецтвознавчими публікаціями, що виходили у різних видавництвах. У всіх випадках його твори засвідчують прагнення розкрити історичну правду, яка простежується у нього в найменших деталях. Творча інтерпретація української історії й української культури А. Пилиховського не суперечить розкриттю митцем вагомості різних моментів із життя народу. Своєю

Титульна сторінка альбому рисунків церков А. Пилиховського Малої, Великої і Білої Руси. Львів, 1896 р. Літографія А. Андрейчина

Антін Пилиховський. Оборона киянами Десятинної церкви під час нападу татаро-монголів 1240 р.

(р. 988)“, „Послы Папы Инокентія IV передають корону королівську князеві галицькому Данилови“, „Св. Антоній Великий и Теодозій Печерській благословлять великого князя киевского Изяслава wraz з его дружиною“ (1884—1886 рр., місцезнаходжен-

творчістю художник зробив вагомий внесок у формування історичної пам'яті про минуле та сприяв пробудженню національної свідомости народу у другій половині XIX — на початку XX ст.

Лариса КУПЧИНСЬКА

⁹ Красюченко. Исторична бібліотека Олександра Барв'їнського (Опов'їстка літературна) // Зоря. Письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ. В'їсти наукови.— 1887.— Ч. 10.— С. 176.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ МУЗИЧНО-ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА САДОВСЬКОГО

Музично-громадські ініціативи Володимира (Домета) Садовського окремо не розглядалися. А дослідження цих ініціатив актуальне не лише як характеристика однієї із важливих особливостей діяльності митця: матеріали висвітлюють один з епізодів процесу становлення музичного професіоналізму в краї наприкінці XIX — на початку XX ст. Ідеться про спробу організації 1899 р. з'їзду галицьких музик із метою створення „Музичного Союзу“, який мав централізувати та упорядкувати музичне життя, а також відкрити консерваторію.

Ідея з'їзду українських музикантів Галичини для обговорення стану музики в краї у різних царинах її застосування (церковна музика, навчання співу в школах, народна музика) з'явилася на шпальтах преси ще з листопада 1898 р. у зв'язку з проблемою упорядкування навчання співу у селах¹. У статті „В справі науки нотного хорального співу у нас по селах і містах“ Віктор Матюк вперше висловив ідею з'їзду: для того, щоб співацькі товариства могли належно здійснити цю місію, „мусить у нас перевестись організація і лучність всіх існуючих товариств співоочих, а менше і прийняти ся спосіб систематичної науки співу, передовсім елементарної науки співу руских дітей“². Автор пропонує зійтися талановитим працівникам на музичній ниві (з-поміж яких називає І. Воробкевича, П. Бажанського, Н. Кумановського, О. Нижанківського, Г. Топольницького, Ф. Колессу та Й. Кишакевича) для того, щоб „сею справою зайнятися і остаточно в одно місце зіхатися, уложити і згодитися на найпрактичніший спосіб поступованя при наочуваню початкового співу так званого А, В, С, як і видати необхідний підручник науки співу. Почин до сего повинен дати „Львівській Боян“, а в особенності В[исоко]п[оважаний] проф. Володимир Шухевич, котрий в справі тій уже великі заслуги положив, і на таку нараду та остаточно порішене сеї пекучої справи запросити всі знані ему на поли музичнім працюючі сили на означений день і справу порушену детайлічно обговорити і рішити“³. Та, вочевидь, не дочекавшись допомоги „Львівського Бояна“, В. Матюк разом із В. Шухевичем і М. Копком створили комітет з організації такого заходу.

1899 р. у липневих номерах „Галичанина“ за підписом комітету опубліковано відозву під за-

головком „Отзвѣ к співолюбивим русинам“⁴. У документі, крім заклику до участі в з'їзді всіх музикантів, викладені конкретні питання, які треба було вирішити: „1) Необходимость основания Общества „Союз любителей малорусской музыки“ (или „малорусский музыкальный союз“ или как там его название постановится)“ — центрального товариства, яке об'єднає всі співочі і музичні товариства і приверне увагу їх членів до краси і багатства народної пісні; 2) Заснувавши „Союз“, „поручить ему изготовити популярныи учебники музыки, гармонии и пения, чтобы ними положить основание к рациональному воспитанию пения и музыки...“; 3) „Союз“ має перекласти видання всіх українських музикалій, як духовних, так і світських, щоб цим врятувати деякі з них від загибелі чи забуття, а крім того, щоб заохотити композиторів до інтенсивнішої творчости. „Было бы желательным, чтобы „Союз“ в изданиях наших лучших малороссийских композиций, кроме малорусского народного текста, добавлял также текст немецкий, итальянский или франц[узский] метрический, чтобы цивилизованной Европе дать возможность ознакомиться с красотой нашей малорусской песни и с нашими галицкими композиторами“; 4) Провести реорганізацію навчання співу і музики в народних і середніх школах та й в усіх закладах, де музики навчають; 5) „Союз“ має зайнятися популяризацією науки гри на різних музичних інструментах, передовсім у музичних і співоочих товариствах, в хорах і церковно-співацьких закладах. Конкретної дати з'їзду у статті не вказано, оскільки „в свое время обвестится день съезда, порядок совещаний и место...“ Стосовно організації закликано звертатися до В. Матюка.

Оскільки в той час В. Садовський працював со-трудником у церкві св. Варвари у Відні, він не міг безпосередньо проводити організаційну роботу, але підтримував і сприяв втіленню цієї ідеї своїми дописами. Про це свідчать його російськомовний допис під назвою „От Тернополя (В деле съезда галицких музыкантов)“⁵ і два рукописні зошити під заголовком „Проект Статута Руско-українського Союза любителей музыки“, які зберігаються в архіві Й. Кишакевича. Цей проект статуту, що мав бути винесений на обговорення на з'їзді, охоплює 27 параграфів. Наведемо деякі цікаві моменти цього документа. Згідно з першим параграфом,

¹ Гарматій І. В справі науки нотного хорального співу по наших селах // Діло.— 1898.— 14 (26). 11.— Ч. 255.— С. 1; 16 (28). 11.— Ч. 256.— С. 1.

² Матюк В. В справі науки нотного хорального співу у нас по селах і містах // Там само.— 10 (22).— Ч. 275.— С. 2.

³ Там само.— С. 2.

⁴ Матюк В., Шухевич В., Копко М. Отзвѣ к співолюбивимъ русинамъ // Галичанинъ.— 1899.— 18 (30). 07.— Ч. 159.— С. 2.

⁵ Див.: Горак Я. Два матеріали з віднайдених рукописів Володимира Садовського // Наукові записки.— Тернопіль; Київ, 2009.— Серія: Мистецтвознавство.— № 2 (21).— С. 30—32.— Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Національна музична академія ім. П. Чайковського.

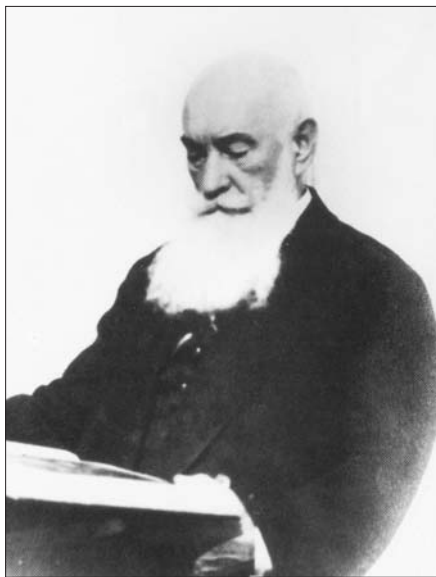
„Руско-український Союз любителів музики“ є товариство, котрого цілюю: плекане вокальної і інструментальної як сьвітської так і церковної музики і з нею покрівних шток з осідком у Львові⁶. У другому параграфі пишуться: „Средствами до осягнення повисшої ціли суть: а) засноване і ведене музичної школи, т. є. консерваторії; б) засноване і удержуване музичної бібліотеки та з нею злученого музичного музею; в) заснованя і піддержуване осібних музичних кружків в цілю вірцевого виконуваня вокальної і інструментальної музики; г) урядоване публичних продукцій; д) урядоване співацьких і музичних з'їздів у Львові і на провінції та спільних прилюдних концертів; е) заохочуване до музичної творчости розписуванем конкурсів і премійованем; ж) видавництво музичних творів і наукових музичних праць та публікацій; з) видане фахової музичної часописи, посвяченої рівночасно бжучим музичним справам з особливим уваженем музики на Руси-Україні“. Цікавим є § 25, який зобов'язує виділ „Союзу“ до „заранжованя двох звичайних великих концертів а після зможности устроїти і більше надзвичайних союзанських концертів і продукцій“. На випадок припинення існування „Союзу“ § 26 передбачає, що „все майно переходить на товариство „Просьвіта“ у Львові з тим, щоби воно без проволоки дало почин до заснованя нового музичного Союзу з цілюю утвореня музичної консерваторії і тому передало все полишене майно“⁷.

Однак з'їзд не відбувся. „В 1899 році зродилася була серед галицької сьпівацько-музикальної громади гадка, звязавши всіх українсько-руських музиків як і всі співацькі товариства (Бояни і другі) в оден суцільний краєвий „Музичний Союз“, зреорганізувати наше сьпіване і музиковане, покласти спільними силами підвалини до двигнення наперед нашого стягу українсько-руської пісні і вибороти їй почесне місце посеред славянських і чужих муз, яке їй по природній вдачі належить. Справа заповідала ся вельми успішно; та звичаєм всякої галицької роботи таки в самі почини заснітилася...“⁸ — з ноткою жалю згадує згодом В. Садовський у статті „В справі „Союзу сьпівацьких і музичних товариств“. Ця ж стаття розкриває зв'язок ініційованого і незреалізованого „Музичного Союзу“ з утвореним згодом у Львові „Союзом співацьких і музичних товариств“.

29 червня 1901 р. зібралися у львівському приміщенні „Руської Бесіди“ відпоручники всіх „Боя-

нів“ для обговорення питання спільної організації. На цих зборах з'явився „Союз співацьких і музичних товариств“, для виготовлення статуту якого створено комітет у складі В. Шухевича, С. Федака, О. Нижанківського, Я. Вітошинського, Ф. Колесси і С. Людкевича. В. Садовський не міг брати участі у цьому з'їзді, оскільки лише 30 червня 1901 р. він виїхав з Відня до Перемишля, де мав обійняти посаду військового капелана. Згідно з пізнішими документами, справа зі статутом „Союзу співацьких і музичних товариств“ затягнулася, оскільки намісництво відхилило перший проект документа, відправивши його на доопрацювання, а до остаточного затвердження статуту засновники „Союзу...“ не мали права оглошувати свої Перші загальні збори⁹.

Про перебіг офіційного затвердження статуту „Союзу співацьких і музичних товариств“ преса не давала жодної інформації. Тому не дивно, що діячі в Перемишлі (і серед них В. Садовський) не були належно поінформовані і вирішили діяти самі. В. Садовський у згаданій статті пише: „Серед такого невідрадного настрою між рускою музикальною публікою з'їхався за попередньою умовою тісніший гурток музиків в Перемишлі дня 21 грудня 1902 року, щоби зложити конечну фахову часопись, котра по можности мала би вже коло лютого або марта 1903 виходити, а при помочи часописи покликати до життя „Музичний Союз“ і при Союзі отворити музичну руску школу; вплинути на раціональніше музиковане по „Боянах“, з'організувати видавництво підручників наукових музичних, конечних як для самоуків так і для учеників музичної школи, та знадобити порядне а передовсім поправне видане музикалій з спеціальним уваженем сьпіваників для шкіль так сільських як і міських і т. п.“¹⁰ В. Садовський не вказує, хто саме прибув на той з'їзд у Перемишлі. З. Штундер називає серед запрошених О. Нижанківського, Д. Січинського, Й. Кишакевича, Ф. Колессу і С. Людкевича, який на з'їзд не приїхав¹¹. На жаль, годі встановити документально підтвердити, чи ці митці становили організаційне ядро того „Музикального Союзу“ 1899 р., який хоч офіційно не відбувся, але за потреби міг скоординуватися і зібратися в Перемишлі до праці. П. Медведик в енциклопедичному гаслі про В. Садовського пише, що „В. Садовський — учасник I з'їзду українських музик у Перемишлі (1902)...“¹² Це аргумент на користь припущення

Володимир (Домет) Садовський

⁶ Проект статуту Руско-українського Союзу любителів музики: У 2 зошитах.— Зош. 1, 8 арк.— Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ України). Відділення „Палац мистецтв ім. Т. і О. Антоновичів“. Архів Й. Кишакевича (без номера), арк. 1.

⁷ Там само.— Зош. 2, 4 арк.— Там само.— Арк. 3.

⁸ [Садовський В.] В справі „Союзу сьпівацьких і музичних товариств“ (під розвагу всі „сьпіволубивий“ Руси) // Діло.— 1904.— 18 (31). 10.— Ч. 235.— С. 1.

⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 867, оп. 1, спр. 24, арк. 2.

¹⁰ [Садовський В.] В справі „Союзу сьпівацьких і музичних товариств“...— С. 1—2.

¹¹ Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість.— Львів, 2005.— Т. 1 (1879—1939).— С. 164—165.

¹² Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного словника) // Записки

такої спадкоємності, але він поодинокий і потребує детальнішого джерельного підтвердження.

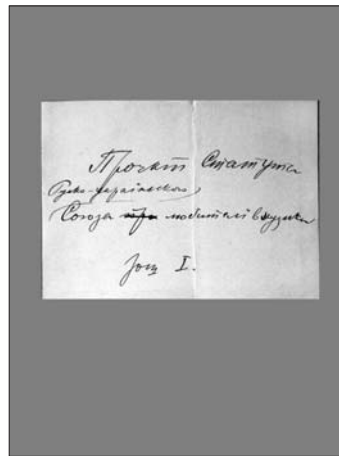
15 травня 1903 р. доопрацьований статут „Союзу співацьких і музичних товариств“ затверджено, а вже 10 червня 1903 р. у Львові засновники „Союзу співацьких і музичних товариств“ — В. Шухевич, С. Федак, Я. Вітошинський, О. Бережницький, Р. Ганінчак та С. Людкевич, підписали у Львові „Відозву“¹³. Цей документ повідомляв про офіційне створення „Союзу співацьких і музичних товариств“ і закликав на Перші загальні збори, які мали відбутися 28 червня 1903 р. Рукописний протокол фіксує присутність В. Садовського на цих зборах як делегата від „Пермишльського Бояну“, де його обрали виділовим „Союзу...“ Друкований варіант звіту оповідає, що після перечислення обраних до Виділу „дальше ухвалено: вже із слідуючим роком [Не зрозуміло, чи йдеться про навчальний рік з вересня 1903 р., чи про 1904 рік.— Я. Г.] заложити бодай найнижчий курс музичної школи, при чім прийнято внесок делег[ата] „Перемиського Бояна“ о. В. Садовського, щоби поробити кроки в цілі зміни устава в тім напрямі, аби „Союз“ мав право заснувати консерваторію музичну. Відтак ухвалено по можливості вже із слідуючим роком до видавання музичної часописи, а вкінці: змінити ще сего року устав товариства по вислуханю гадок усіх „Боянів“ і кружків сьпівацьких і музичних“¹⁴. Такі ініціативи В. Садовського засвідчують не лише його розуміння потреби фахової музичної освіти, але й безпосередні його дії для пришвидшення цього процесу.

В. Садовський був стурбований тим, що „Союз співацьких і музичних товариств“ не знайшов зацікавлення і підтримки ширшого українського загалу, а насамперед української інтелігенції, через що не може до 1904 р. зібратися на другі Загальні збори і належно допрацювати статут. Без зацікавлення і підтримки, на думку В. Садовського, навіть створений Вищий музичний інститут не зможе відповідно розвинутися, а це призведе до того, що не буде можливості готувати відповідні кадри співаків, диригентів, артистів української сцени. Тому наприкінці статті В. Садовський закликає вступати до „Союзу...“ і в 10 пунктах викладає основні його завдання. Аналізуючи докладніше і порівнюючи їх із „Отзывом“ 1899 р., зазначимо, що багато з них повторюють завдання „Союзу...“, які планувалися 1899 р.: це і видання популярних підручників з теорії музики, гармонії та співу; і пе-

реклад усіх українських музикалій (як духовних, так і світських) з обов'язковою для популяризації української музичної творчості в Європі наявністю німецького, італійського та французького текстів, крім українського; це і проведення реорганізації навчання співу. Невипадковість такої подібності підтверджує і рукописний фрагмент¹⁵ планованого 1899 р. „Союзу любителів руської пісні“, який згодом майже дослівно використав В. Садовський у статті „В справі „Союзу співацьких і музичних товариств““. У цьому фрагменті перелічено 22 завдання, з яких у друковану статтю увійшли тільки 10, та й ті значно перегруповані і перемінені у послідовності. Серед завдань, які не увійшли до друкованої статті, найбільш цікаві: виголошування відчитів про користь співу та організацію співацьких товариств, видання співаників для музичних товариств (на взірць „Бояна“ чи „Кобзаря“), редагування „Вістника Союзу приятелів руської пісні“, створення архіву музичних композицій, ведення хроніки життя співацьких товариств, створення бібліотеки теоретичних праць, закладення „музик інструментальних“ (очевидно, оркестрів) при співацьких товариствах, утворення архіву пам'яток (фото, інструментів та ін.), матеріальна допомога талановитим молодим музикантам для можливості навчатися у консерваторіях за кордоном, підготовка „співацького приросту“ через закладення співацьких шкіл.

Отже, „Союз співацьких і музичних товариств“ був спадкоємцем того „Музикального Союзу“, який зніщійовано у 1899 році через з'їзд галицьких музик“¹⁶. І з'їзд не відбувся, історична роль його полягає в тому, що він ставив перед собою конкретні, важливі і масштабні завдання, здійснював хронологічно першу спробу зрушити справу музичної освіти і взагалі організацію музичного життя в Галичині в напрямку виведення її на професійну основу. Хоч В. Садовський не міг брати безпосередньої участі в організації з'їзду українських музик, однак він підтримував цю ідею своїми дописами і роботою над основним документом (статутом) організації, яка мала бути створена з'їздом. Ідеї, напрацьовані В. Садовським для організації процесу підвищення музичного професіоналізму 1899 р., мали багатолітній вплив на його діяльність і бодай частково були зреалізовані „Союзом співацьких і музичних товариств“, у роботі якого він брав безпосередню участь.

Яким ГОРАК

Рукопис проекту Статуту „Русько-українського союзу любителів музики“. Зошит I. Поч. XX ст.

Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Музикознавчої комісії / Ред. О. Купчинський, Ю. Ясиновський.— Львів, 1993.— Т. ССХХVI.— С. 441.

¹³ Шухевич В. та ін. Відозва // Діло.— 1903.— 2 (15). 06.— Ч. 121.— С. 3. Підписано: проф. Волод. Шухевич, Др. Стефан Федак, Ярослав Вітошинський, Олександр Бережницький, Роман Ганінчак, Стан. Людкевич.

¹⁴ Перші загальні збори товариства „Союз співацьких і музичних товариств“ // Там само.— 16 (29). 06.— Ч. 133.— С. 3.

¹⁵ ЛННБ України. Відділення „Палац мистецтв ім. Т. і О. Антоновичів“. Архів Й. Кишакевича (без номера), 7 арк.— Арк. 3—7.

УКРАЇНСЬКІ ТЕАТРИ ПАНАСА КАРАБІНЕВИЧА

(20—30 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Сучасний дослідник історії українського театру Валерій Гайдабура, який ввів у науковий обіг низку „заборонених“ у минулому документів, повернув українській культурі ряд несправедливо замовчуваних у радянські часи імен, без фальшивого пафосу пише: „Йосип Стадник, Микола Комаровський, Опанас Карабіневич, Богдан Сарамга, Іван Когутяк — славні імена митців, котрі в різні лихі часи боронили західноукраїнський театр від знищення“¹. Кожен із цих визначних діячів виконував покладену на нього місію, зайнявши свою нішу в театральному процесі. Найменше відомо, мабуть, про Панаса Карабіневича, адже і він сам дуже неохоче — особливо після відбутого несправедливого ув'язнення у радянських таборах — розповідав про свою театральну-організаторську діяльність за часів міжвоєнної Польщі...

Антрепренер, актор, режисер, видатний адміністратор та організатор театральної справи Панас Карабіневич народився 18 (30) січня 1897 р.* у с. Серебринці (тепер Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.). У 1913—1915 рр. навчався у духовній семінарії м. Кам'янця-Подільського. Під час Першої світової війни (1915—1916) „вольноопределяючимся“ воював у російській армії, важкопораненим його демобілізувано.

Професійну театральну діяльність Карабіневич розпочав 1919 р. на адміністративній посаді у Державному театрі Української Народної Республіки (УНР) під керівництвом М. Садовського в Кам'янці-Подільському². Цей факт подавали у викривленому трактуванні: нібито П. Карабіневич працював у театрі М. Садовського ще в Києві.

Після поразки УНР і відступу на територію відновленої II Речі Посполитої восени 1920 р. низка акторів театру М. Садовського та інших мандрівних труп переїхала до Галичини. З листопада 1920 р. П. Карабіневич перебував у таборі розміщених цивільних осіб біля м. Ченстохови (Польща). „Приміщенням для цивільних збігців з України [...] служив табір „Страдом“ біля Ченсто-

хови. Умови життя у цьому страдомському таборі були дуже тяжкі — між іншим, мешканці бараків терпіли від холоду. Все ж і там українські емігранти дбали про задоволення своїх культурних потреб“³. Сучасник згадував: „Але швидко потім (у 1921 р.— *Р. Л.*) зорганізувалася театральна дружина під проводом п. Кречета — старшини Кінного полку Чорних Запорозжців, талановитого артиста і режисера. В склад тієї дружини входили члени колишніх прифронтових театрів [...] Панаса Карабіневича і того ж Кречета“⁴.

Панас Карабіневич. 1939 р.
Фрагмент фото

Як тільки трапилася нагода вирватися з табору, Карабіневич переїхав у Галичину, вочевидь, до мандрівного Українського театру Івана Когутяка у Станіславові (тепер — Івано-Франківськ). У цьому колективі з серпня 1920 р. працювала і частина акторів колишнього Державного театру УНР, який був змушений покинути м. Кам'янець-Подільський, а серед них — і Люся Барвінок⁵, дружина Карабіневича. Принаймні з 1921 р. П. Карабіневич був у творчому складі оновленого театру Івана Когутяка під назвою „Український рухомий драматичний театр“⁶. Під час зимових гастролей по Волині на початку 1922 р. від колективу відкололася група на чолі з харків'янином Миколою Айдаровим, створивши

власний український театр „Відродження“ (у 1922 р. виступав у Луцьку; у 1924 р. об'їжджав західні міста Польщі)⁷. У „Відродженні“ подружжя Карабіневичів затрималося, напевно, лише до кінця літа 1924 р. Бо вже на початку осені мистецький керівник М. Айдарів розшукував через пресу своїх артистів — пань Анну Терещенко, Аполлінарію Карабіневич, Ніну Крупну (відому пізніше під псевдонімом Блавацька) та панів Володимира Демчишина, Панаса Карабіневича, Миколу Прасицького, Гонту⁸.

Театрознавець Валеріян Ревуцький, спираючись на спогади В. Левицької, стверджував, що П. Карабіневичу пощастило створити свій театр, тобто отримати власну концесію (ліцензію на ве-

¹ Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталінін.— К., 2004.— С. 136.

* 1892 р.— як інша ймовірна, дата народження, що фігурує в енциклопедичних виданнях, помилкова. Адже 60-річчя П. Карабіневича святкували 1957 р. (Про це повідомив автора статті співробітник та вихованець П. Карабіневича Василь Губанов у листі від 20 грудня 2008 р.).

² Оскол. З діяльності театру ім. Садовського // Діло (Львів).— 1939.— 29 лип.— Ч. 170.— С. 9.

³ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами.— Прага, 1942.— Част. перша (Студії Музею визвольної боротьби України, т. I).— С. 50.

⁴ Прасицький М. „Шпигун“ // Вісті комбатанта (Торонто; Нью-Йорк).— 1969.— Ч. 3—4.— С. 51.

⁵ Ш. „Український Драматичний театр“ під дирекцією Івана Когутяка // Театральне мистецтво.— Львів, 1922.— 15 черв.— Вип. III—IV.— С. 21—22.

⁶ Там само.

⁷ Наріжний С. Українська еміграція...— С. 312.

⁸ Театральне мистецтво (Львів).— 1924.— 1 верес.— Вип. III.— С. 47.

дення театральної справи) ще 1924 р.⁹ Отже, відтоді розпочалася самостійна антрепренерська діяльність Панаса Карабіневича, досвідченого і вже доволі відомого адміністратора та актора. З 1924 по 1939 р. він очолював низку зовсім різних мандрівних українських театрів, з якими об'їжджав Волинь, Полісся, Лемківщину, Галичину, частково — Закарпаття та корінні землі П Речі Посполитої. Проте саме ім'я Карабіневича (майже завжди фігурувало поряд із офіційною назвою театру в усіх оголошеннях) стало певною маркою для українського, польського та єврейського глядачів — запорукою непретензійного та все ж добротного побутового та історичного репертуару, переплетеного популярними перекладними операми.

Щоправда, тоді Карабіневичі працювали і в театрах інших концесіонерів, зокрема, в „Українському придніпрянському театрі“ під дирекцією О. Міткевич, де Панас Карабіневич був головним адміністратором¹⁰. Після того, як цей колектив розпався і перетворився 1927 р. на „Новий український театр“, що під керівництвом Миколи Бенцяля шукав шляхи оновлення театрального мистецтва, та після відходу на початку сезону 1927—1928 р. провідних сил, зокрема М. Бенцяля, Л. Кривицької та інших, до новоствореного колективу при Кооперативі „Український театр“ у Львові під керівництвом Й. Стадника (працював у залі Музичного інституту ім. М. Лисенка, вул. Пашкевича, 5) — трепу знову очолив Карабіневич¹¹.

„Новий український театр“ не був приватною антрепризою П. Карабіневича, а функціонував як товариство на паях. Мистецьким керівником його була досвідчена акторка і режисер Люся Барвінок (насправді — Аполлінарія Карабіневич (1896—1971), дівоче прізвище Лопухович). Черговими ре-

жисерами були вихідці з київського театру М. Садовського Олекса Левитський, Павло Чугай¹² та ін. До колективу прийшли також досвідчені актори Ванда Сорокова, подружжя Євген та Нюра Цісики, Ганна Істоміна¹³. Серед молодих — Галя Крихівна, Миколенко¹⁴. Більшість акторів належала до професійної спілки „Союз діячів театрального мистецтва“ у Львові. Директор П. Карабіневич тяжів до драматичного репертуару, виставляючи „Марусю Богуславку“ М. Старицького, „Гетьман Дорошенко“ Л. Старицької-Черняхівської, „Казку старого млина“ С. Черкасенка, „Дні нашого життя“ російського письменника Л. Андрєєва¹⁵. Однак через фінансову залежність від смаків публіки колектив із 24 осіб, не маючи власного оркестру, змушений був звернутися і до популярних розважальних оперет:

„Циганський Барон“ Й. Штрауса, „Барон Кіммель“ В. Колло, „Пташник з Тиролю“ К. Целлера, „Гейша“ С. Джонса¹⁶ (ставили навіть оперу „Король бавиться“ („Ріголетто“) Дж. Верді¹⁷). (Промовисто звучить критика анонімного дописувача газети „Новий час“ з цього приводу, зокрема після одного із показів „Гейші“: „Щодо музики, то її, власне кажучи, не було...“¹⁸)

І все ж, гастролуючи по провінційних українських містечках і більших селах, цей театр мав масову підтримку глядачів, які, крім звичайної розваги музичним репертуаром, у доступних

побутово-етнографічних та історичних виставах бачили збереження культурної традиції, осердя своєї національної ідентичності. Успіх виступів (переважно в Галичині та на Волині) заохотив П. Карабіневича закріпити в Луцьку постійний український театр¹⁹. Однак спроба стаціонаватися не вдалася. З 4 жовтня 1929 р. цей колектив певний час працював як напівстаціонарний Український Подільський театр у Тернополі²⁰ (в п'ятницю, субо-

„Надніпрянський театр“ П. Карабіневича. 1935—1936-ті рр.

Лежать — зліва направо: Лев Марко, Ярослав Побігущий, І. Пришляк; сидять — другий ряд зліва направо: М. Чернецька, невідома, Антоніна Липківна-Гудечек, Панас Карабіневич, невідома, Марія Крижанівська-Лисяк, Марія Марко, Ольга Федчишин; стоять — перший ряд зліва направо: Степан Крижанівський, Іван Потюх, Гудечек (скрипаль), П. Лисецький (адміністратор), Ярослав Потюх, невідомий, Олександр Записів; другий ряд зліва направо: невідомий, невідомий, Аполлінарія Карабіневич, невідомий, невідомий

⁹ Ревуцький В. Віра Левицька. Життя і сцена.— Торонто; Нью-Йорк, 1998.— С. 21.

¹⁰ Кемпе-Гош К. Театр у моєму житті // Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва 1915—1975 / За ред. Г. Лужницького і Л. Полтави.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975.— Т. I.— С. 631.

¹¹ Мельничук-Лучко Л. Тернистим шляхом. З історії західноукраїнського театру.— Львів, 1961.— С. 29—30.

¹² [Б. а.] Чи буде на Волині постійний український театр? Хвилина розмови з директором „Нового Українського театру“ Панасом Карабіневичем // Новий час (Львів).— 1928.— 12 жовт.— Ч. 125.— С. 3.

¹³ Мельничук-Лучко Л. Тернистим шляхом...— С. 29—30.

¹⁴ Ям „Гейша“ — оперета, муз. Джонса в Новім Українським Театрі // Новий час (Львів).— 1928.— 12 жовт.— Ч. 125.— С. 7.

¹⁵ [Б. а.] Чи буде на Волині постійний український театр?...— С. 3.

¹⁶ Мельничук-Лучко Л. Тернистим шляхом...— С. 29—30.

¹⁷ [Б. а.] Чи буде на Волині постійний український театр?...— С. 3.

¹⁸ Ям „Гейша“...— С. 7.

¹⁹ [Б. а.] Чи буде на Волині постійний український театр?...— С. 3.

²⁰ Див.: Український театр у Тернополі // Подільський голос (Тернопіль).— 1929.— 29 верес.— Ч. 18.— С. 4.— (Новинки); 13 жовт.— Ч. 19.— С. 3 та ін.

ту і неділю виступав у залі Міщанського братства, а решта днів — їздив по довколишніх містечках і селах²¹). Однак і ця спроба створити постійний український театр не вдалася. Після того, як у виставі „Невольник“ під час виступів у Скалаті (тепер місто Підволочиського р-ну Терноп. обл.) заспівали „Боже, Великий, Єдиний, нам Україну храни...“, польська влада за „порушення спокою і порядку“ відібрала концесію і заарештувала П. Карабіневича короткотривало²². Майже до кінця 1930-х рр. відновлений колектив знову мандрував як „Український театр“ Панаса Карабіневича (правда, у 1930²³, 1932—1936 рр. трапляється і назва „Наддніпряньський театр“ П. Карабіневича).

Переглядаючи дозволи виставляти театральні спектаклі українською мовою на території П Речі Посполитої на перше півріччя 1931 р., серед низки концесіонерів натрапляємо і на П. Карабіневича²⁴.

Акторка Клавдія Кемпе, яка працювала у театрі Карабіневича в сезоні 1930/1931 р., пригадувала таких найвидатніших акторів: режисери Петро Сорока, а після нього — Олекса Левитський; Бронислав Нижанківський (супер), Анатолій Радванський, Лавро Кемпе, Богдан Паздрій, Омелян Урбанський, подружжя Карабіневичів²⁵, а також Марія Айдарова, Євген Левицький та його майбутня дружина Віра Вишневецька, скрипаль, керівник оркестру Крупа²⁶; пан Ганжа, подружжя Кавки²⁷; Олександр Записів, Юрій Кононів, Ганна Істоміна, Марія Войтович, адміністратор Петро Лисецький²⁸. Видатна акторка Віра Левицька у репертуарі театру початку 1930-х років називає такі вистави: „Наталка Полтавка“ І. Котляревського, „Сватання на Гончарівці“ Г. Квітки-Осноряненка, „Циганка Аза“, „Ой, не ходи, Грицю...“, „Маруся Богуславка“, М. Старицького (перша — за Ю. Крашевським), „Вій“ М. Кропивницького (за М. Гоголем),

„Воскресіння“ В. Чубатого (В. Калішевського), „Запорозький скарб“ К. Ванченка-Писанецького, „Жид-вихрест“ А. Козич-Уманської, „Казка старого млина“ С. Черкасенка, опера „Запорожець за Дунаєм“ С. Гулака-Артемовського, драми із єврейського життя „День і ніч“ С. Анського (Ш. Раппопорт; переробка А. Кацизне), „Бар Кохба“ А. Гольдфадена, перекладні оперети „Циганський Барон“ Й. Штрауса, „Гейша“ С. Джонса, „Барон Кіммель“ В. Колло, „Цнотлива Сузанна“ („Добродійна Сузанна“) Ж. Гільберта, „Орлов“ Б. Граніхстедтена²⁹.

Керівник театру привертав увагу до свого колективу частими анонсами у пресі і навіть такими заходами як організація концертів для відомих артистів³⁰, також громадськими акціями (на Різдвяні свята 1933 р. була поставлена одна благодійна вистава на користь „Рідної школи“³¹). Вдало уникаючи гострих політичних кутів, Карабіневич знаходив порозуміння і з польською, і з єврейською громадами (наприклад, частину доходу з вистави пожертвував на підтримку благодійного єврейського фонду). Однак політична напруга на зламі 1920—1930-х рр. зростала. Непомірковані „націоналізуючі“ та репресивні дії польської влади, а з другого боку, бурхливий розвиток підпільних рухів серед українців, аж до відкритих збройних виступів — усе болісно відбивалося на діяльності театру в національно, соціально, політично, культурно розрізненому суспільстві. Наприклад, взимку 1930 р. під час гонимих „паціфікацій“ театр П. Карабіневича тривалий час взагалі не міг виступати через заборони місцевої повітової польської влади і через небезпеку нападів озлобленої польської громади (упродовж трьох тижнів театр прихистився у монастирських приміщеннях у Гошеві³² (тепер село Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

Український народний театр ім. М. Садовського під кер. П. Карабіневича. 1938 р.

Сидять — перший ряд зліва направо: Мудрик (скрипаль), невідома, Ніна Муратів, А. Голик, Володимир Балевиц; другий ряд зліва направо: Юлія Урбанська, Марія Марко, Ольга Федчишин, Панас Карабіневич, О. Блюсович, Валентина Калін, Ольга Джуфер; стоять — перший ряд зліва направо: І. Бойкевич, Андрій Ільків, невідомий, А. Муратів, Аполлінарія Карабіневич, Олекса Левитський, М. Блюсович, невідомий, невідомий; другий ряд зліва направо: невідомий, Ярослав Побігущий, Угрин, Дмитро Тисяк, Іван Федчишин, Лев Марко, Гриценко

²¹ [Б. а.] Український Подільський театр в Тернополі // Новий час (Львів).— 1929.— 14 жовт.— Ч. 114.— С. 6.

²² [Б. а.] Театрові Карабіневича відібрано концесію // Там само.— 8 лист.— Ч. 126.— С. 8.— (З краю).

²³ Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 1248, арк. 224.

²⁴ Списки осіб, яким дозволили провадити... театральні вистави на території Тернопільського воєводства.— Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО), ф. 231, оп. 1, спр. 1795, арк. 1—2 (переклад з польс.).

²⁵ Кемпе-Гош К. Театр у моєму житті...— С. 636—637.

²⁶ Ревуцький В. Віра Левицька. Життя і сцена...— С. 21—27.

²⁷ Садовський С. О. Театр і пісня в моєму житті // Наш театр...— Т. I.— С. 679.

²⁸ Урбанський О. Театральні мандри // Там само.— С. 804.

²⁹ Ревуцький В. Віра Левицька. Життя і сцена...— С. 21—27.

³⁰ Українське концертне бюро [П. Карабіневича] // Батьківщина (Коломия).— 1933.— 10 трав.— Ч. 2—3.— С. 6.— (Жолюмийська хроніка).

³¹ [Б. а.] Вистави театру Карабіневича // Новий час (Львів).— 1932.— 31 груд.— Ч. 291.— С. 4.— (Чортківська хроніка).

³² Кононів І. Картини з театального життя // Наш театр...— Т. I.— С. 719.

Попри те, театр Карабіневича незмінно продовжував об'їжджати містечка і села, з більшим чи меншим успіхом виставляючи „народні штуки“. Дописувач із Тереховлі д-р Степан Годований у січні 1931 р. досить високо оцінив „спеціалізацію“ цього колективу у побутовому репертуарі, чудову гру артистів, успішне ведення технічно-адміністративних справ („скорий початок“, „короткі перерви“, „восьмичленна оркестра“)³³. Анонімний кореспондент із лемківського містечка Сянок (тепер у Польщі), побачивши влітку 1932 р. вистави „Циганський барон“ і „Хата за селом“, відзначав значний мистецький рівень театру П. Карабіневича³⁴. У коломийському відгуку 1933 р. також писали про відомий акторський склад, зокрема з-поміж інших виокремлені П. Карабіневич — директор, режисер і „небуденний артист на різномірних ампулах, особливо в ролях комічних“, та Віра Вишневецька (відома згодом як Левицька) — „нова зірка на театральному небі, талановита артистка-співачка“³⁵. Однак водночас спостерігається і низький рівень відвідування вистав: дається взнаки вторинність репертуару, неписана „традиція“ галицької публіки двічі не дивитися ту саму п'єсу... Ось, наприклад, відсутність глядачів у Тереховлі 21—27 листопада 1932 р. на виставах „Вій“, „Бар Кохба“, „Гейша“, „Маруся Богуславка“, „Запорожець за Дунаєм“, „Циганський барон“ пояснювалась тим, що ці твори у місті вже показували й Український театр Й. Стадника, й Український народний театр ім. І. Тобілевича³⁶.

Подолати театральну лихоманку, яка охопила край, надаремно намагалися різні культурні інституції: після відмови товариства „Українська бесіда“ 1924 р. весті репрезентативний український театр цю справу частково підхопили Товариство „Просвіта“, Кооператив „Український театр“ у Львові, Союз діячів українського театального мистецтва та ін. Зазвичай все закінчувалося лише короткотривалою опікою інституції над яким-небудь із колективів, отже, це не вирішувало самої театральної кризи, хоч усі відчували потребу показового національного українського театру

в міжвоєнній Польщі (театр залежав від смаків широкої публіки, залишався у приватних руках антрепренерів). Мабуть, тому з таким небажанням більшість діячів сцени (наприклад, відомий керівник театрів І. Когутяк) скептично реагувала на будь-які спроби офіційних установ. Зокрема, одним із таких починань і була театральна нарада у Львові 18 січня 1934 р., скликана Союзом діячів українського театального мистецтва. Власне, вже список запрошених театрів („Веселка“, „Заграва“, театр Панаса Карабіневича, театр Івана Когутяка, „Промінь“, театр Яреми Стадника, театр ім. І. Тобілевича та „Цвіркун“³⁷) свідчить, що серед майже двох десятків мандрівних українських труп краю саме ці колективи мали певне репертуарне обличчя і мистецький потенціал.

Однак україномовний глядач передбачав і певні вимоги — вимоги чіткої послідовної національної позиції театру, не розважального, а історично-виховного репертуару. Саме з театром П. Карабіневича через розважальність репертуару траплялися неординарні випадки, коли його „бойкотувала українська публіка“, і колектив, терплячи фінансові втрати, передчасно виїжджав із певних місцевостей. Зокрема, наймасштабнішими були

протести на Тернопільщині: у березні 1933 р. (за те, що „недостатньо працює у національному напрямку“)³⁸ та у січні 1937 р.³⁹ Водночас майже у кожному регіоні через проукраїнський репертуар театр натрапляв, особливо часто у другій половині 1930-х рр., на польські адміністративні утиски, а то й на розбійні напади шовіністично налаштованої польської вулиці. Керівник успішного колективу мав бути не так режисером чи актором, як вмілим адміністратором: тонка стратегія часто була визначальною. Карабіневич поділяв свою трупу на дві гастрольні групи — для ширшого охоплення території⁴⁰; переважно вибирав місцевості, де його театр не мав конкуренції (зокрема, найвіддаленіші села Лемківщини⁴¹, Полісся); на корінних польських землях захоплював українським побутово-етнографічним колоритом (до сьогодні розповідають, як публіка йшла до нього під час

Український народний театр ім. М. Садовського. Жіночий склад у виставі „Ой, не ходи, Грицю...“

³³ Годований С., др. [Б. н.] // Новий час (Львів).— 1931.— 26 січ.— Ч. 7.— С. 8.— (Життя краю. Тереховельщина).

³⁴ (Вдм). Гостина театру // Там само.— 1932.— 11 лип.— Ч. 150.— С. 3.— (Сяницька хроніка).

³⁵ Х. Наддніпрянський Український Театр дир. П. Карабіневича // Батьківщина (Коломия).— 1933.— 16 квіт.— Ч. 1.— С. 4.— (Новинки).

³⁶ (Х). Побут театру Карабіневича // Новий час (Львів).— 1932.— 8 груд.— Ч. 271.— С. 4.— (Тереховлянська хроніка).

³⁷ На ліквідацію театального хаосу // Там само.— 1934.— 13 січ.— Ч. 8.— С. 7.

³⁸ Повідомлення Бережанського повітового староства про діяльність українських мандрівних театрів.— ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 2034, арк. 1 (переклад із польськ.).

³⁹ Повідомлення Тернопільського повітового староства про діяльність українських мандрівних театрів...— Там само, оп. 2, спр. 536, арк. 1 (переклад із польськ.).

⁴⁰ Урбанський О. Театральні мандри // Наш театр...— Т. I.— С. 804.

⁴¹ Див.: (Вдм). Гостина театру.— С. 3; Театр Карабіневича // Діло (Львів).— 1935.— 14 трав.— Ч. 124.— С. 8.— (Дописи. Стрий) та ін.

виступів у Кракові, хоч у місті гастролювала Варшавська опера⁴²); підтримував контакти із єврейською громадою; навіть у середовищі українського села доводилося пристосовуватися і до „правих“, і до „лівих“ настроїв⁴³.

У сезоні 1936/1937 р. особовий склад „Українського театру“ П. Карабіневича був таким: адміністративний директор Панас Карабіневич, мистецький керівник Аполлінарія Карабіневич, режисер Степан Крижанівський, адміністратор (зв. канонір) Петро Лисецький, актори Іван Гречух, Євгенія та Олександр Записиви, Андрій та Олена Ільківи, Марія Крижанівська-Лисяк, Антоніна Ліпка-Гудечек, Левко і Марія Марки, Іво (Іван) та Лідія Потюхи, Євген Пришляк, Іван та Ольга Федчишини, Марія Чернецька, члени оркестру Владислав Гудечек (скрипка), Шепан Гудечек (флейта), Ярослав Побігущий (джаз), Ярослав Потюх (скрипка), реkvізитор і робітник сцени Михась⁴⁴.

У репертуарі були „Наталка Полтавка“ І. Котляревського, „Дай серцю волю — заведе в неволю“, „Вій“ М. Кропивницького (друга — за М. Гоголем), „Ніч під Івана Купала“, „Сорочинський ярмарок“ М. Старицького (друга — за М. Гоголем), „Лиха іскра поле спалить і сама щезне“ („Сербин“) І. Карпенка-Карого, „Хмара“ О. Суходольського, „Мати-наймицька“ І. Тогобочного (за Т. Шевченком), опера „Запорожець за Дунаєм“ С. Гулака-Артемовського, „Мазепа“ Ю. Словацького, „Бравий вояка Швейк“ (за Я. Гашеком), „Пісня бескиду“ („Заклята скала“, „Лемківське весілля“) Ю. Тарновича, оперети „Гейша“ С. Джонса, „Румунське весілля“ Шоро (переклад П. Карабіневича) та опера „Мадам Баттерфляй“ Дж. Пуччіні⁴⁵.

Правдоподібно, саме влітку 1937 р. П. Карабіневич виїхав із групою акторів до Ужгорода, де оновив свій колектив та незабаром знову повернувся до Галичини⁴⁶. Починаючи із сезону 1937/1938 р., ця оновлена труппа виступала як український народний театр ім. М. Садовського під керівництвом П. Карабіневича. Протягом 1937 р. із трупкою відбулася помітна еволюція: навіть у звітах польсь-

ких повітових старостів до воєводського уряду поступово змінилися оцінки мистецького рівня від окреслень „середній“⁴⁷ до „добрий (хороший)“⁴⁸, а то й — „високий“⁴⁹, притому відзначено, що рівень зацікавлення театром зростає. Коли восени 1937 р. театр приїхав на гастролі до Львова із побутовими виставами „Хмара“ О. Суходольського, „Ніч під Івана Купала“, „Ой, не ходи, Грицю...“ і „Маруся Богуславка“ М. Старицького, всі відзначали якісно новий рівень, а видатний історик українського театру Степан Чарнецький писав: „З вогневої проби вийшов цей театр переможною рукою. І побутовий репертуар видержав пробу і засвідчив, що його роль в історії нашого театру далеко не покинчена і він ще довго зможе вдержатися на сцені. І ціла театральна дружина дала себе пізнати як молодий талановитий гурт, що передусім серйозно та жертвенно й ідейно ставиться до театраль-ного мистецтва [...] Твори солідно підготовані, окремі ролі обсажені влучно, гуртові яви — кажучи словами покійного Садовського — „здорово перетерті“, що вимагало великого вкладу праці з боку виконавців і вмлої та вправної руки пані Барвінок-Карабіневичевої, мимходом кажучи, капітальної в ролях старух“⁵⁰. Трохи пізніше, укладаючи розділ до видання „Історія української культури“

С. Чарнецький констатував: „Театр ім. Садовського поставив би я на третьому місці після „Заграви“ і Театру ім. Тобілевича. Веде його Карабіневич, режисерує досвідчена київська артистка Барвінок-Карабіневичева. Театр цей залишився вірний побутовому репертуарові і виводить його гарно та старанно. В дружині кілька замітніших талантів“⁵¹.

Театри під керівництвом П. Карабіневича тривалий час були лише „хорошою побутовою школою“ для багатьох акторів, але не більше (як відзначала В. Левицька), перехідним етапом на шляху визначних особистостей, які у творчому протистоянні з керівництвом одне за одним відходили і творили власні, значно вищого мистецького рівня, колективи. Насамперед це Лавро та Клавдія Кемпе, Ганна Істоміна, Юрій Кононів,

Сцена з вистави „Наталка Полтавка“. 1938 р.
Зліва направо: Аполлінарія Карабіневич (Тертиліха), Юлія Урбанська (Наталка), Іван Потюх (Петро), Панас Карабіневич (Виборний), Лев Марко (Микола), Олекса Левитський (Возний)

⁴² Іванців В. Василь Губанов // Чортків.те.уа : інформаційно-розважальна сторінка.— Режим доступу: http://www.chortkiv.te.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=874&Itemid=364 (на 5 березня 2009 р.)

⁴³ Ільків А. Обласний державний український драматичний театр ім. І. Франка в Тернополі // Наш театр...— Т. 1.— С. 770.

⁴⁴ Ільків А. Мої театральні гастролі. (На роздоріжжях мого життя): спомини. Ч. 8 // Гомін України (Торонто).— 1977.— 3 верес.— № 36.— С. 3.

⁴⁵ Там само.— С. 3.

⁴⁶ Мельничук-Лучко Л. Тернистим шляхом...— С. 29—30.

⁴⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 2300, арк. 218.

⁴⁸ Там само.— Арк. 221, 228.

⁴⁹ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 3480, арк. 5.

⁵⁰ Чарнецький С. Гостина театру ім. Садовського у Львові // Назустріч (Львів).— 1937.— 1 жовт.— Ч. 19.— С. 5.

⁵¹ Чарнецький С. Нарис історії театру // Історія української культури / Під заг. ред. д-ра І. Крип'якевича.— Львів, 1937.— (Історична бібліотека; XIV зшиток — листопад 1937).— С. 690.

Богдан Паздрій, Олесь Степовий, Володимир Ша- шаровський, Віра Левицька — провідні актори театрів ім. І. Тобілевича та „Заграви“; Ярослав Чуперчук, відомий згодом як організатор та керівник гуцульських танцювальних колективів; режисери: Микола Комаровський, Олекса Левитський, Степан Крижанівський, Лавро Кемпе, Петро Сорока та ін.

У 1937—1939 рр. Український народний театр ім. М. Садовського під керівництвом П. Карабіневича набув власного мистецького обличчя⁵². Анонімний кореспондент зі Стрия зауважував: „Симпатичний театр ім. Садовського [...] вибився тепер на одно з передових місць серед українських мандрівних театрів“⁵³. Про нього почали регулярно писати як про репрезентативний колектив, нагадуючи, „...що побіч театру ім. Котляревського — це другий кооперативний і найбільший наш театр“⁵⁴. Таке визнання, вочевидь, зумовлене не так зміною репертуарної афіші, у якій, щоправда, з'явилися „Невольник“ М. Кропивницького (за Т. Шевченком), „Гетьман Павло Полуботок“ О. Барвінського (сценічна редакція Г. Лужницького), „Вельможна пані Кочубейха“ С. Черкасенка⁵⁵ та інші національно-виховного характеру драми, як рівнем підготовки вистав, якісною мистецькою частиною та декларованою проукраїнською позицією. Через останнє ареал гастролей театру звужився до меж Галичини. (До речі, у репертуарі 1939 р. не було жодної перекладної оперети.)

Театр ім. М. Садовського функціонував як кооперативне підприємство, вирішальне слово у якому мала вибірна рада. Вистави готувала А. Карабіневич і чергові режисери (до речі, у жовтні 1938 р. до колективу повернувся видатний режисер народного репертуару Олекса Левитський); театр мав власний оркестр (під керівництвом Романа Бойкевича)⁵⁶. Декораційне оформлення вистав за замовлення виготовляли відомі художники Леонід Боровик, Богдан Бобинський та ін. (Наприклад, найбільше позитивних відгуків отримали декорації до „Гетьмана Павла Полуботка“ (1938)⁵⁷).

Особовий склад театру ім. М. Садовського 1939 р. був таким: концесіонер й адміністратор Панас

Карабіневич, режисери Аполлінарія Карабіневич і Олекса Левитський, актори Н. Бойкевич, Іван Гречук-Гриценко, Анна Голик, Стефанія Жук (вона ж і гардеробниця), Андрій Ільків, Валентина Калин (племінниця акторки Олени Голіцинської, внучка акторки Ганни Борисоглібської), Юлія Калинець (?), Лев та Марія Марки, пан Мониц, Анатоль та Ніна Муратів (Оже де Ранкоурт), Іван та Лідія Потюхи, Н. Сухар, Дмитро Тисяк, Угрин, Ольга Федчишин, диригенти: І. Калинець, чех В. Гудечек, а згодом — Р. Бойкевич, оркестр: В. Балевиц, Р. Бойкевич, Степан Мудрик, Ярослав Потюх, Ярослав Побігущий та інші, машиніст сцени М. Паук, робітник і реквізитор Михась⁵⁸.

У жовтні 1939 р. Український народний театр ім. М. Садовського радянська влада об'єднала із

Український народний театр ім. М. Садовського під керівництвом П. Карабіневича.

Після вистави до 100-річчя від смерті І. Котляревського „Наталка Полтавка“. Львів, 20 січня 1939 р.

Сидять — зліва направо: Л. Потюх, М. Марко, Н. Муратів (Оже де Ранкоурт), О. Федчишин; стоять — перший ряд зліва направо: невідомий, А. Карабіневич, А. Муратів (Оже де Ранкоурт), невідомий, С. Жук, А. Ільків, Мойсейович (внук І. Рубчака), А. Голик, Шак, невідомий, Панас Карабіневич; другий ряд зліва направо: І. Федчишин, І. Потюх, Л. Марко

Українським народним театром „Промінь“ Миколи Комаровського та Українським театром оперети Богдана Сарамаги у стаціонарний державний Тернопільський обласний український драматичний театр ім. І. Франка. Адміністративний директор — П. Карабіневич; мистецький провід — Микола Комаровський та Аполлінарія Карабіневич. Однак дуже швидко їх усунули від керівництва, змінивши „ідеологічно правильними“ людьми. Зокрема, П. Карабіневича у листопаді-грудні 1939 р. службовим переведенням призначили керівником новоствореного колгоспного театру в Бережанах (тепер — Терноп. обл.). Під час радянської „чистки“ 1941 р. П. Карабіневич був заарештований органами НКВС й ув'язнений на Уралі (згодом став вихователем у дитячій колонії, де „з голови“ давав аматорські вистави⁵⁹).

Після арешту чоловіка Аполлінарія Карабіневич залишилася на окупованій німцями 1941 р. території, працювала в Українському драматичному театрі ім. І. Франка у Тернополі, 1944 р. разом із багатьма українськими акторами емігрувала на Захід. Спершу була у таборі переміщених осіб в Швайнфурті (Німеччина) — працювала у таборовому театрі⁶⁰, з 1949 р. жила у м. Рочестер (США), де й померла в 1971 р. Була членом Об'єднання

⁵² Ф. Д. [Федір Дутко] Український народний театр ім. М. Садовського у Львові. „Пісня Бескиду“ // Там само.— 26 лют.— Ч. 41.— С. 9.

⁵³ [Б. а.] Гостина театру ім. Садовського // Новий час (Львів).— 1938.— 22 жовт.— Ч. 235.— С. 7.— (Стрийська хроніка).

⁵⁴ Оскол. З діяльності театру ім. Садовського...— С. 9.

⁵⁵ Див.: Новий час (Львів).— 1939.— 20 черв.— Ч. 136.— С. 7.— (Стрийська хроніка).

⁵⁶ Оскол. З діяльності театру ім. Садовського...— С. 9.

⁵⁷ Ф. Д. [Федір Дутко] Вистави українського народного театру ім. М. Садовського у Львові: „Гетьман Полуботок“ — історична драма // Новий час (Львів).— 1938.— 24 лют.— Ч. 39.— С. 9.

⁵⁸ Ільків А. Обласний державний український драматичний театр ім. І. Франка в Тернополі.— С. 767—768.

⁵⁹ Іванців В. Василь Губанов...

⁶⁰ Карабіневич Аполлінарія // Наш театр...— 1992.— Т. II.— С. 706.

мистців української сцени (ОМУС), до самої смерти керувала українськими аматорськими театральними гуртками⁶¹.

З ув'язнення П. Карабінович повернувся щойно у 1944 р. Працював методистом обласного Будинку народної творчості у Тернополі; керував Заліщицьким будинком культури, а в 1951—1961 рр.— Чортківським районним будинком культури, режисерував вистави місцевих драматичних гуртків у Заліщиках і Чорткові (з 1959 р.— народні самодіяльні театри). „Панас Карабінович був дуже простою людиною, ніколи „не вип'ячувався“, любив читати багато книжок на різних мовах. Усі, хто не мав грошей, навіть ті, що

виходили з тюрми, йшли спершу до Карабіновича і він їх годував, дуже любив пригощати“⁶²,— згадував колега П. Карабіновича, довголітній директор районного будинку культури у місті Чорткові Василь Губанов.

Помер П. Карабінович 15 травня 1964 р., похований у Чорткові. На могилі споруджено погруддя (1993, скульптор Т. Невесела) зі словами: „Панас Карабінович (18. I. 1897 — 15. V. 1964) — видатний театральний діяч“.

1989 р. П. Карабіновича посмертно реабілітували. Сьогодні його ім'ям названа одна з вулиць Чорткова та народний аматорський театр⁶³ Чортківського районного будинку культури*.

Роман ЛАВРЕНТИЙ

РОКИ СТРАЖДАНЬ І ПОСТУПУ

Музеєві Івана Франка — 70

Після опублікованої у віденській газеті „Die Zeit“ статті „Поет зради“, спрямованої проти польського шовінізму, Іван Франко опинився сам на сам із розлюченою юрбою, яка під вікнами будинку на Кастелівці, 11 (тепер вулиця Ген. Чупринки, 11), щоночі влаштовувала своєрідні „акції протесту“...

Франка звільнили з роботи у газеті „Kurjer Lwowski“, перед ним зачинили двері всі наукові товариства. До всього долучилось й незатвердження його габлітації у Львівському університеті міністерством освіти та віросповідань на прохання намісника Галичини графа К. Бадені, а також триразовий провал на виборах до Галицького сейму та Віденського парламенту, через що йому порадили покинути займатись політикою, а Михайло Павлик, один з засновників радикальної партії, оголосив його „політичним трупом“. Поява збірки „Зів'ялого листя“ викликала суцільне непорозуміння: Василь Щурат оголосив її яскравим проявом декадентизму в українській літературі.

Восени 1898 р. Львів готувався у Театрі Скарбка відзначити столітній ювілей „Енеїди“ І. Котляревського, а водночас і початок новітньої історії української літератури. На ці святкування з'їхались усі тодішні діячі української культури.

На той час від Івана Франка відвернулася й українська інтелігенція, яка відчула себе ображеною за слова, сказані про неї в статті „Де що про себе самого“, опублікованій у вигляді перед-

нього слова до збірки „Галицькі образки“, що вийшла польською мовою. Тоді українські гімназисти й студенти вирішили підтримати свого духовного вчителя й урочисто відзначити 25-ліття літературної та громадської діяльності І. Франка в переддень святкувань. Вони зібрали гроші для придбання земельної ділянки і видали Франкову збірку „Мій Измарагд“, а також бібліографічний

показчик Франкових творів. Наукове товариство імені Шевченка, зокрема, пожертвувало 1000 ринських. Для урочистостей, які відбулися наступного дня в Театрі Скарбка, Іван Франко написав поему „Великі роковини“, яку прочитав зі сцени перед виставою „Наталка Полтавка“ артист Театру „Руська Бесіда“ Л. Лопатинський. Після слів наприкінці: „Та ми крикнім: „Ще не вмерла і не вмерла!“, зал встав і проспівав „Ще не вмерла України..!“

Цей акт означав примирення Івана Франка з українською громадськістю...

До зібраної студентами вказаної суми додали посаговий капітал дружини І. Франка. 1901 р. куплено невеликий наділ (парцелю) на непорядкованій околиці Львова — Софіївці. Поряд цього року придбав ґрунт для побудови будинку М. Грушевський. Грошей на проєкт будинку в І. Франка не було, тож дружина запропонувала збудувати такий самий будинок, який мав у Києві відомий український історик Володимир Антонович (тепер знесений).

Тут, у помешканні між Стрийським парком і парком Йордана, Франко написав поему „Мойсей“,

Будинок Івана Франка. Фото 1913 р.

⁶¹ З листів акторки Люсії Барвінок-Карабінович [до Віри Левицької] / Упоряд. Л. П. [Леонід Полтава] // Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник.— Лондон, 1975.— Січ.— Кн. 1 (322)— С. 112.

⁶² Іванців В. Василь Губанов...

⁶³ Там само.

* У статті використано світлини з Музею Леся Курбаса у м. Самборі Львів. обл.

яка додала до таких його титулів, як Каменяр, Вічний революціонер, Титан духу і Титан праці, ще й титул Мойсея українського народу. Тут 1908-го руки невтомного трударя спаралізувало. Звідси він відійшов у вічність...

Не став батьківський дім і притулком для дітей Івана Франка. Вони злітали до нього на нетривалий час і знову відлітали. Вдома залишалась дружина, а також квартиранти, які доглядали за нею та будинком.

З приходом радянської влади на західноукраїнські землі постало питання про організацію музею Івана Франка. 26 січня 1940 р. Народний комісаріат освіти УРСР ухвалив організувати Державний обласний меморіально-літературний музей Івана Франка у Львові, розмістивши його в будинку, де жив і працював Каменяр. Директором призначили наймолодшого Франкового сина, — Петра, який у 1930-х рр. як іноземний спеціаліст працював у Харкові. Петрові Франку дали помешкання поряд, у палаці львівського магната Антонія Ув'єри. Франкова дружина категорично відмовилася покинути будинок й оселилась у верхніх кімнатах, де колись мешкали сини й була кімната для гостей.

10 жовтня 1940 р. урочисто відкрито Львівський музей Івана Франка. З нагоди цієї події прибули Франкові сучасники Василь Щурат, Філарет Колесса, Денис Лукіянович, Марія Деркач, Володимир Дорошенко, Кирило Студинський. Напередодні відкриття закладу відбувся судовий процес над 56-ма студентами Львівського університету, засудженими за „націоналістичну діяльність“.

„Ріг достатку“, який подарував І. Франкові 1898 р. Соломія Крушельницька

До 100-річчя від народження І. Франка в музеї запланували нові експозиції: „Життя і творчість Івана Франка“ та „Значення творчості Івана Франка і вшанування його пам'яті“. Перед святкуванням штат музейних працівників поповнила молодь — Левко Полюга, Віра Бонь, аспірантка академіка Михайла Возняка, і Марія Давидова.

1955 р. на спеціальному засіданні в Стокгольмі Івана Франка під тиском громадськості всього світу долучають до списку столітніх ювілярів року 1956-го. На святкуванні ювілею були представники Комуністичної партії УРСР та уряду. Не могли забути і пробачити Франкові за „Не пора!“ В Україні готують двадцятитомне Зібрання творів Івана Франка. Двадцятий том (Франкові листи) невдовзі буде вилучено з обігу, бо в ньому опубліковані листи до М. Грушевського...

До 100-річчя від народження І. Франка в музеї запланували нові експозиції: „Життя і творчість Івана Франка“ та „Значення творчості Івана Франка і вшанування його пам'яті“. Перед святкуванням штат музейних працівників поповнила молодь — Левко Полюга, Віра Бонь, аспірантка академіка Михайла Возняка, і Марія Давидова.

Бюсти вождів партії прибрали, натомість з'явилися прижиттєві й посмертні видання Франкових творів.

У 1967 і 1971 рр. музей відвідала Франкова донька Ганна Франко-Ключко, яка мешкала в Канаді; експозиція збагатилася кількома меморіальними речами.

Перші директори Львівського літературно-меморіального музею І. Франка: Петро Франко (1940—1941), Тарас Франко (1947—1949)

1976 р., до 120-ліття від народження І. Франка, за сприяння творчих працівників музею на чолі з Вірою Бонь уперше відбудовано хату в Нагуєвичах, де народився і провів дитинство І. Франко. Воїстину — триумф єдності наукового, етнографічного й будівельного пошуку!

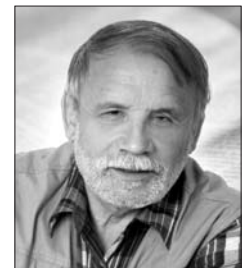
Одночасно реставрували і відбудовували церкву в долішній частині Нагуєвич. Завдяки старанням Семена Стефаніка, який очолив музей у 1970 р., вдалося відновити садибу батьків І. Франка в Нагуєвичах.

Тоді ж задумано створити в лісі, що прилягає до Війтової гори (де садиба письменника), „Стежку Франка“; автори ідеї — М. Кушнір, І. Чайківський. Скульптурні зображення героїв Франкових творів витесали студенти та викладачі теперішньої Академії мистецтв у Львові.

Силами працівників музею 1993 р. відреставровано й поставлено Хрест Свободи, який колись Нагуєвичам подарував батько І. Франка. Музей спорудив пам'ятники на могилах матері та батька І. Франка. Віднайдено й встановлено пам'ятний знак в селі Озимина на місці, де стояла хата предків І. Франка по батьківській лінії.

У сховищах музею у Львові зберігаються речі письменників і діячів культури: К. Бандрівського, І. Свенціцького, К. Попович-Боярської, С. Кабарівської, Г. Смольського, О. Маковея, Уляни Кравченко, О. Дучимінської, Ірини Вільде, Івана Керницького, Стефана Ковалева, Віри Вовк та Марти Тарнавської. Тож наш заклад є базою створення у Львові Літературного музею, про що йдеться відавна. 1991 р. музеєві передано колишній будинок Антона Ув'єри, збудований 1923 р. за проектом відомого архітектора Івана Багеньського.

2001-го, тобто в 145-ту річницю Івана Франка, у Нагуєвичах через стихійне лихо знищений будинок, де містилася літературна частина музею й фонди. Влітку того ж року згоріла стодола меморіального комплексу, відтак і хата. Не вберегла її міліційна

Теперішній директор Музею Івана Франка Роман Горак (з 1992 р.)

охорона, зумисне приставлена для охорони „об'єкта”, „не бачила”...

2003 р. за нез'ясованих обставин згоріла церква святого Миколи в Нагуєвичах, пов'язана з родом І. Франка; загинули й меморіальні речі, стосовні до Каменяря.

150-ту річницю від народження Івана Франка (2006) музей зустрів відновленою експозицією меморіального будинку, створеними кімнатами дружини Івана Франка та дітей, а також новою літературною експозицією в будинку А. Ув'єри, за художнього оформлення якої працівників Львівської академії мистецтв відзначено обласною премією ім. Олени Кульчицької. Премію ім. Святослава Гординського здобула і Віра Бонь — за ілюстрований путівник „Будинок-музей Івана Франка у Львові“ („Каменяря”, 2008).

Сьогодні в Музеї І. Франка працює 44 особи. Немає жодного музею в Західному регіоні України, у створенні експозицій якого вони не брали б участі. Працівники музею спричинилися і до створення музеїв С. Крушельницької та М. Грушевського у Львові, які стали самостійними, сотні кімнат-музеїв при школах і гімназіях... Музей — єдиний серед літературних і літературно-меморіальних музеїв України, що видає науковий журнал („Науковий вісник музею Івана Франка у Львові”).

Разом із Львівським національним університетом ім. І. Франка видали десятитомну монографію Р. Горака і Я. Гнатова „Іван Франко“ (це перша спроба наукової біографії письменника).

Музей проводить франківські акції, зокрема „Дні пам'яті Івана Франка“. Крім поминальної відправи, відбуваються церковна і громадська панахида на могилі І. Франка, хтось із видатних митців, учених виступає з доповіддю.

Слово про Каменяря виголошували Дмитро Павличко, Роман Іваничук, Тарас Салига, Іван Денисюк, Микола Ільницький, Ігор Калинець, Валерій Шевчук. На могилі поета декламують вірші найвидатніші виконавці Франкових творів (народні артисти України Святослав Максимчук і Богдан Козак, заслужений артист України Юрій Брилинський).

Закінчується святкування в одному з містечок або в котромусь із сіл, де свого часу бував Іван Франко. Такі заходи проведено в Лоліні, Вовкові, Куніні, Вовчухах, Городку, Жовтанцях, Болехові, Миклашеві, Новій Скваряві та Завадові.

А в день народження Івана Франка — свято з такою простою назвою „Прийдімо до Франка“.

Ідімо ж до нього разом!

Роман ГОРАК

СТЕПАН ПОСАЦЬКИЙ

(До 100-річчя від народження)

Родовід Степана Посацького починається з Гуцульщини. Дід — Іван Посацький — народився 1841 р. у Рахові (нині Закарпатська обл.) і був учителем, батько — Лев Посацький — у с. Стецеві біля Снятина (нині Івано-Франківська обл.) у Східній Галичині. Лев Посацький (1878—1951) здобув юридичну освіту у Львові та Відні з правом праці у нотаріальних конторах. Він одружився з Іванною Губчак (донькою отця Ігнатія Губчака) з Калуша 1910 р. У пошуках праці їм довелося переїхати у Західну Галичину. Тут, у містечку Ліманова (південно-східні околиці Кракова) у Лева Посацького та Іванни Посацької (1880—1963) 9 січня 1911 р. народився син Степан.

Напередодні Першої світової війни Лев Посацький влаштувався на роботу в канцелярію нотаріуса Телесницького у Делятині, куди й сім'я переїхала. З початком війни його призвали до 36-го Коломийського полку крайової оборони у Делятині. Восени 1918 р., після служби в Угорщині, Чехії та на Волині Лев Посацький повернувся до Делятина, а 1919 р. сім'я — у Ліманову. Однак довелося шукати роботи у м. Ряшеві (Східна Галичина), куди 1920 р. родина Посацьких переселилася. 1929 р. Степан Посацький закінчив там гімназію і мав намір продовжувати освіту. Оскільки у тодішній Польщі українцям чинилися всілякі перепони у здобутті вищої освіти, то багато українців-галичан шукали можливостей на-

вчатися у вищих навчальних закладах інших міст і країн.

1922 р. у пресі Галичини з'явилися оголошення про можливість навчатися у Вищій технічній школі у Данцігу (тепер Гданськ у Польщі), яка мала статус політехніки. Система навчання та іспитів у Данцігській політехніці була розрахована на серйозного і свідомого своєї мети „пруського студента“. Не було вступних та обов'язкових іспитів по завершенні того чи іншого лекційного курсу наприкінці семестру. Для здобуття диплому інженера треба було скласти два іспити: т. зв. вступний або попередній і дипломний¹. До складання першого іспиту допускалися ті студенти, які прослухали визначені лекційні курси і виконали практичні завдання протягом перших чотирьох семестрів. Склавши цей іспит, студент ставав кандидатом інженерії чи кандидатом механіки, що загалом відповідало освітньому ступеневі бакалавра в американській вищій школі. Протягом наступних чотирьох семестрів студент відвідував лекції і виконував практичні завдання зі спеціальних дисциплін згідно з обраною спеціальністю і міг бути допущений до кінцевого іспиту за умови виконання дипломної роботи на задану тему. Після прийняття комісією дипломної роботи студент допускався до іспиту і після успішного його складання здобував титул дипломованого інженера (Diplom-Ingenieur)².

¹ Пропам'ятна книга данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцігу 1921—1945 / За ред. В. Шиприкевича.— Філадельфія; Торонто; Нью-Йорк, 1979.— С. 28.

² Там само.— С. 28.

У Данцігській політехніці більшість студентів були німцями, кожен з яких належав до „студентської корпорації“, тобто громадського об'єднання, сформованого за основними зацікавленнями його членів — політичними чи релігійними угрупованнями, спортивними чи мистецькими об'єднаннями. Кожна корпорація мала свої барви, уніформи гусарського крою та кольорові кашкети³.

Українські студенти 1922 р. організували свою корпорацію під назвою „Основа“, згодом формуються корпорації „Чорноморе“, „Галич“, „Зарево“⁴. До корпорації „Чорноморе“ під час навчання у Політехніці належав Степан Посацький⁵.

С. Посацький склав перший іспит 1932 р. і став кандидатом інженерії, 1935 р. склав дипломний іспит на будівельному факультеті Технічної вищої школи Вільного міста Данціга за спеціальністю „залізобетонні конструкції“ і здобув диплом інженера-будівельника⁶. Спочатку він працював на дрібних будівельних об'єктах у Ряшеві, а також 1937 р. у Кооперативі інженерських робіт (КІР) у Львові⁷. Після кількох років праці на невеликих будовах 1938 р. став керівником робіт на будівництві аркового залізобетонного автошляхового моста на р. Віслок у містечку Стрижів південніше Ряшева, а згодом — на будівництві споруди головної пошти у Ряшеві (будівлі збереглися донині).

1941 р. С. Посацький одружився з Ольгою Кушнір, донькою греко-католицького священика Євстахія Кушніра з с. Гориці поблизу Сеняви (повіт Пшеворськ). Сім'я проживала тоді у Ряшеві разом з батьками С. Посацького. Батько — Лев Посацький — працював нотаріальним перекладачем.

1944 р. у Ряшеві почалася післявоєнна відбудова, однак для українців знову виникли труднощі з працевлаштуванням, цього разу у новоповсталій Польській Народній Республіці. Аж у 1945 р. С. Посацький обійняв посаду інженера-виконроба у Державному підприємстві відбудови залізниць у Тарнові, де працював до червня 1946 р. Тоді його разом з родиною під час Операції „Вісла“ переселили з Польщі до Радянського Союзу.

Після переїзду до Львова Степан Посацький з липня 1946 р. працював у Технологічному інституті будівельних матеріалів, звідки у 1949 р. перейшов до Львівської політехніки на посаду асистента кафедри нарисної геометрії і графіки.

З 1952 р. працював старшим викладачем кафедри опору матеріалів, у 1955 р. захистив кандидатську дисертацію на тему „Тиск під квадратним штампом, що лежить на пружному півпросторі“ під керівництвом академіка М. Леонова⁸. 1961 р. йому надано звання доцента кафедри опору матеріалів.

Постійно вдосконалюючи методику викладання опору матеріалів, він опрацьовує і публікує курс лекцій з опору матеріалів⁹, а згодом готує підручник „Опір матеріалів“ для студентів загально-технічних факультетів, який вийшов 1963 р.¹⁰, друге видання — у 1973 р.¹¹ На той час підручник був новаторським з методичного погляду, у ньому була застосована впроваджена в СРСР у 1963 р. міжнародна система одиниць. Крім того, обидва видання опубліковані українською мовою.

З 1964 по 1976 р. С. Посацький обіймав посаду декана загальнотехнічного факультету Львівської політехніки. Активно впроваджував нові методи освіти, зокрема, читав цикл телевізійних лекцій на Львівському телебаченні, за його сценарієм було випущено навчальний кінофільм¹². З 1966 по 1971 р. — завідувач кафедри опору матеріалів. У 1971—1985 рр. Посацький працював професором кафедри опору матеріалів, яка як загальнотехнічна входила до складу інженерно-будівельного факультету. Кафедра була базовою у регіоні: постійно проводилися наукові та методичні семінари, читалися проблемні лекції, відбувалися наукові конференції. На кафедрі під керівництвом С. Посацького виконувалися госпдоговірні науково-дослідні роботи на замовлення Львівського автобусного заводу, заводів „Автовантажувач“ та „Львівсіلمаш“, спрямовані на зниження металомісткості автотранспортних машин і механізмів.

Степан Посацький відзначався широкими загальнокультурними зацікавленнями, крім української, вільно розмовляв польською, німецькою та англійською мовами. Цікавився малюванням та фотографією, наприкінці 1950-х років освоїв процес кольорової фотографії. Захоплювався тенісом, входив до складу львівської команди ветеранів, брав участь у змаганнях спортивного товариства „Наука“¹³.

У 1957 р. С. Посацький, Ю. Величко, Ю. Воробкевич організували краєзнавців і здійснили двадцятиденну подорож на байдарках річками Горинь,

Степан Посацький

³ Пропам'ятна книга...— С. 29.

⁴ Там само.— С. 33, 48, 60.

⁵ Там само.— С. 151—152, 154.

⁶ Die Technische Hochschule der Freien Stadt Danzig erteilt durch diese Urkunde Herrn Stefan Leon Posacki aus Limanowa den Grad eines Diplom-Igeniers er hat gemak der Diplom-Prufungsordnung vom 1 April 1932 die Diplom-Hauptprufung der Abteilung für Bauingenierwesen in der Richtung für Eisenbetonbau abgelegt mit dem Gesamtergebnis bestanden. Danzig-Langfuhr, den 28. Mai 1935.

Der Rektor Der Dekan

⁷ Личный листок по учету кадров. 1975 р.

⁸ Посацький С. Л. Давление под квадратным штампом, лежащим на упругом полупространстве / Автореф. дис. ... канд. техн. наук.— Львов, 1954.— 15 с.

⁹ Посацький С. Л. Курс лекцій з опору матеріалів.— Львів, 1959.— Ч. 1.— 338 с.

¹⁰ Посацький С. Л. Опір матеріалів.— Львів, 1963.— 360 с.: іл.

¹¹ Посацький С. Л. Опір матеріалів.— Львів, 1973.— 403 с.: іл.

¹² Посацький С. Л. Сценарій для учбового кінофільму „Складний опір“.— К., 1965 (Машинопис).

¹³ Степан Львович Посацький. 1911—1985. Біобібліографія вчених Львівської політехніки. Випуск 37.— Львів, 2005.— С. 30.

Прип'ять і Дніпро (від Рівного до Києва), що на той час було помітним досягненням у туризмі¹⁴.

Разом зі Степаном Посацьким на будівельно-му факультеті Львівської політехніки впродовж 1950—1980-х років працював Андрій Рудницький, який у спогадах 2004 р. писав, що вчений належить до того покоління спадкоємної української галицької інтелігенції, що залишила в найновішій історії України вагомий слід та відіграла у суспільстві особливу роль. Але цьому поколінню довелося працювати і діяти в надзвичайно складних умовах... Принципово важливе значення має роль галицького покоління ровесників Степана Посацького в естафеті формування українського громадянства. Це було покоління, яке добре розуміло своїх польських та австрійських ровесників, а також розуміло спосіб діяльності, заведений тоді серед радянської інтелігенції, але це покоління відрізнялося від них і від радянської професури.

Вагоме значення має роль Степана Посацького в естафеті формування післявоєнного українського наукового громадянства. Студенти, які в нього тоді вчилися, здобували не лише технічні знання, але й формували світогляд та європейське виховання.

Степан Посацький відіграв надзвичайно важливу роль у реальному здійсненні мовного та громадянського переходу, що відбувався у Львівській політехніці. Їх від початку було декілька. Насамперед обличчя Політехніки формувала німецькомовна, австрійська професура. Потім її місце зайняло польськомовне навчання. Згодом, після Другої світової війни, в радянських умовах домінуючу позицію у навчальному процесі Львівської політехніки зайняла українська та російськомовна професура, відповідно й українська та російська мови. В тих обставинах С. Посацький перебуває поміж довоєнною та післявоєнною професурою та мовами навчання. Студентський та викладацький склади Львівської політехніки були дуже різномірними. Це були здебільшого колишні радянські військові різних національностей, а також вихідці з Галичини та українці-переселенці з Перемишля, Лемківщини, Холмщини та Центральної Польщі.

Степан Посацький своєю діяльністю „залишив значний слід у розвитку та в перебудові Львівської політехніки в післявоєнний період”¹⁵.

Помер вчений 20 червня 1985 р., похований у родинному гробівці на Личаківському цвинтарі у Львові.

Ганна БАЙЦАР (ПОСАЦЬКА),
Богдан ПОСАЦЬКИЙ

ЧОРНОЗЕМ — НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ

Чорноземи сформувалися під трав'янистими формаціями Лісостепу і Степу на лесах і лесоподібних суглинках. Це тип гумусових, кальцієвих, монтморилонітових ґрунтів складної і тривалої історії процесу ґрунтотворення: від ранніх гідроморфних — до сучасних автоморфних стадій розвитку водно-акумулятивних рівнин. Провідним в історії формування чорноземів був позитивний баланс біогенних речовин і космічної енергії, унаслідок чого в профілі утворилася система ґрунтових горизонтів ($Ho+N+Hrk+HRk+Pk$), збагачених гумусом, зі значними запасами азоту, фосфору, калію, мікроелементів, що зумовлює оптимальний водно-повітряний режим, активні внутріґрунтові біологічні та біохемічні процеси. Величезні запаси потенційно активної хемічної енергії в гумусі є основою високої біологічної продуктивності чорноземів, їх здатності протистояти різним змінам екологічної ситуації і забезпечувати високу продуктивність фотосинтезу рослин¹.

Ми живемо в світі ґрунтів, яких налічується близько 300 видів. З-поміж них чорноземи займають найважливіше місце. Площа чорноземів світу становить 314 млн. га або 2,4 відсотка площі

всіх ґрунтів світу. Чорноземні ґрунти утворюють суцільні смуги або зони на Євразійському і Північноамериканському континентах. Великі масиви чорноземних ґрунтів є і в Південній Америці на території Аргентини та Уругваю, а також в Австралії. На Євразійському континенті чорноземи простягаються більш як на 10 тис. км від Відня до озера Ханки в Китаї.

Україна займає провідне місце в світі серед країн, на території яких поширені чорноземи. Чорноземи України становлять 27,8 млн. га, тобто 8,7 відсотка світових площ чорноземів, і є основним фондом отримання рослинницької продукції. На цих ґрунтах вирощується більша частина врожаю зернових культур, цукрового буряка, соняшнику, багаторічних плодових, ефіроолійних культур в Україні. Чорноземи становлять основну площу сільськогосподарських угідь України — 67,7 відсотка. Вони є найбільш освоєними ґрунтами, і потенціальні ресурси розширення орних площ у чорноземній зоні майже вичерпані.

У структурі чорноземних ґрунтів України переважають звичайні (10,9 млн. га), типові (6,2 млн. га) і південні (3,2 млн. га) чорноземи. Опідзолені та ре-

¹⁴ Довідка № 201. Видана гр-ну Посацькому С. Л. в тому, що ним в період з 6 липня 1957 р. до 27 липня 1957 р. здійснений водний туристський похід першої категорії трудності учасником по маршруту Горинь — Прип'ять — Дніпро — Київ. Протяжність походу 824 км, в тому числі з подоланням природних перешкод 25 км, з 20 ночівками в польових умовах. Голова маршрутної комісії (підпис). Кругла печатка Львівської обласної ради спортивних товариств і організацій.

¹⁵ Степан Львович Посацький. 1911—1985. Біобібліографія...— С. 26—27.

¹ Позняк С. П. Чорнозем // Екологічна енциклопедія.— К., 2008.— Т. 3.— С. 368—369.

градовані становлять відповідно 2,8 і 1,7 млн. га. У різних природно-кліматичних зонах солонцюваті, залишково-солонцюваті та чорноземи на елювії пісковиків, сланців і карбонатних порід займають площу приблизно 3 млн. га.

„Чорнозем” — слово і поняття народне. Воно часто вживається як у побуті, народній творчості, так і в творах письменників і поетів. Український поет Павло Тичина 1919 р. писав з почуттями любові та болю:

*Чорнозем підвівся і дивиться в вічі,
і кривить обличчя в кривавий свій сміх.
Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!*

Ландшафт Причорноморської низовини. Херсонська обл.

У ґрунтових номенклатурах різних країн і міжнародній ґрунтовій номенклатурі „Soil name in WRB“ (1998) і „Soil name in FAO“ (1997) термін „чорнозем“ увійшов без перекладу — „Chernozems“.

Історія вивчення чорноземів України — це одна із забутих сторінок українського ґрунтознавства. Найпершими їх досліджували в Україні харківські вчені Н. Борисяк і І. Леваковський. Н. Борисяк у праці „Про чорнозем“ (1851) обґрунтував наземно-рослинне походження чорноземів, описав їхні властивості і способи використання. Пізніше В. Докучаєв у відомій праці „Русский чернозем“ (1883) детально описав чорноземи не тільки України, але й Бессарабії, Поволжжя, Центрально-Чорноземної зони². Вагомий внесок у вивчення чорноземів Галичини і Поділля зробив австрійський вчений Л. Бубер. У 1910 р. видав книжку „Чорноземи Галиції і Подоллі“, в якій не лише подано характеристику природних умов і властивостей чорноземів, але і їх господарське використання.

Унаслідок ґрунтово-географічних досліджень у 20—30 роках ХХ ст. була складена зведена карта ґрунтів України, а також зібрано великий фактичний матеріал із характеристики властивостей чорноземів, які узагальнено в монографії Г. Махіва „Ґрунти України“ (1930)³.

Особливе значення для України мало проведення у 1957—1961 рр. великомасштабних ґрунтових обстежень, на основі яких узагальнено знання про морфогенетичні властивості чорноземів, використання їх і заходи з підвищення родючості.

Чорноземи характеризуються різним гранулометричним складом — від супіщаного до глинистого, успадкованим від материнської породи. Чорноземам властивий потужний гумусований горизонт — 150—180 см, високий вміст гумусу — 6—8 відсотків. Чорноземи характеризують-

ся високою смністю катіонного обміну (30—70 ммоль/100 г ґрунту), насиченістю основами, зокрема кальцієм, нейтральною реакцією ґрунтового розчину, високою буферною здатністю, сприятливими фізичними властивостями, зумовленими грудкувато-зернистою структурою, оптимальними параметрами щільності будови (1,0—1,2 г/см³), шпаруватості, вологоємності, водопроникності (200 мм/рік), забезпеченістю ліофільними елементами (N, P, K, Ca, Mg, S) та мікроелементами.

Чорноземи, за невеликими винятками, тисячоліттями залишалися незайнятими, в степах панували кочові народи. Їхнім головним заняттям було стадне тваринництво, яке забезпечувало в степах замкнутий біологічний колообіг речовин. У ході його в чорнозем поверталось все, що з нього забиралося. Окрім того, безперервно відбувалася акумуляція енергії Космосу. Потенціальна родючість ґрунтів зростала. Це забезпечило феноменальність високої біоенергетики чорнозему і парадокс його стабільності, хоча людина щодо природи одвічно відзначалася вельми високою агресивністю. Зберегли чорнозем малокультурні кочівники-скотарі. І це теж свого роду парадокс. У XVII—XIX ст. осілі, більш свідомі народи прискореними темпами і дуже екстенсивно почали землеробське освоєння чорноземів⁴.

У ХХ ст. посилювалося зневажливе ставлення до чорнозему. І це в епоху такого пресловутого науково-технічного прогресу, а тепер глобалізації світового господарства. В умовах створення численних міжнародних організацій з охорони природи у сотнях томів звітів навіть немає слова „чорнозем“. А водночас деградація чорноземів тепер грандіозна за масштабами і різноманітна за своїми проявами.

В Україні чорноземи збереглися в цілинному стані тільки в заповідниках „Михайлівська цілина“ у Сумській обл., „Хомутівський степ“ у Донецькій обл., „Стрілецький степ“ у Луганській обл. і „Кам'яні могили“ у Запорізькій обл.

Чорнозем — феномен природи, національне багатство України. Його феноменальність полягає в приуроченості до рівнин і пологих вододільних просторів, характерному габітусі, тобто його особливій конституції, поставі, потужності, прекрасних властивостях і високій родючості.

У розвитку чорноземів виділяють кілька стадій: доантропогенна, номадна (скотарська) з нерегулярним землеробством, екстенсивного землеробства і агротехнологічна (інтенсивна).

Розорювання чорноземів і землеробське використання їх протягом тривалого часу спричинили значні зміни структури, складу і властивостей, порушивши тим самим нормальний потік енергії, зменшивши рівень відновлення гумусу та вивільнення біофільних елементів, пов'язаних у рослинній і тваринній біомасах і гумусі ґрунту. Все це спричинило втрату структури і самоущільнення ґрунтової маси. Важкі сільськогосподарські знаряддя посилюють цей процес, особливо на перезволожений ґрунтах. Чорноземи втрачають хемічно пов'язану енергію в гумусі, агрегованість і шпаруватість, які є важливими для збереження родючості чорноземів.

Розорювання, тривалий обробіток ведуть до поступової деградації чорноземів. Розораність чорно-

² Докучаєв В. В. Русский чернозем // Докучаєв В. В. Сочинения.— Москва; Ленинград, 1950.— Т. 3.

³ Махов Г. Г. Ґрунти України.— К., 1930.— 330 с.

⁴ Крупеников І. А. Черноземы. Возникновение, совершенство, трагедия деградации, пути охраны и возрождения.— Кишинэу, 2008.— 288 с.

земів Лісостепу України становить 85 відсотків, а в Степу вона ще більша — 83 відсотки. Хоча в останні роки розораність чорноземів дещо знизилась, проте далі є високою. На сьогодні розораність ґрунтів в Україні становить 53,8 відсотка.

Розораність чорноземів сприяє розвитку ерозійних процесів. У чорноземній зоні України переважають такі види ерозії, як водна та вітрова. Еродовані орні землі становлять 30 відсотків ріллі. Еродовані чорноземи — 24,9 відсотків. Серед них слабоеродованих приблизно 17,8, середньоеродованих — 5,3 і сильноеродованих — 1,9 відсотків. Ерозія є своєрідною гілїотиною чорноземів, що спричиняє втрату ґабітусу, зменшення вмісту гумусу, погіршення властивостей і загалом зменшення родючості чорноземів. Інтенсивно погіршується структура ґрунту, проявляючись у зростанні бридуватості. Ерозія завдає непоправної шкоди довкіллю і спричиняє значні негативні екологічні наслідки, зокрема щорічні втрати гумусу в чорноземах Лісостепу становлять 0,6—0,7 т/га і степу — 0,5—0,6 т/га.

Істотно впливає на деградацію чорноземів екстенсивне, нераціональне землеробство, порушення сівозмін, зменшення площ багаторічних трав, недостатнє внесення органічних добрив. За останні десятиріччя у типових чорноземах вміст гумусу зменшився на 21—38, вбирного кальцію — на 26—37, водотривких агрегатів (розміром понад 0,25 мм) — на 33, мінерального азоту, розчинних фосфатів та обмінного калію — відповідно на 34—40, 39—40 і 22—24 відсотків⁵.

Водночас в умовах екологічно ощадливого землекористування на чорноземах отримують високі врожаї сільськогосподарських культур. Наприклад, у 2009 р. врожай озимої пшениці в одному з господарств Черкаської області сягнув 116 ц/га, а в господарстві Полтавської області — 138 ц/га.

Значної шкоди чорноземам завдають локальне перезволоження, осолонцювання, знищення їх у ході видобування корисних копалин відкритим способом та будівництва доріг чи промислових об'єктів, забруднення та засмічення відходами виробництва і споживання, забруднення радіонуклідами і важкими металами.

В Україні зрошують 2,6 млн. га земель, які займають 5,6 відсотка сільськогосподарських угідь (8,1 відсотка ріллі), у тому числі в зоні Степу 2,1 млн. га, що становить 11,6 відсотка сільськогосподарських угідь (13,9 відсотка ріллі). Основна частка зрошуваних земель зосереджена в південній степовій підзоні — 1,6 відсотка млн. га, де переважають південні чорноземи. Зрошен-

ня чорноземів є одним із потужних чинників втручання людини в ґрунтово-екологічну систему степів. Якщо розорювання і внесення добрив впливає переважно на верхні ґрунтові горизонти, то зрошення охоплює більшу товщу ґрунтопідґрунтя, і вже тому наслідки зрошення можуть бути сильнішими.

Основним критерієм для вирішення питання про перспективи степового зрошення є доля „царя ґрунтів“ — чорнозему як самостійного генетичного типу ґрунтів і неодмінного компонента ландшафту. Обговорюючи це питання, звичайно базуються на презумпції незмінності чорнозему під час зрошення. Однак навряд чи можна і треба очікувати, що в умовах зрошення чорнозем залишається незмінним, не кажучи вже про порівняння з чорноземами цілинних степів.

Під впливом зрошення у чорноземах змінюються водний, сольовий, тепловий, мікробіологічний, газовий і поживний режими, відбуваються нові, не властиві досі чорноземам, процеси (підняття рівня ґрунтових вод, підтоплення, вторинне засолення, осолонцювання, підлужнення, виносення поживних речовин і зокрема кальцію, погіршення фізичного стану), що спричиняє формування певних негативних властивостей⁶.

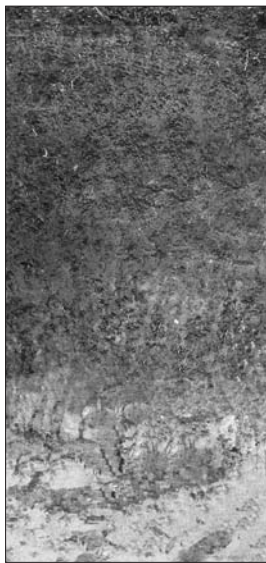
Чорнозем — ідеал, еталон досконалості у світі ґрунтів. У багатьох країнах світу, зокрема в Австрії, Німеччині, щоб досягнути продовольчої незалежності, штучно створюють високопродуктивні ґрунти, беручи за еталон природні чорноземи. У Німеччині й Австрії 2005 рік було оголошено роком Чорнозему.

Українські чорноземи є естетичною цінністю, адже зразки чорноземних ґрунтів, взятих на території Добровеличківського району Кіровоградської області, перебувають у лабораторії земельних ресурсів Європи як еталон чорнозему, а моноліти цілинних чорноземів можна побачити лише в деяких природничих музеях України.

На жаль, нині відбувається деградація чорноземних ґрунтів. Держава припинила фінансування таких великомасштабних заходів зі збереження чорноземних ґрунтів, як захист від ерозії, гіпсування, реконструкція зрошувальних систем, через що відбувається швидке повернення сільськогосподарського виробництва від високоінтенсивного до екстенсивного. Для подолання подальшої деградації чорноземів необхідні розробка і реалізація законодавства з охорони ґрунтів, організація моніторингу ґрунтів, перехід на ландшафтно-екологічне землекористування і ґрунтозахисне землеробство.

Чорнозем, будучи феноменом природи, ідеалом ґрунту, екологічною досконалістю та естетичною цінністю, а також годувальником і засобом праці, є сильним і водночас беззахисним. Деградація чорноземів ще не переросла в катастрофу. І тому ми зобов'язані зрозуміти всю нашу відповідальність за стан українських чорноземів. Нашкодити значно легше, проте боротися за наслідками дуже важко. І все-таки, це здійснимо, і тут може допомогти сам чорнозем. Збереження сили чорнозему є важливим завданням і обов'язком людства.

Степан ПОЗНЯК

Профіль опідзоленого чорнозему

⁵ Носко Б. С. Антропогенна еволюція чорноземів.— Харків, 2006.— 240 с.

⁶ Позняк С. П. Орошаемые чорноземи юго-запада України.— Львов, 1997.— 240 с.

РЕЛІКТОВЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ ТА ПРИХОВАНІ СКЛАДОВІ ВСЕСВІТУ

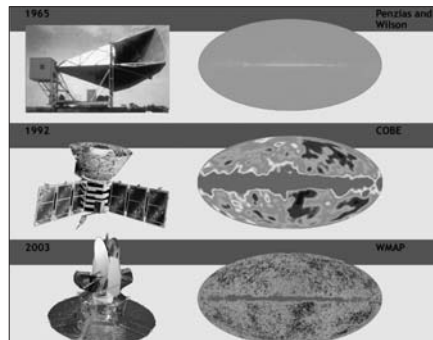
У червні 2010 р. виповнилось 45 років від відкриття реліктового випромінювання, яке ознаменувало початок нової епохи у розвитку космології — науки про Всесвіт як ціле, походження та формування його структури. Воно стало незаперечним аргументом на користь теорії Великого Вибуху, основи якої заклав Олександр Фрідман 1922 р. та підтвердило виявлене Едвіном Габблом явище розбігання галактик 1929 р. Про важливість відкриття та дослідження цього випромінювання свідчить хоча би той факт, що за його дослідження уже двічі присуджувалась Нобелівська премія з фізики (у 1978 і 2006 рр.). На основі вивчення його енергетичного спектра та просторових варіацій температури встановлено вік, склад та інші важливі параметри Всесвіту. Найбільш приголомшливі повідомлення про те, що все, що вивчали астрономи і фізики донедавна, становить заледве 5 відсотків „майна“ Всесвіту, тоді як решта (95 відсотків) прихована від вивчення засобами спостережувальної астрономії, оскільки нічого не випромінює і не поглинає, а проявляється тільки за своєю гравітаційною дією на світні об'єкти в різних масштабах. Уже встановлено, що таких прихованих компонент дві — темна матерія та темна енергія, які різняться своєю гравітаційною дією: перша сприяє кластеризації матерії в галактики, групи та скупчення галактик, а друга — зумовлює виявлене недавно прискорене розширення Всесвіту. Фізична природа обох компонент невідома. Нині реліктове випромінювання стало тим Розетським каменем, що може допомогти встановити фізичну природу цих фундаментальних складових Всесвіту.

Відкриття реліктового випромінювання. Радіофізики Роберт Вільсон і Арно Пензіас, які працювали в лабораторії компанії „Белл“ в Кроуфорд Гіл (США), 1964 р. виявили випромінювання в мікрохвильовому діапазоні довжин хвиль (7,3 см), інтенсивність якого не залежала ні від напрямку на небі, ні від сезону, коли проводились спостереження (Іл. 1). Вони звернулися до прінстонської групи космологів по допомогу в інтерпретації цього сигналу. Ті відразу зрозуміли, що Пензіас і Вільсон зареєстрували теплове випромінювання, гіпотезу про існування якого вперше висунув 1946 р. Георгій Гамов, уродженець Одеси, котрий переїхав до США за 12 років до того. Він уважав, що на ранніх стадіях розширення Всесвіт був гарячим, а наслідком такої фази мало бути залишкове теплове випромінювання. Обидві групи вирішили опублікувати в „Astrophysical Journal“ (1965) повідомлення: одне про результати вимірів, друге — їх інтерпретація в світлі гіпотези Гамова. У повідомленні Пензіаса і Вільсона „Вимірювання надлишкової температури антени на 4080 МГц“ (1,5 с.) описано

результати вимірювань шумів та вказано надлишкову температуру $3,5 \pm 1^\circ \text{K}$. А в 1978 р. А. Пензіас і Р. Вільсон отримали Нобелівську премію.

Фізична природа та властивості. В наступних експериментах було підтверджено існування реліктового електромагнітного випромінювання, яке приходить на Землю зі всіх ділянок неба з однаковою інтенсивністю. Важливим завданням стало вивчення його енергетичного розподілу, тобто залежності інтенсивності від довжини хвилі. Проведені вже в наступні роки виміри показали, що така залежність добре описується функцією Планка розподілу інтенсивності цілком чорного тіла з температурою близько 3°K (-270°C), як і передбачав Г. Гамов з учнями. Холодний Всесвіт? Тепер так, але гарячий в минулому. Річ у тому, що Всесвіт, який розширюється, поступово охолоджується. Коли Всесвіту було 400 000 рр., температура цього випромінювання становила 3000°K . Ще менший вік — ще більша температура. Атоми, які складаються з електронів, що „обертаються“ довкола ядра, існують в таких умовах не могли. Енергія фотонів випромінювання була така велика, що вони легко „позбивали“ електрони з їх орбіт в атомах, утворивши плазму з ядер атомів та вільних електронів. Фотони розсіювались на них як світло в тумані, тому середовище було непрозоре для випромінювання. Таку плазму називають баріонно-фотонною (баріонами називають протони та нейтрони, з яких складаються ядра атомів). Якщо повернутися до ще ранішої епохи — першої секунди після Великого Вибуху, то температура тоді становила уже 10 млрд. $^\circ \text{K}$. За таких умов уже навіть ядра елементів існувати не могли. Фотони руйнували і їх, розкладаючи на протони та нейтрони. У ще ранішу епоху, скажімо, мільярдну частку секунди, фотони мали таку енергію, що руйнували вже протони і нейтрони (нуклони), розкладаючи їх на кварки та глюони.

Для кількісного опису ранніх стадій еволюції Всесвіту важливо було встановити точне значення температури та можливі відхилення від планківського розподілу в окремих ділянках спектра. Для цього було проведено понад 50 експериментів. Найбільш повно і точно ця задача була розв'язана з допомогою спеціально створеного для таких досліджень спектрометра мікрохвильового і далекого інфрачервоного діапазону для абсолютних вимірювань спектра реліктового випромінювання, який був вміщений на космічній обсерваторії COBE (COsmic Background Explorer), створеній НАСА і виведеній на доколаземну орбіту 18 листопада 1989 р. Було доведено, що спектр реліктового випромінювання є планківським у широкому діапазоні довжин хвиль (0,05—10 см) та однаковою

1. Ключові експерименти в дослідженнях реліктового випромінювання. Ліворуч — телескопи, праворуч — карта небесної сфери в галактичних координатах (проекція Мульвіде). Центральна смуга на картах — Молочний шлях. Світлі і темні цятки ілюструють локальні відхилення температури від середньої

тими і нейтрони (нуклони), розкладаючи їх на кварки та глюони.

по всьому небу. З великою точністю виміряно його температуру $T=2,725\pm 0,002$ К. Задача була надзвичайно складною: такі вимірювання можна було провести тільки при температурі, не вищій $1,5^\circ$ К, та врахувати велике число джерел переднього фону, які є завадами для таких вимірів. Значущість результатів цих досліджень для космології підтверджена присудженням Нобелівської премії з фізики за 2006 р. Джону Мазеру, авторові ідеї та керівнику проекту.

Чому ж таке важливе для науки відкриття реліктового випромінювання та дослідження його фізичних властивостей? По-перше, воно стало остаточним підтвердженням нестационарної моделі Всесвіту, теоретично передбаченої Фрідманом та експериментально підтвердженої Габблом. У стаціонарному Всесвіті таке випромінювання з планківським спектром не згенерується, оскільки немає фізичних механізмів для цього. По-друге, брак помітних спотворень планківського спектра вказує на те, що після місяця від початку розширення Всесвіту ніяких помітних виділень енергії нетеплового характеру (розпад частинки, випаровування первинних чорних дір, акреція та ін.) не було. По-третє, воно дало основу для побудови фізичної моделі раннього Всесвіту, коли він проходив послідовні стадії синтезу баріонної речовини з кварк-глюонної плазми, синтезу ядер легких елементів, баріонно-фотонної плазми, космологічної рекомбінації, епохи атомів та перших молекул, епохи формування перших зір та галактик. По-четверте, висока ізотропія і однорідність реліктового випромінювання у масштабах, що значно перевищують розміри причинно зв'язаних областей, вказують на існування ще однієї важливої стадії розширення Всесвіту — ранньої короткочасної стадії експоненціального розширення, так званої інфляційної стадії.

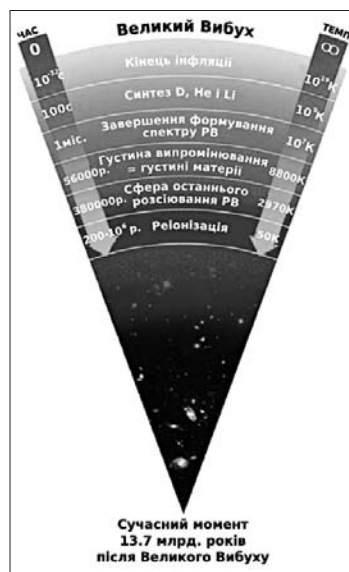
Схема еволюції Всесвіту на *Лл. 2* створена на основі аналізу фізичних процесів, пов'язаних із взаємодією теплового випромінювання з речовиною у Всесвіті, що розширюється. І це ще не повна інформація про Всесвіт, що отримується із дослідження реліктового випромінювання. Не менш важливе значення для науки має вивчення його ледь помітної анізотропії — залежності температури і поляризації реліктового випромінювання від напрямку на небі.

Анізотропія реліктового випромінювання та темна матерія. Теоретичні розрахунки, підтверджені спостережуваними даними, свідчать, що реліктове випромінювання приходить на Землю, розсіюючись востаннє на вільних електронах, коли ще не було ні зір, ні галактик, ні їх скупчень. Воно почало вільно поширюватися, коли відбувся перехід атомів водню від іонізованого стану до нейтрального внаслідок розширення і охолодження. Цей період в історії Всесвіту називають космологічною рекомбінацією. Вона відбувалася одночасно у всьому Всесвіті, коли його вік становив 380 000 рр. (відраховується від моменту Великого Вибуху). Тривалість рекомбінації ~50 тис. років. З того часу теплове випромінювання вільно поширюється так, що в сучасну епоху воно прихо-

дить до нас із сферичного шару довкола нас, товщина якого значно менша за відстань до нього. Цей шар називають сферою останнього розсіювання реліктового випромінювання (*Лл. 2 і 3*).

Виявлена висока ізотропія реліктового випромінювання вказує на високу однорідність речовини на сфері останнього розсіювання (верхня карта на *Лл. 1*). Але тепер спостерігаємо цілком протилежну картину — речовина зібрана в зорях, галактиках, скупченнях галактик. Вони сформувались та існують завдяки гравітації — силі притягання між тілами. Така ж сила діє між різними частинами хмари у міжзор'яному просторі, змушуючи її стискатися до утворення зорі. Ті своєю чергою збираються в галактики, галактики в скупчення галактик, а ті в надскупчення. Відомий радянський фізик, уродженець Харкова, Євген Лівшиць 1946 р. вивів закон розвитку збурень густини і швидкості речовини у Всесвіті, який розширюється. З нього

випливало, що для утворення галактик чи скупчень галактик під дією самогравітації необхідні зародкові неоднорідності відповідного масштабу, які мали б бути згенерованими на початках розширення Всесвіту. Це означає, що такі неоднорідності мали б існувати на сфері останнього розсіювання і порушувати ізотропію реліктового випромінювання. Американські астрофізики Р. Сакс і А. Вольф 1967 р. першими досліддили цей ефект теоретично. Вони показали, що збурення густини і швидкості речовини, а також збурення метрики простору-часу (вражайте — гравітаційного поля) спричиняють кутові варіації температури реліктового випромінювання на рівні 0,1 відсотка на великих кутових масштабах ($>10^\circ$). Фізичний механізм, який зумовлює анізотропію на цих масштабах — це зміна частоти електромагнітного випромінювання, зумовлена різницею гравітаційних потенціалів у точці сфери останнього розсіювання та на Землі, а також нагромадженням змін гравітаційного потенціалу вздовж променя зору. У теорії анізотропії реліктового випромінювання його називають тепер ефектом Сакса-Вольфа. Наступного року Дж. Сілк із Кембріджа детально дослідив формування анізотропії на менших масштабах, де основний внесок роблять ефект Доплера — зміна частоти внаслідок пекулярної швидкості плазми в даній точці сфери останнього розсіювання, та адіабатичний ефект — збурення температури, пов'язані зі збуреннями густини баріонної речовини законами збереження і перенесення випромінювання. Він показав, що збурення галактичних масштабів і більших „виживають“ у гарячій плазмі, в той час як менші швидко загасають унаслідок дифузії фотонів теплового випромінювання із сфери згущеної плазми в більш розріджену. За його оцінками на кутових масштабах $\sim 1^\circ$ очікувані флюктуації температури мають бути порядку 0,2 відсотка. Ці роботи не тільки започаткували формування теорії анізотропії реліктового випромінювання — надзвичайно важливого напрямку сучасної космології, але й стимулювали експерименти для її реєстрації. Очевидно, що такі малі відхилення можна зареєструвати тільки у надзвичайно прецизійних вимірах. Розпочалася

2. Етапи еволюції Всесвіту від Великого Вибуху до сучасного моменту. Ліворуч — час, праворуч — температура

даний до нас із сферичного шару довкола нас, товщина якого значно менша за відстань до нього. Цей шар називають сферою останнього розсіювання реліктового випромінювання (*Лл. 2 і 3*). Виявлена висока ізотропія реліктового випромінювання вказує на високу однорідність речовини на сфері останнього розсіювання (верхня карта на *Лл. 1*). Але тепер спостерігаємо цілком протилежну картину — речовина зібрана в зорях, галактиках, скупченнях галактик. Вони сформувались та існують завдяки гравітації — силі притягання між тілами. Така ж сила діє між різними частинами хмари у міжзор'яному просторі, змушуючи її стискатися до утворення зорі. Ті своєю чергою збираються в галактики, галактики в скупчення галактик, а ті в надскупчення. Відомий радянський фізик, уродженець Харкова, Євген Лівшиць 1946 р. вивів закон розвитку збурень густини і швидкості речовини у Всесвіті, який розширюється. З нього випливало, що для утворення галактик чи скупчень галактик під дією самогравітації необхідні зародкові неоднорідності відповідного масштабу, які мали б бути згенерованими на початках розширення Всесвіту. Це означає, що такі неоднорідності мали б існувати на сфері останнього розсіювання і порушувати ізотропію реліктового випромінювання. Американські астрофізики Р. Сакс і А. Вольф 1967 р. першими досліддили цей ефект теоретично. Вони показали, що збурення густини і швидкості речовини, а також збурення метрики простору-часу (вражайте — гравітаційного поля) спричиняють кутові варіації температури реліктового випромінювання на рівні 0,1 відсотка на великих кутових масштабах ($>10^\circ$). Фізичний механізм, який зумовлює анізотропію на цих масштабах — це зміна частоти електромагнітного випромінювання, зумовлена різницею гравітаційних потенціалів у точці сфери останнього розсіювання та на Землі, а також нагромадженням змін гравітаційного потенціалу вздовж променя зору. У теорії анізотропії реліктового випромінювання його називають тепер ефектом Сакса-Вольфа. Наступного року Дж. Сілк із Кембріджа детально дослідив формування анізотропії на менших масштабах, де основний внесок роблять ефект Доплера — зміна частоти внаслідок пекулярної швидкості плазми в даній точці сфери останнього розсіювання, та адіабатичний ефект — збурення температури, пов'язані зі збуреннями густини баріонної речовини законами збереження і перенесення випромінювання. Він показав, що збурення галактичних масштабів і більших „виживають“ у гарячій плазмі, в той час як менші швидко загасають унаслідок дифузії фотонів теплового випромінювання із сфери згущеної плазми в більш розріджену. За його оцінками на кутових масштабах $\sim 1^\circ$ очікувані флюктуації температури мають бути порядку 0,2 відсотка. Ці роботи не тільки започаткували формування теорії анізотропії реліктового випромінювання — надзвичайно важливого напрямку сучасної космології, але й стимулювали експерименти для її реєстрації. Очевидно, що такі малі відхилення можна зареєструвати тільки у надзвичайно прецизійних вимірах. Розпочалася

гонитва за виявленням такої анізотропії в різних кутових масштабах та частотах мікрохвильового діапазону довжин хвиль. Однак ні перший такий експеримент наприкінці 1960-х років, ні наступні у 1970—1980-х не мали успіху. Чутливість телескопів зростала, але сигналу не було... На кінець 1970-х телескопи мікрохвильового діапазону могли вже реєструвати кутові варіації температури реліктового випромінювання до 0,05 відсотка, на кінець 1980-х — уже до 0,02 відсотка. У 1989 р. розпочались виміри кутових варіацій температури реліктового випромінювання високочутливим диференціальним мікрохвильовим радіометром (ДМР), другим приладом на космічній обсерваторії COBE (Іл. 1). Було проскановано все небо з кутовою роздільною здатністю $\sim 7^\circ$ на 3-х частотах 32, 53 і 90 ГГц. Це дало можливість врахувати і вилучити внесок випромінювання галактичних та позагалактичних джерел переднього фону. Результати обробки всіх даних, опубліковані в журналі „The Astrophysical Journal“ (1992, верес.), викликали сенсацію. Нарешті анізотропія температури зареєстрована! Її характерна величина у масштабах, більших 7° , становила $\Delta T/T = 1.1 \cdot 10^{-5}$. Науковим керівником проєкту ДМР і першим співавтором статті був Джордж Смут.

Реєстрація кутових варіацій температури реліктового випромінювання в експерименті COBE стала підтвердженням ще двох ключових ідей сучасної космології — існування темної матерії та короткочасної фази експоненціального розширення у дуже ранньому Всесвіті — інфляції. Справді передбачена Саксом і Вольфом амплітуда кутових варіацій температури реліктового випромінювання у великих масштабах $\sim 0,1$ відсотка базувалась на теорії гравітаційної нестійкості Всесвіту, який розширюється і в якому є тільки баріонна речовина та випромінювання. Надійно встановлений експериментами у 1970-х рр. брак варіацій з такою амплітудою вказував на те, що у нашому Всесвіті є ще одна складова, яка не випромінює і не поглинає електромагнітного випромінювання, але є гравітаційно нестійкою, здатною утворювати великі неоднорідності та стягувати туди своєю гравітацією баріонну речовину, з якої формуються галактики та зорі. Її назвали темною матерією, найбільш імовірним кандидатом в яку є масивні, котрі слабо взаємодіють, частинки, що передбачаються сучасними теоріями елементарних частинок та фізичних взаємодій. Сьогодні розглядаються моделі холодної та теплої темної матерії, в яких структура формується від об'єктів менших мас до більших ієрархічним скупчуванням, що узгоджується зі спостережуваними характеристиками великомасштабної структури Всесвіту. В моделі з темною матерією амплітуда варіацій температури реліктового випромінювання значно менша, ніж у чисто баріонній. В експерименті COBE вперше отримана карта флюктуацій температури реліктового випромінювання для всього неба (середня карта на Іл. 1). Її роздільна здатність була всього $\sim 7^\circ$, але це дало можливість отримати унікальну інформацію про Всесвіт, застосовуючи статистичні методи аналізу. Було побудовано двоточкову кутову кореляційну функцію гарячих і холодних плям, яка збіглася з тією, що передбачалась інфляційними моделями раннього Всесвіту. Відомий фізик Стівен Говкінг оцінив його як „відкриття століття, якщо не всіх часів“.

Після того, як існування анізотропії реліктового випромінювання було підтвержене в десятках

інших експериментів, Дж. Смутові присуджено Нобелівську премію з фізики за 2006 р. (разом із Дж. Мазером). У представленні Нобелівського комітету відзначено, що „результати обсерваторії COBE є відправною точкою космології як точної науки“. Ця премія вручалась на тлі наступної успішної космічної одисеї — WMAP.

Проєкт зі створення Зонду мікрохвильової анізотропії (Mikrowave Anisotropy Probe, MAP) стартував наступного дня після офіційного завершення проєкту COBE — 1 листопада 1996 р. і є його логічним продовженням. Призначення зонду — отримати карту флюктуацій температури реліктового випромінювання всього неба з кутовою роздільною здатністю в 33 рази кращою ($\sim 15'$) та чутливістю по відношенню сигнал/шум у 45 разів більшою, ніж у COBE DMR. Це, згідно з проєктом, можна було досягнути шляхом сканування всього неба уже на 5 частотах (23, 33, 41, 61 та 94 ГГц), використанням диференціальних високочутливих радіометрів як приймачів та розташуванням телескопа на доколосонячній орбіті в точці Лагранжа L2, яка міститься далеко від Землі та Місяця — на відстані 1,5 млн. км. Тим часом, поки створювалася MAP, науковий світ сколихнуло повідомлення про відкриття нової фізичної сутності — темної енергії, зробленого з допомогою Космічного телескопа ім. Габбла (КТГ).

Відкриття темної енергії. Одне із головних завдань, для якого створювалася КТГ — дослідження далеких галактик з метою уточнення закону Габбла та визначення прискорення розширення Всесвіту. Результати досліджень, які проводили дві наукові групи — Співпраця над далекими надновими (науковий керівник Сол Перльмуттер) і Космологічний проєкт з наднових (науковий керівник Адам Ріс) — майже десять років, були опубліковані майже одночасно 1998 р. Об'єктами їх досліджень були наднові зорі у далеких галактиках. Надновими називають зорі, які зникають спалахують і сяють як цілі галактики із сотнею мільярдів зір. Таке трапляється із деякими зорями на кінцевій стадії їх еволюції, коли вони вибухають і сяють як ціла галактика з мільярдами зір. Частота спалахів невелика — в одній галактиці наднова з'являється в середньому раз на тридцять років. Спалах триває лише кілька днів, стадія згасання — кілька місяців. Це означає, що їх виявлення — непросте завдання, і кожна наднова — велика подія для астрономів. Серед них є особливий тип наднових (тип Ia): вибухає білий карлик у тісній подвійній системі. Виявляється, спалахи таких зір відбуваються наче під кальку — хід зміни блиску з часом та поява характерних ліній свідчення окремих хемічних елементів строго пов'язані та однакові у всіх наднових цього типу. Тобто за кривою блиску та спектром наддової Ia можна встановити її світність (випромінювальну здатність), а за виміряним потоком енергії на Землі — визначити відстань до неї, а отже, до галактики, в якій вона перебуває. За спектрами галактик можна визначити червоне зміщення ліній, а на основі відомого співвідношення видима зоряна величина наддової — червоне зміщення знайти прискорення, з яким розбігаються галактики. Результати виявились приголомшливими: замість очікуваного сповільнення взаємним гравітаційним притяганням вони розбігаються із прискоренням — швидкість віддалення галактик із часом зростає! Надійність спостережуваних даних і їх інтерпретація виявились такими високими, що навіть скептики задумались. Автор, який у той

час був серед них, разом зі своїми колегами в складі міжнародної групи зробив спробу довести, що ці дані суперечитимуть сукупності інших спостережуваних даних про великомасштабну структуру та анізотропію реліктового випромінювання у різних кутових масштабах, виміряну на той час в ряді наземних та стратосферних експериментах, але отримали протилежний результат¹: ще більшу достовірність того, що „щось” таки прискорює розширення Всесвіту.

Чи було її відкриття несподіванкою для теоретиків? Слід визнати, що ні. Ще 1917 р. Альберт Айнштайн доповнив рівняння загальної теорії відносності, які отримав у 1916-му, сталим доданком, що зрівноважував гравітаційне притягання звичайної матерії. Таке доповнення теорії було рівнозначним введенню сили розштовхування, яка пропорційна відстані і проявляла себе тільки на космологічних масштабах. Її назвали космологічною сталою. Цим Айнштайн прагнув отримати стаціонарну модель однорідного ізотропного Всесвіту, яким він тоді собі його уявляв. Властивості світу із космологічною сталою, але без матерії, детально проаналізував де Сіттер

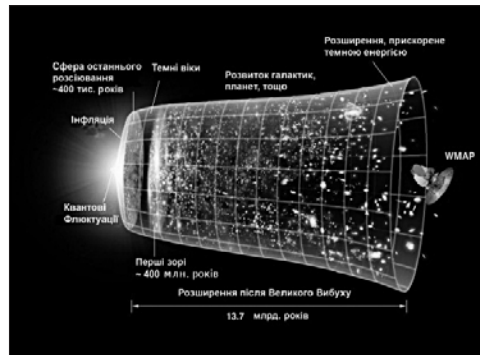
того самого року (модель світу де Сіттера). Олександр Фрідман у 1922 р. довів, однак, що навіть із космологічною сталою загальний розв'язок рівнянь Айнштайна нестаціонарний. Айнштайн погодився з аргументами Фрідмана і згодом відмовився від космологічної сталої, сказавши, що її введення було найбільшим промахом у його житті. Проте космологічна стала продовжувала „жити”, й астрофізики не раз зверталися до неї, щоб розв'язати проблеми, які виникали під час інтерпретації даних спостережувальної космології, і відкидали, коли знаходили прийнятніші пояснення. На початку 1980-х рр. модель де Сіттера дала можливість розв'язати чимало проблем, які з'явилися під час розбудови теорії раннього Всесвіту в рамках моделей Фрідмана. Синтез властивостей світу де Сіттера і квантової теорії поля породив квантову космологію та інфляційну модель раннього Всесвіту — короткочасну стадію швидкого прискореного розширення, яка розв'язала всі ті проблеми. І, зрештою, космологічна стала цілком задовільно пояснює виявлене прискорене розширення Всесвіту. Отже, „промах” Айнштайна — насправді геніяльна здогадка, яка знайшла експериментальне підтвердження через 81 рік! Але намагання збагнути фізичну суть космологічної сталої породили низку запитань, відповідей на які досі немає.

Що ж це за запитання? Космологічна стала незмінна з часом — її значення сьогодні таке саме, як і в момент Великого Вибуху. Але якщо сьогодні густина темної енергії приблизно втричі більша

за густину матерії (баріони + темна матерія), то на початку розширення Всесвіту вона була на 120 порядків (!) менша. Тобто у ранню епоху еволюції Всесвіту, коли формувались фізичні взаємодії, її густина енергії становила $0.000\dots\dots 1$ (120 нулів перед одиницею) від густини енергії інших фізичних полів. Це дуже мала величина, майже нуль. Однак, якщо б перед одиницею було 115 чи 100 нулів, то це призвело б до фатальних наслідків — Всесвіт почав би прискорено розширюватись ще до того, як утворились галактики і зорі. Зростаючий темп розлітання не дав би їм сформуватися. У такому Всесвіті нічого і нікого б не було. Тому виникає проблема пояснення такого точного налаштування значення космологічної сталої в ранньому Всесвіті. Спонтанно чи випадково таке налаштування не могло відбутися, принаймні задовільного пояснення цього фізики поки що не мають. З другого боку, якщо інтерпретувати космологічну сталю як густину енергії вакууму (енергії його нульових коливань), то з'являються розбіжності із квантовою електродинамікою, яка сьогодні є чи не найточніше експериментально перевіреною розділом фізики. Все це спонукає фізиків і астрофізиків шукати альтернативу космологічній сталій.

Такою альтернативою є темна енергія — фізична сутність, яка подібно до космологічної сталої зумовлює його прискорене розширення. Нею може бути скалярне поле, яке однорідно заповнює Всесвіт, але має дещо незвичні властивості: для нього не виконується слабка умова енергодомінантності*. Сьогодні його густина енергії переважає середню густину енергії всіх інших полів і частинок, що зумовлює спостережуване прискорене розширення Всесвіту на космологічних масштабах. Але в минулому вона могла бути близькою до густини інших фізичних полів або цезати. Залежно від фізичних властивостей та поведінки у минулому вони діляться на кілька класів (квінтесенція, тахіонне поле, фантомне поле, квінтонне, k -есенція, газ Чаплигіна тощо). Проте жоден із них не має вирішальних переваг ні теоретичного характеру, ні підтвержень чи спостережень². Невідомо також, як темна енергія пов'язана із первісним скалярним полем, яке зумовило інфляційну стадію у ранньому Всесвіті. Для встановлення природи темної енергії треба детально вивчити її вплив на динаміку розширення Всесвіту в різні епохи його еволюції, формування структури та анізотропії реліктового випромінювання з тим, щоб знайти ключові тести для кожного класу. Відомий індійський фізик Т. Падманабган одну зі своїх статей, присвячену цій проблемі, назвав так „Темна енергія — загадка тисячоліття”. Здається, що він має рацію...

Космічний зонд WMAP підтвердив існування темної енергії. Запущений 30 червня 2001 р., MAP³

3. Історія Всесвіту від Великого Вибуху (ліворуч) дотепер (праворуч). Зміна розміру вздовж вертикальної осі ілюструє зміну темпу розширення Всесвіту

¹ Novosyadlyj B., Durrer R., Gottloeber S., Lukash V. N., Apunevych S. Cosmological parameters from large scale structure observations // *Astron. and Astrophys.*— 2000.— Vol. 356.— N 2.— P. 418.

* $\rho + 3P \geq 0$, де ρ — густина енергії, а P — „гідродинамічний тиск” поля.

² Перелік основних робіт на цю тему, хоч не повний, див. у статті: Novosyadlyj B., Sergijenko O., Apunevych S., Pelykh V. Properties and uncertainties of scalar field models of dark energy with barotropic equation of state // *Physical Review D.*— 2010.— Vol. 82.— N 11.— id. 083007. (arXiv:1008.1943 [astro-ph])

досягнув точки Лагранжа L2 1 жовтня 2001 р. і відразу ж розпочав сканування неба. У 2003 р. WMAP перейменовано у WMAP (Wilkinson Microwave Anisotropy Probe) на честь Девіда Вілкінсона, одного з наукових керівників проєкту, який передчасно пішов з життя 2002 р. Результати обробки даних одного року спостережень опубліковані 2003 р. Отримана карта флюктуацій температури реліктового випромінювання, яка показана на *Лл. 1* (нижня карта), властиво, є фотографією раннього Всесвіту, в якому ще не було ні зір, ні галактик. На ній добре проглядаються гарячі і холодні плями, зумовлені зародками структури масштабу надскупчень галактик. Її можна представити в кількісних характеристиках — залежності середньоквадратичного значення амплітуди флюктуацій температури від розміру плям, або так званім спектром потужності. WMAP надійно встановив наявність осциляцій в ньому на кутових масштабах, менших 2°. Вони передбачались в сценаріях формування структури з адіабатичних скалярних збурень густини і швидкості речовини та випромінювання. Більше того, точність вимірів така висока, що дала можливість надійно встановити положення й амплітуди вершин і впадин, які залежать від геометрії простору-часу, вмісту і складу матерії, сталої Габбла та інших космологічних параметрів — кривину 3-простору, сталу Габбла та ін. Це дало можливість встановити достатньо точно і вік Всесвіту — $13,7 \pm 0,4$ млрд. років. Точність, з якою визначені важливі параметри Всесвіту на основі даних першого року спостережень WMAP, ще недавно вважалась недосяжною, тому, на думку багатьох вчених, їх публікація відкрила епоху прецизійної космології. 2007 р. опубліковані дані трирічних, в 2009-му — п'ятирічних, а в 2010-му — семирічних спостережень, які підтвердили та уточнили попередні результати.

Принципове значення для астрофізики та фізики елементарних частинок має визначення складу Всесвіту. Амплітуди і положення піків і впадин у спектрі потужності флюктуацій температури реліктового випромінювання, який впливає з даних WMAP, надійно вказують на те, що у Всесвіті баріонна речовина становить 5 загальної середньої густини, темна матерія — 23, а решта 72 відсотків — так звана темна енергія, на існування якої вказують дослідження наднових зір у далеких галактиках, проведені з допомогою КТГ та найбільших наземних телескопів. Це визначення складу Всесвіту сьогодні найточніше і найнадійніше. І хоч природа прихованих компонент — темної матерії та темної енергії, які домінують за середньою густиною — поки що невідома, факт встановлення їх існування та визначення їх густин має безсумнівно фундаментальне значення для фізики, астрофізики та космології. Отримані експериментальні дані про температуру, енергетичний розподіл та анізотропію реліктового випромінювання дають можливість відтворити еволюцію Всесвіту (*Лл. 2—3*), будувати теоретичні моделі її ранніх етапів, коли елементарні частинки та фотони мали енергії значно більші від тих, які досягнуті у найпотужніших прискорювачах елементарних частинок. Таким чином, відкриття і дослідження реліктового випромінювання стало мостом, що з'єднав два береги науки про світ, в

якому ми живемо — космологію, науку про Всесвіт як ціле (найбільші масштаби), та фізику елементарних частинок і високих енергій, яка вивчає фундаментальні властивості матерії на найменших масштабах.

Перспективи встановлення природи прихованих компонент. WMAP дев'ять років (замість трьох, згідно з проєктом) неперервно вимірював анізотропію реліктового випромінювання по всьому небу та у вересні 2010 р. завершив свою місію, одну з найуспішніших і найпродуктивніших. Про це свідчить те, що публікації даних WMAP займають три перші місця у списку найбільш цитованих праць з фізики й астрономії XXI ст. Проте вже цього року чи в наступні два—три можуть з'явитися нові лідери за кількістю цитувань. Ними можуть стати або публікації результатів досліджень, отриманих на Великому адронному колайдері, або ж на космічній обсерваторії Планк⁴, яка розпочала сканування неба в мікрохвильовому діапазоні електромагнітного випромінювання 27 серпня 2009 р. Ця обсерваторія, як і WMAP, міститься поблизу точки Лагранжа L2, але значно досконаліша — виміри проводяться уже на дев'яти частотах у діапазоні 30—857 ГГц, приймачі охолоджені до температури 0,1° К, чутливість по температурі вп'ятеро вища, просторова роздільна здатність утричі краща, ніж у WMAP. З його допомогою вчені сподіваються точніше визначити космологічні параметри, характеристики первісного (післяінфляційного) спектра збурень, вміст баріонної і темної матерії та інші фундаментальні параметри нашого Всесвіту. Серед них — встановлення властивостей прихованих компонент, які дають можливість розгадати їх природу. Дослідження із встановлення фізичної природи прихованих компонент Всесвіту розвиваються надзвичайно бурхливо. Наукові фонди Європи, Америки та Росії фінансують такі дослідження, як найбільш пріоритетні, оскільки їх результати важливі як для теорії еволюції зір, галактик і Всесвіту як цілого, так і для теорії елементарних частинок та фундаментальних взаємодій. В Україні вони проводяться науковими групами в кількох національних університетах Міністерства освіти і науки (Київському, Одеському, Львівському, Харківському) та наукових установах Національної академії наук: у Києві — Головна астрономічна обсерваторія, Інститут теоретичної фізики та Інститут ядерних досліджень, у Харкові — Радіоастрономічний інститут, у Львові — Інститут прикладних проблем механіки і математики. Для об'єднання їх зусиль та координації досліджень у 2005 р. запроваджено „Міжгалузевий координаційний план досліджень в галузі гравітації, релятивістської астрофізики та космології — космомікрофізика“, а у січні 2007 р. на спільному засіданні Президії НАН України та Колегії Національного космічного агентства України прийнята до виконання цільова програма наукових досліджень НАНУ „Дослідження структури та складу Всесвіту, прихованої маси і темної енергії“ (керівник програми академік В. М. Шульга). Крім виконання численних досліджень групами, програма передбачає підготовку і залучення молодих вчених до її виконання, видання наукової, навчальної та науково-популярної літератури.

Богдан НОВОСЯДЛИЙ

³ <http://map.gsfc.nasa.gov/>

⁴ <http://www.esa.int/SPECIALS/Planck/index.html>

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

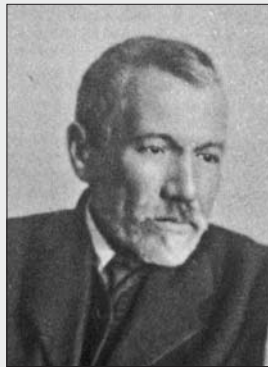
ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА З ОСИПОМ НАЗРУКОМ (1930—1934)

Про письменника Василя Стефаника та науковця і митця Осипа Назарука, події 1920—1930-х рр. в Україні загалом написано чимало досліджень. Однак ці відомості не завжди є вичерпними, зокрема про міжвоєнну рецепцію їхньої громадської праці, художньої творчості, родинних і товариських відносин. Листи В. Стефаника до О. Назарука цінні не лише тим, що сприятимуть повнішому розкриттю цих моментів їхнього життя, а й підтверджуватимуть відому інформацію, наприклад, про риси характеру обох митців (безкорисливість, турбота про близьких, скромність, працелюбність), гідне прижиттєве пошанування сучасниками, піклування ними про чистоту української мови, важкий матеріальний стан, вірність національній справі тощо. Листу-

вання свідчить про те, якими тісними були контакти В. Стефаника зі Львовом і О. Назаруком — адже від 1927 р. він майже нікуди не виїжджав з Русова через важку хворобу. З допомогою преси і листів, які диктував синам та родичам, В. Стефаник спілкувався з родиною і товаришами, дізнавався про останні новини. З великою вдячністю і вибаченнями письменник звертався до О. Назарука, який регулярно надсилав йому львівські газети, не вимагаючи термінової оплати, а також допомагав його рідним у скрутний час.

Листування В. Стефаника з О. Назаруком — це ще один джерелознавчий крок до повнішого розкриття діяльності і творчості двох відомих західноукраїнських постатей.

ЛИСТИ

№ 1

Русів, 27/XII 1930.

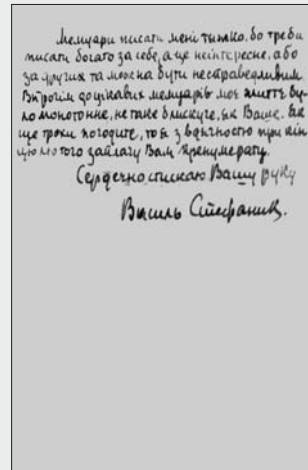
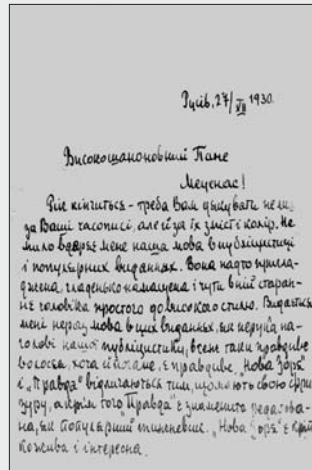
Високошановний Пане Меценас¹!

Рік кінчиться — треба Вам дякувати не лиш за Ваші часописи², але й за їх зміст і колір. Не мило вдаряє мене наша мова в публіцистиці і популярних виданнях. Вона надто приладжена, гладенько намащена і чути в ній старанне чоловіка простого до високого стилю. Видається мені нераз мова в цих виданнях³, як перука на голові нашої публіцистики, всеж таки правдиве волосся, хоча й погане, є правдиве. „Нова Зоря“⁴ і „Правда“⁵ відличаються тим, що мають свою фризурю, а крім того „Правда“ є знаменито редагована, як популярний тижневик. „Нова Зоря“ є крійкожива і інтересна.

Мемуари писати мені тяжко, бо треба писати багато за себе, а це неінтересне, або за других та можна бути несправедливим. Впрочім до цікавих мемуарів моє життє було монотонне, не таке блискуче, як Ваше. Як ще трохи погодите, то я з вдячністю при кінцю лютого заплачу Вам пренумерату⁶.

Сердечно стискаю Вашу руку
Василь Стефаник⁷.

Центральний державний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 359, оп. 1, спр. 320, арк. 1—1 зв.

Рукопис листа. Русів, 27 липня 1930 р.

№ 2

Русів, 4/II 1932.

Високошановний Пане Меценасе!

Вибачайте за спізнений лист, не все в мене під руками є секретар⁸, не все я можу диктувати лист, хору⁹. Я з обов'язку і для власної приемности радо Вам дам 2. примірники моїх творів¹⁰, як вийдуть друковані, для Вас очевидно з присвятою. Це видають мої приятелі¹¹, хоча я не виджу потреби такого видавництва і не надіюся для української публіки від нього користі.

Маю клопіт найти редактора¹² до цієї жаргонової літератури¹³. Старий Стоцький¹⁴ або Василь Сімович¹⁵ задалеко від Львова, не треба писати жаргоном, а принайменше писати таким, який зрозумілий всім, бо наша літературна мова в Галичині це також жаргон о тільки лпший, що його всі розуміють.

Я дуже є пильний читач „Нової Зорі“, більше пильний, як інших українських газет. Ваш часопис є різкий і знає чого хоче, подібний він до Вас і тому я його радо читаю. Писати я мало пишу, хіба під примусом моїх друзів, думаю, що середні таланти повинні мовчати і не засмічувати і так уже засмічену укр[аїнську] літературу¹⁶.

Є ще в мене до Вас особисте прошення, тяжко в Галичині не надібати листа, в якому не було-би прозьби, не було-би прошення о протекцію. Є в мене вдова по священникови Олена Плешканова¹⁷, рідна сестра моєї жінки, вона має вдовчої пенсії 15 зл[отих], має доньку малярку¹⁸ і має надію, що дістане зі станиславівської консисторії якусь запомогу, по яку там недавно подала прозьбу. Якби Ви мали там де помістити своє слово за цю вдову, то вчинили бсьте добре діло, вона Ваша знайома і приклонниця. Як не можна, то не робіть собі з цього нічого, бідувати й так буде.

Сердечно Вас пращаю і буду старатися Вас лично поздоровити, як ще коли буду у Львові.
Василь Стефаник¹⁹.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 320, арк. 2—3.

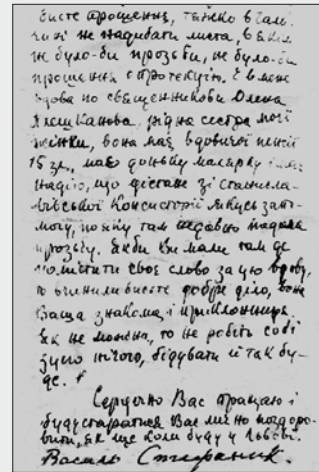
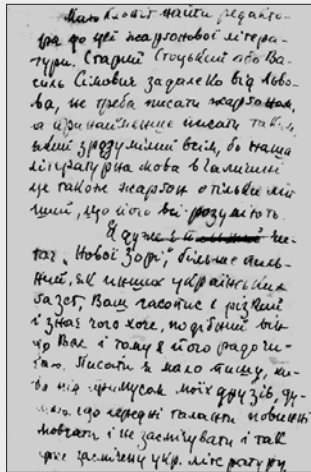
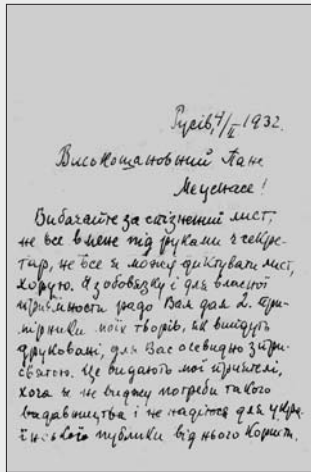
№ 3

Русів, 6/IV 1932.

Високошановний Пане Меценасе!

Трохи давніше Ви були написали до мене, щоби, як появиться збірне видання моїх творів, Вам і Редакції дати 2. книжки для вжитку редакційного²⁰. Ясна річ, що я радо згодився на це і ще написав, що Вам особисто дам примірник з моєю присвятою тому, що мої симпатії віддавна притягали мене до Назарука²¹, як особистости. В тім листі, якого Ви не одержали було ще написане прошення до Вас, щоби Ви помогли в Станиславові своїм впливом виєднати для сестри моєї жінки Олени Плешканової, вдови по священнику Іванови Плешкані²², більшу запомогу. Просьба була мотивована тим, що Плешканова, Ваша давня приклонниця, немає ніякого маєтку, а за те має 15 зл[отих] дару з ласки, має доньку, здібну ученицю Новаківського²³, малярку і не має здоров'я. З цих причин я, як всі Галичане, шукав для неї протекції у Вас. Про це чув дома мій син Кирило²⁴, який вчиться тепер у Львові²⁵ і без мого припорування звернувся особисто до Вас, щоби цим способом помогти теті, яка іх від маленьких виховала, бо від смерті моєї жінки вона перебуває в мене. Цю нахабність вибачте молодому хлопцеві з причин, що він хотів Вас особисто пізнати і це оправдане і хотів цим способом помогти своїй коханій „цюці“.

Він доніс, що Ви могого листа з тим прошенням не одержали і тому пишу цей лист. Небіщик муж Іван Плешкан був колегою на теології єпископа Хомишина²⁶ і тому Ваша місія є лекша в цім випадку, а адреса вдови Олени Плешканової є: Русів, п[овіт] Снятин.

Рукопис листа. Русів, 4 лютого 1930 р.

Ви вибачайте, що я Вам у Вашім тяжкім заняттю перешкоджаю²⁷, та це справа богуугодна і як Ви годні вдові допомогти, то вчиніть це, а на мене не гнівайтесь.

Сердечно Вас здоровлю Ваш Василь Стефаник²⁸.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 320, арк. 4—5.

№ 4

Русів, 16/I 1934.

Високошановний Пане Меценас!

Я вже стратив надію, аби Вам заплатити за „Нову Зорю“ і за „Правду“, разом з здоров'ям я стратив і всілякі грошові доходи. Ювілейний комітет²⁹ який видав мою книжку, дав мені лише один примірник книжки³⁰ і цей один опинився у вязниці, у Дрогобичі в приятеля³¹ мого сина³². І сталося так, що я не міг дати Вам обіцяних 2. примірники книжки, яко малу рекомпензату за довг. Чи давати авторові одну книжку лишень замість давніших авторських кількох примірників, чи це поступ, то я не знаю. Як по оплаті коштів видавництва³³ дадуть мені решту книжки, то тоді я Вам вишлю ті 2. книжці. То буде за пізно і для Вас без вартости. Я від довшого часу добре хорий і не маю надії заплатити Вам залегли пренумерати. Щиро-сердечно Вам дякую за присилку обох газет, але перестаньте присилати, бо не можу навіть обіцяти Вам, що заплачу. Я Ваш особистий приклонник і пильний читач Ваших газет і буде мені прикро без них, та годі свідомо Вас обрідхувати, що буду платити. Але осміляюся таки просити Вас слідує: Є у мене в Русові, п[о]віт[і] Снятин молодий господар Матвій Дідух³⁴ с[ин] Проця³⁵, який оженився з мою сестрою Тетяною Стефаник³⁶ і тому що перед роками зробився яко парубок горожаном англійським, потім приїхавши оженився і тепер є заможним господарем в селі. Та все те йому не помагає і власти польські не хочуть дати йому польського горожаньства та можуть силоміць викинути з жінкою і дитиною. Я вже раз через о[т]ця професора Йосифа Проця виєднав в єпископа станиславівського Лятишевського³⁷, що ще дозволили йому в воевідстві раз вносити прошення о горожаньство. І тут кінчиться моя мудрість, бо я сам не годен поїхати до Станиславова, можеби Ви яку раду дали і пораду. Тому з цим листом посилаю до Вас Луку Стефаника³⁸ могого брата, який у Львові вчиться медицини. Може Ви щасливий на руку і дасьте йому добру раду. Швагер³⁹ в старостві і в поліції добре записаний.

Стискаю Ваші руки
Ваш приклонник
Василь Стефаник⁴⁰

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 320, арк. 6—7 зв.

№ 5

Русів, 1/X 1934⁴¹.

Високошановний Пане Меценас!

Я знов диктую до Вас листа і знов з прошенням. Дня 28. вересня ц[ього] р[оку] мій молодий сусід з села Устя⁴² Микола Костащук⁴³ син Івана, роджений 11/XI 1911 ставав перед Єпископом Преосвященним Хомишином і Ректором о[т]цем] Бойчуком⁴⁴ щоби його прийняли на перший рік до духовної семінарії⁴⁵. Як звичайно, він бідний, але зате з покликаннем і через о[т]ця] Йосифа Проця найкрасше запопінюваний. Тому осміляюся просити Вас, Високоповажаний Пане Редакторе, щоби Ви цього хлопця умістили за Вашою

протекцією в духовнім Семінарі в Станиславові. Після слів петента⁴⁶ там ще є місце на двох кандидатів і Ви своїм словом зараз допоможете цьому Миколі Костащуківі, Ви вже найліпше знаєте до кого звернутися, я знаю лише, що Єпископа Лятишевського тепер нема в Станиславові, мабуть у Відні. Кому хочете пишiть, бо 13. ц[ього] м[ісяця] вже треба бути в семінарі. Очевидно я дякую дуже за Ваші заходи.

Я вже привик дуже до „Нової Зорі“, не лише привик, але вважаю її за одну з найліпших наших часописів. Дякую Вам дуже до кінця цього року за присилку, а на другий рік вже буду пренумерувати.

Сердечний Вам поклін,
з глибоким поважанням і з моїм
власним підписом
Василь Стефаник⁴⁷.

ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 320, арк. 8—10 зв.

ПРИМІТКИ

¹ Так В. Стефаник у листах звертався до О. Назарука (1883—1940) — громадського і політичного діяча, журналіста, публіциста, адвоката, письменника, члена Української християнської (згодом — католицької) організації. Листи писані рукою синів під диктат В. Стефаника, деякі з них власноручно підписані письменником.

² Мовиться про газети „Правда“ і „Нова Зоря“.

³ Ідеться не про періодичні видання, якими опікувався О. Назарук, а про часописи загалом.

⁴ „Нова зоря“ — газета католицького спрямування, яка виходила у Львові у 1926—1939 рр.

⁵ „Правда“ — львівська газета, яка виходила у 1927—1939 рр.

⁶ Передплата.

⁷ Лист і підпис „Василь Стефаник“ написані не рукою письменника.

⁸ Одним із секретарів 1932 р. був син В. Стефаника Кирило, який проживав разом з батьком у Русові. Від червня 1927 р. секретарями В. Стефаника були його інші сини — Семен і Юрій, можливо, і хтось з родини Плешканів.

⁹ 1927 р. у В. Стефаника загострився артеріосклероз. Взимку 1930 р. його паралізувало. 1931 р. він частково одужав. Див.: Стефаник Ю. Роздуми про батька: Статті про Василя Стефаника. Листи в Україну.— К., 1999.— С. 70—72.

¹⁰ Ідеться про збірку „Твори“ В. Стефаника, яка стала найповнішим прижиттєвим виданням письменника і об'єднала відомі публікації у періодиці, окремі збірки, нові твори. З листа до М. Рудницького від 20 березня 1931 р., уміщеного у Зібранні творів В. Стефаника (див.: Стефаник В. Повне зібрання творів: У 3 т. / Відп. ред. М. К. Гудзій, С. А. Крижанівський.— К., 1954.— Т. III: Листи С. 250), довідуємося, чому В. Стефаник прагнув подарувати М. Рудницькому два примірники своїх „Творів“: вчений виправляв „правопис і мову в збірничку моїх образків, які в маю буде друкувати книгарня ім. Шевченка“.

¹¹ Мовиться про Ювілейний комітет і Видавничу спілку „Діло“, головою якої був М. Заячківський. Відомо, що до Ювілейного комітету належали його приятелі М. Заячківський, М. Стахів, М. Рудницький, можливо, О. Боднарівч, Б. Лепкий, І. Труш, О. Луцький, а також інші представники Товариства письменників і журналістів імені І. Франка, Наукового товариства ім. Шевченка і товариства „Просвіта“. Див.: 60-ліття Василя Стефаника // Діло (Львів).— 1931.— 14 трав.— Ч. 105.— С. 1; [Академія для вшанування Василя Стефаника] // Там само.— 21 трав.— Ч. 111.— С. 4; Твори В. Стефаника в однім томі: Запрошення до передплати // Там само.— 11 груд.— Ч. 278.— С. 3. Відомо також, що свого часу С. Смаль-Стоцький сприяв виданню збірки „Синя книжечка“, В. Будзинівський друкував його новели у газеті „Праця“, а Д. Лукіянович — збірку „Земля“. Див.: Стефаник В. Серце (Присвята моїм друзям) // Громадський голос.— 1927.— 22 січ.— Ч. 4.— С. 2.

¹² Редактором збірки В. Стефаника „Твори“ став М. Рудницький.

¹³ МВ. Стефаник писав покутським діалектом.

¹⁴ Ідеться про С. Смаль-Стоцького (1893—1969) — мовознавця, педагога, громадсько-політичного, культурного та економічного діяча, який від 1919 р. проживав у Празі.

¹⁵ В. Сімович (1880—1943) — мовознавець і літературознавець, який у 1923—1933 рр. проживав у Празі.

¹⁶ Як свідчить Ю. Стефаник, його батько вважав, що „писати діалектом — це національний злочин“, і просив В. Сімовича перекласти всі його твори літературною мовою. Див.: Стефаник Ю. Роздуми про батька: Статті про Василя Стефаника. Листи в Україну.— К., 1999.— С. 73, 157. На урочистому вечорі 1926 р. В. Стефаник, даючи поради молодим письменникам, сказав: „...маю за собою один великий блуд, щоби не брали собі з мене прикладу — не писали жаргоном-діалектом... перетоплюйте це різноманітне слово українських діалектів, говорів, жаргонів на одну спільну, кристально чисту літературну мову. Бо мову треба творити, кувати, стоплювати...“ Див.: Рудницький М. Його слово: Василь Стефаник про себе // Діло.— 1927.— 7 січ.— Ч. 6.— С. 3—5.

¹⁷ Плешкан Олена (1874—1959) — рідна сестра Ольги Гаморак, яка проживала у будинку В. Стефаника у с. Русові і допомагала письменникові виховувати трьох синів після передчасної смерті Ольги 1914 р.

¹⁸ Плешкан Ольга (1898—1985) — художниця, донька Олени Плешкан.

¹⁹ Тільки підпис зроблений рукою В. Стефаника.

²⁰ Мовиться про редакцію газети „Нова Зоря“.

²¹ Ідеться про О. Назарука.

²² І. Плешкан (1867—1902) — священник у с. Русові, чоловік Олени Плешкан, поет, який підготував до друку збірку віршів, частина творів з якої друкувалася у „Літературно-науковому вістнику“ за 1902 р., перекладач.

²³ О. Новаківський (1872—1935) — художник.

²⁴ К. Стефанік (1908—1987) — літературознавець, краснавець, у 1941—1987 рр. — директор Літературно-меморіального музею В. Стефаніка у с. Русові, де проживав до своєї смерті.

²⁵ К. Стефанік у 1925/1926 рр. вчився на юриста. Див.: Діяльність Виділу // Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за роки 1923—1925. — Львів, 1926. — Ч. 67—68. — С. 21. Як свідчить далекий родич В. Стефаніка В. Костащук, 20 вересня 1927 р. разом із учнями Снятинської гімназії були заарештовані сини письменника, які деякий час перебували у коломийській і львівській в'язницях, а у травні 1928 р. суд, звільнивши, позбавив їх права навчатися у державних середніх закладах Польщі. Див.: Костащук В. Володар дум селянських. 2 доп. вид. — Ужгород, 1968. — С. 172. К. Стефанік відмовився від юридичної кар'єри, здобувши економічну освіту. У листі В. Стефанік мав на увазі Вищу торговельну школу у Львові, створену у жовтні 1899 р. на основі постанови імператора і за поданням Міністерства віросповідань та освіти. Спочатку розміщувалася у будинку Скарбка (тепер — Український драматичний театр імені М. Заньковецької), від 1922 р. перейменована у Високу школу закордонної торгівлі. Очевидно, К. Стефанік також навчався у Торговельній школі при Товаристві „Провіта“ у Львові, після закінчення якої можна було вступати до другого курсу „експортівки“, тобто Високої школи закордонної торгівлі. Див.: [Однорічний торговельний курс] // Рада. — 1926. — 10 жовт. — Ч. 73. — С. 4; [До абсолювентів(ок) Торговельної школи і курсів!] // Діло. — 1933. — 28 жовт. — Ч. 284. — С. 5.

²⁶ Г. Хомишин. (1867—1947) — католицький єпископ, церковний діяч.

²⁷ Мовиться про редагування газети.

²⁸ Тільки вислів „Ваш Василь Стефанік“ писаний рукою В. Стефаніка.

²⁹ Ювілейний комітет створений у Львові у 1931 р. з нагоди святкування 60-ліття від народження В. Стефаніка. Дівав до 1933 р., оскільки збірка „Твори“ насправді була видана 1933 р., хоча у її вихідних даних зазначений 1931 рік.

³⁰ Ідеться про збірку „Твори“ В. Стефаніка (Львів, 1931).

³¹ Очевидно, мовиться про О. Бабія, який від літа 1932 р. перебував в ув'язненні у Дрогобичі, оскільки був засуджений на чотири роки за участь в Організації українських націоналістів (ОУН). Про це див.: Самовбивчий замах Олесея Бабія? // Діло. — 1934. — 5 січ. — Ч. 3. — С. 1; Галактіон Чіпка. Lux in tenebris: (Олесеви Бабієві) // Там само. — 1933. — 28 груд. — Ч. 343. — С. 5. 1936 р., коли помер В. Стефанік, О. Бабій написав статтю. Див.: Бабій О. На свіжу могилу Василя Стефаніка // Українські вісти. — 1936. — 9 груд. — Ч. 283. — С. 2; Батьківщина. — 1936. — 27 груд. — Ч. 50. — С. 6.

³² Ідеться про Юрія, який від вересня 1940 р. до травня 1941 р. був ув'язнений за участь у діяльності ОУН у міжвоєнний час.

³³ Мовиться про Видавничу спілку „Діло“.

³⁴ М. Дідух — племінник В. Стефаніка, син Й. Проця і Т. Стефанік. Мати В. Стефаніка — Оксана, була з роду Дідухів, тому письменник називав племінника за прізвиськом родини матері.

³⁵ Мовиться про Йосипа Проця (1878 — ?) — священника, чоловіка сестри В. Стефаніка Тетяни. Працював директором бурси товариства „Рідна школа“ у м. Снятині, у якій викладав релігію й українську мову.

³⁶ Ю. Стефанік свідчить, що Тетяна також була одружена з Михайлом Леньком. Див.: Стефанік Ю. Роздуми про батька: Статті про Василя Стефаніка. Листи в Україну. — К., 1999. — С. 76.

³⁷ І. Ляйшишевський (1879—1957) — церковний католицький діяч, професор духовної семінарії у Станіславові, від 1929 р. — єпископ-помічник Станіславівської та Генеральної вікарій.

³⁸ Л. Стефанік (1907—1944) — рідний брат В. Стефаніка від другого шлюбу його батька. 1934 р. навчався на медичному факультеті Університету ім. Яна Казимира у Львові.

³⁹ Ідеться про Й. Проця.

⁴⁰ Підпис „Василь Стефанік“ зроблений рукою В. Стефаніка.

⁴¹ Окрім тексту листа, є конверт, у якому В. Стефанік надіслав 1 жовтня 1934 р. цей лист до О. Назарука. Напис на конверті: Pan Dr. Osyp Nazaruk // redactor „Nowoji Zorji“ // Lwów // ul. Grodzickich 2/I. Два штампи про відправлення зі Снятина і номер рекомендованого листа на третьому штампі — 57. На звороті конверта: Wasyl Stefanyk // Rusiw // p. Sniatyn. Далі рукою написано номер 4347/3/04 і штамп з датою відправлення зі Снятина — 1. X. 1934. На звороті конверта також нерозбірливі записи олівцем.

⁴² Устя — тепер село Снятинського району Івано-Франківської області.

⁴³ М. Костащук (1911 — ?) — далекий родич В. Стефаніка. Його син Василь видав книжку про нього „Володар дум селянських“ (Львів, 1959).

⁴⁴ О. Бойчук (1888—1971) — священник, педагог, церковний діяч. З 1916 р. — доктор богослів'я. Віце-ректор, ректор, професор Станіславівської духовної семінарії (1920—1939). Редактор журналу „Добрый пастир“ (1930—1936).

⁴⁵ Мовиться про Станіславівську духовну семінарію, засновану у 1906 р. Тривалий час її ректором був Овксентій Бойчук.

⁴⁶ Підписант петиції. Ідеться про Остапа Луцького (1883—1941) — політичного і громадського діяча, кооператора, публіциста, поета. О. Луцький — посол до польського сейму у 1928—1935 рр., сенату у 1935—1939 рр., член Української парламентарної репрезентації, секретаріат якої містився у Львові на вул. Підвалля, 7, і який захищав права учнів і вступників, зокрема надаючи їм необхідну інформацію. Див.: Важне для родичів // Діло. — 1934. — 6 черв. — Ч. 146. — С. 1. До того ж В. Стефанік знав О. Луцького ще від часу навчання у Кракові.

⁴⁷ Тільки підпис „Василь Стефанік“ зроблений рукою письменника.

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛЯРИ

Володимир Васильович Панасюк — всесвітньвідомий український учений у галузі механіки та міцності матеріалів і конструкцій, академік НАН України, доктор технічних наук, професор, директор Фізико-механічного інституту (ФМІ) ім. Г. В. Карпенка НАН України, д. чл. Наукового товариства ім. Шевченка (від 28 березня 1992 р.).

Народився В. Панасюк 27 лютого 1926 р. у с. Красне на Холмщині. 1951 р. закінчив Львівський держуніверситет за спеціальністю „механіка“.

Володимир Васильович зробив вагомий внесок у формування основ теорії крихкого руйнування та міцності матеріалів, а також у становлення львівської школи механіків-матеріялознавців. Йому належать важливі наукові результати з проблем напружено-деформованих станів і граничної рівноваги пружно-пластичних тіл із тріщинами, контактних задач теорії пружних тіл, задач фізико-хімічної механіки матеріалів і водневого матеріалознавства. З його іменем пов'язана відома δ_k -модель, яку тепер широко застосовують у механіці руйнування конструкційних матеріалів.

Значна частина досліджень вченого присвячена розробці нових методів оцінювання довговічності та тріщиностійкості матеріалів. Його науковий доробок відзначений трьома державними преміями у галузі науки і техніки та преміями НАН України імені видатних учених.

В. Панасюк працює в інституті з перших днів його організації (1951), а з 1971 р. — директор ФМІ. Він зробив вагомий внесок у створення та розвиток інституту як академічної установи, у формування фундаментальної наукової проблематики інституту, зміцнення зв'язків ФМІ з виробництвом та участі його у розв'язанні державних великомасштабних завдань, зокрема таких, як програми „Енергія“, „Буровий інструмент“, „Інтеркосмос“, „Водень у металах“ та ін. За його активної підтримки в інституті створена унікальна науково-експериментальна база, умови для успішної підготовки наукових кадрів. З 1978 р. вчений є незмінним головним редактором міжнародного науково-технічного журналу „Фізико-хімічна механіка матеріалів“, який перекладають англійською мовою закордонні видавництва.

В. Панасюк — автор понад 650 наукових публікацій, в тому числі 16 монографій. З-поміж них — перша у Східній Європі монографія „Гранична рівновага крихких тіл з тріщинами“ (1968), яка відіграла важливу роль у формуванні нового наукового напрямку в науці про міцність матеріалів і конструкцій (перевидано англійською мовою). За монографію „Механіка квазікрихкого руйнування матеріалів“ (1991) В. Панасюк відзначений премією С. О. Патона НАН України (1994). Під керівництвом В. Панасюка підготовлена й опублікована в Україні 12-томна монографія-довідник з механіки руйну-

вання та міцності матеріалів (1988—2009), а також його монографія „Strength and Fracture of Solids with Cracks“ (2002), які стали важливим внеском у розвиток цієї галузі знань.

У другій половині 1980-х — першій половині 1990-х рр. під керівництвом В. Панасюка разом із І. Дмитрахом та Л. Ратичем виконано комплекс експериментальних досліджень кінетики росту втомних тріщин і побудовано базові діаграми корозійної тріщиностійкості для корпусних сталей, алюмінієвих сплавів, матеріалів енергетичного обладнання тощо. Ці дослідження мають важливе практичне значення, зокрема коли йдеться про надійність і довговічність об'єктів машинобудування в екстремальних умовах експлуатації. Результати цих досліджень опубліковані в низці статей у провідних світових науково-технічних журналах та у монографії „Вплив корозійних середовищ на локальне руйнування металів біля концентраторів напружень“ (1999, співавтор І. Дмитрах).

Визнанням високого рівня наукових досягнень представників наукової школи В. Панасюка стало присудження 1995 р. йому та його колегам і учням О. Андрейківу, О. Романіву, З. Назарчуку, М. Савруку, С. Ковчику, Г. Никифорчину і О. Дацишин Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл монографій з фізико-хімічної механіки руйнування матеріалів і цілісності конструкцій.

Відзначимо велику та відповідальну роботу Володимира Васильовича як голови Оргкомітету 8-ї Міжнародної конференції (8-го Міжнародного конгресу) з механіки руйнування матеріалів, яка відбулася в Києві 1993 р. Її проведення в Україні (вперше на теренах Східної Європи) стало світовим визнанням рівня досліджень українських вчених, які працюють у цій галузі знань. На конференції В. Панасюк виступив з почесною лекцією, в якій підсумував досягнення українських учених з цієї проблеми, що стало першим вагомим кроком входження української науки у цю галузі знань у світове наукове співтовариство. Міжнародний конгрес з проблем механіки руйнування матеріалів нагородив його дипломом почесного члена конгресу і обрав віце-президентом Ради Міжнародного конгресу з цих проблем на період 1993—1997 рр. Він обраний також членом Ради Європейського товариства з цілісності конструкцій (ESIS). 2000 р. В. Панасюк нагороджений цим товариством медаллю Гріффітса (найвищою нагородою ESIS) за видатні дослідження з проблем деформування та руйнування тіл з тріщинами. З його ініціативи 1995 р. створена та функціонує українсько-польсько-німецька Літня школа з проблем механіки руйнування та міцності матеріалів, яка має статут школи ESIS.

У 2009 р. вчений встановив співпрацю між НАН України та Європейським товариством ESIS, зокрема групою науковців з Греції щодо проведення спільних симпозіумів з проблем механіки руйнування матеріалів і цілісності конструкцій.

Володимир Панасюк здійснив велику суспільно-громадську роботу з питань розбудови української загальноосвітньої школи. Він очолює Львівське крайове товариство „Рідна школа“, яке відновило свою діяльність 1991 р., і був його президентом до вересня 2003 р. З його ініціативи та підтримки

ЛКТ „Рідна школа“ організувала випуск 2001 р. спеціального громадського журналу-альманаху „Товариство „Рідна школа“: історія і сучасність“. За підтримки В. Панасюка видано книжку Степана Сірополка „Історія освіти в Україні“ (Ред. Ю. Вільчинський.— Львів, 2001).

З 2004 р. В. Панасюк продовжує працювати членом правління ЛКТ „Рідна школа“ і бере активну участь у підготовці та проведенні у Львові 2-го Всеукраїнського педагогічного конгресу (2005, перший — 1935), а згодом 3-го — у 2010 р. Водночас готує і перевидає праці 1-го конгресу. На 3-му виступає з концепцією розбудови державно-громадського управління загальноосвітньою школою (Третій Всеукраїнський педагогічний конгрес. Зб. наукових праць.— Львів, 2010.— С. 31—36).

Академік НАН України В. Панасюк був серед тих, хто спричинився до відновлення діяльності

Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Його авторитетне слово, так само, як і акад. АН України М. Голубця, Я. Ісаєвича, Р. Кучера, Я. Підстригача, І. Юхновського, членів-кор. АН України О. Романива, Я. Бурака, Г. Максимовича та інших провідних вчених Львова створили можливість пройти процедуру відновлення Товариства без значних затримок. У 1992 р. В. Панасюка обрано дійсним членом НТШ від Комісії механіки. Його діяльність у цій комісії і в Товаристві загалом сприяє подальшому розвитку НТШ у Львові.

Вчений нагороджений високими урядовими нагородами СРСР і України, зокрема орденом „За заслуги“ 3-х ступенів (1998, 2001 і 2006), удостоєний почесного звання „Заслужений діяч науки і техніки України“. Щиро вітаємо з ювілеєм!

Григорій НИКИФОРЧИН,
Григорій СУЛИМ

29 березня 2011 р. виповнюється 85 років дійсному членові НТШ (від 28 березня 1992 р.), д-ру біологічних наук, професорові, почесному членові Українського біохемічного товариства — Іванові Дмитровичу Головацькому.

І. Головацький — відомий український вчений в галузі біохемії, з іменем якого пов'язані дослідження процесів метаболізму вуглеводів

і нуклеотидів. Учений створив наукову школу, дослідженнями якої встановлені співвідношення напрямів шляхів обміну вуглеводів у тварин. Ця школа також здійснила фундаментальні дослідження петозофосфатного шляху обміну вуглеводів і його взаємозв'язку з гліколізом. Значну увагу було також присвячено питанням клінічної біохемії тварин і людини, зокрема під час зловмісного росту. І. Головацький розробив нові методи визначення окремих сполук вуглеводів і нуклеотидів.

Народився І. Головацький в с. Чортовець Городенківського повіту Станіславського воєводства (нині Городенківський р-н Івано-Франківської обл.) у селянській родині. 1941 р. закінчив сільську неповну середню школу, після чого навчався в Коломийській гімназії, а згодом у Коломийському педагогічному училищі. Вже тоді зазнав переслідувань органами держбезпеки, був заарештований і майже півроку перебував під слідством (грудень 1944 р. — травень 1945 р.). Восени 1945 р. переїхав до Львова, навчався у Львівському педагогічному училищі № 2, яке закінчив 1946 р. і одразу вступив до Львівського державного ветеринарного інституту, який закінчив з відзнакою 1951 р.

Науковою роботою почав займатися ще під час навчання в інституті на запрошення проф. Вацлава Морачевського. Як відмінника навчання його залишили в інституті для навчання в аспірантурі при кафедрі органічної і біологічної хемії, якою керував відомий український вчений-біохемік, член-кор. АН УРСР, проф. С. Гжицький. Кандидатську дисертацію захистив у липні 1954 р. і був

призначений асистентом кафедри. 1958 р. йому надано вчене звання. Наукові дослідження у 1957—1961 рр. дали можливість І. Головацькому сформулювати новий напрям у вивченні біохемії обміну вуглеводів, зробити низку важливих публікацій, а згодом опублікувати монографію „Обмін вуглеводів у сільськогосподарських тварин“. 1963 р. захистив докторську дисертацію. Вже через два роки І. Головацькому присвоєне вчене звання професора з біохемії.

Вчений створив при кафедрі наукову лабораторію „Патологічної ензимології“, працівники якої досягли значних успіхів також у прикладній ензимології. З 1968 р. значна увага в дослідженнях І. Головацького і його співробітників була спрямована також на вивчення нуклеотидів і нуклеїнових кислот. Ці дослідження внесли важливі доповнення до відомих до цього особливостей біохемії серцевого м'язу. У продовження цих робіт згодом вивчено вміст гліколіпідів і вуглеводних компонентів у структурі глікопротеїнів.

Іван Головацький був членом Центральної ради Українського біохемічного товариства при АН УРСР (1965), брав участь у світових конгресах з біохемії (1961) та онкології (1962 і 1966). Протягом 1967—1971 рр.— проректор з наукової роботи Львівського зооветеринарного інституту, заступник голови Спецради із захисту докторських дисертацій при інституті. У 1968—1978 рр.— завідувач кафедри органічної та неорганічної хемії Львівського зооветеринарного інституту. У 1969—1991 рр.— член Центральної ради Всесоюзного біохемічного товариства, а з 1978 р.— член Президії цієї ради. У 1966—1991 рр.— член Наукової ради з проблем біохемії тварин і людини АН СРСР, де був на посаді голови секції. У 1969—1989 рр.— голова Львівського відділення Українського біохемічного товариства.

Наукова кар'єра талановитого вченого перервалася політичними переслідуваннями. 1982 р. за родинні зв'язки із „неблагонадійними“ людьми він був звільнений з посади завідувача кафедри Львівського зооветеринарного інституту без права працювати в навчальних закладах. Однак колеги звернулися з поданням до Президії АН УРСР із проханням надати І. Головацькому можливість продовжити наукову роботу у Львівському відділенні Інституту біохемії ім. О. В. Палладіна АН УРСР. Для цього тут був створений відділ регуляції обміну вуглеводів, і І. Головацький зміг

зайнятися своєю улюбленою справою у науковому напрямку, близькому до його попередніх розробок, хоч і дещо відмінному від них.

У грудні 1989 р. вченого запрошено до Львівського зооветеринарного інституту (тепер Академія ветеринарної медицини) на посаду завідувача кафедри біологічної, органічної та неорганічної хемії.

Того ж року почався новий період у громадсько-політичній діяльності І. Головацького. З 1989 р. він — голова Комісії з біохемії відновленого Наукового товариства ім. Шевченка. 1992 р. обраний дійсним членом НТШ, а 1993 р. — заступником голови НТШ. Він також — член правління Всеукраїнської спілки краєзнавців (1993), голова Львівського відділення Всеукраїнського наукового професійного товариства ім. М. Міхновського (1995), редактор відділу „Біологія“ „Енциклопедії сучасної України“ (1995), член колегії Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1995), голова товариства „Трипілля“ (1995), голова Громадського комітету сприяння національному відродженню Львівської облдержадміністрації (1996), голова Добродійного громадського фонду ім. князя Осмогласа (1996), член Всеукраїнського братства ветеранів ОУН—УПА (1997), член комітету з військових поховань Львівської міської ради (1997), член спілки офіцерів України (1997), член ради Всеукраїнського об'єднання ветеранів (2003) та ін. Одночасно І. Головацький регулярно бере участь у регіональних, всеукраїнських і міжнародних семінарах, конференціях, зустрічах і походах, присвячених важливим подіям у національному відродженні і відновленні історичної пам'яті українського народу. Зокрема, є головою громадських комітетів зі створення стрілецьких меморіалів на горі Маківці і під Лисовичами, а також із за-

снування у Львові музею „Визвольної боротьби України“.

У 2004 р. ініціював включення у програму ЮНЕСКО проведення міжнародного відзначення 150 роковин народження видатного українського біохеміка і громадсько-політичного діяча Івана Горбачевського. У зв'язку з цим він виступав з доповідями на урочистих конференціях, присвячених І. Горбачевському в Карловому університеті (Прага) та на спільному засіданні НАН України, АМН України та Українського біохемічного товариства в Києві.

І. Головацький написав чимало монографій. З-поміж них Іван Горбачевський (1854—1942): життєписно-бібліографічний нарис“ (Львів, 1995, 126 с.); „Василь Дідушок: полковник, отаман, хроніка життя і діяльності (1889—1937)“ (Львів, 1998, 127 с.); „Іван Раковський (1874—1949): життєво-бібліографічний нарис“ (Львів, 2004, 214 с.); „Іван Горбачевський: наукові праці, документи і матеріали“ (Львів, 2005, 290 с.); „Віхи української історії: події, публіцистика, імена“ (Львів, 2006, 300 с.); „Наукові праці, документи, матеріали“ (Львів, 2007, 420 с.); „Від давнини до сучасності. Матеріали періодичних публікацій, події, публіцистика, імена, спогади“ (Львів, 2008, 416 с.).

І. Головацький нагороджений Почесною грамотою Президії АН УРСР (1986), орденами „За мужність“ (1999), „Подяка Президента“ (1999), Почесною грамотою Львівської облдержадміністрації (2002), Грамотою Командувача військами Західного оперативного командування (2002), Почесними грамотами та ювілейною відзнакою Всеукраїнського братства ОУН—УПА (2002), орденом „За заслуги“ (2007) та іншими нагородами.

Бажаємо Ювілярові міцного здоров'я та подальшої плідної праці на благо українського народу.

Ростислав СТОЙКА

Олександр Кіцера — визнаний в Україні та світі лікар-оториноларинголог, д-р медичних наук, професор Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, почесний член відновленого Українського лікарського товариства у Львові та його перший голова, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (від 9 березня 1995 р.), почесний член Польського товариства оториноларингологів-хірургів, Литовського товариства медичної реабілітації, перший редактор відновленого часопису „Народне здоров'я“, член редакційних колегій журналів „Acta medica Leopoliensia“, „Central and East“, „European Journal of Otorhinolaryngology“...

Народився О. Кіцера 24 лютого 1931 р. у м. Луцьку в сім'ї тодішнього старшини Української Галицької Армії, січового стрільця, українського кооператора, викладача кооперативних курсів на Волині Омеляна і працівниці Секретаріату Директорії Юлії Кіцер. Його мати походила із шляхетського роду литовсько-польських князів Вазгїрдасів (Вазгїрдів) герба Одровонжів. Бабуся була з княжого, але вже руського (українського) роду Святополків — Мирських. По батьківській

лінії прадід і дід походили з села Любешки на Бібреччині, де прізвище Кіцера досить поширене.

Навчався О. Кіцера, з благословення митрополита Андрея Шептицького, в школі ім. св. Йосафата при монастирі с. василіянок у Львові, згодом — у Львівській академічній гімназії № 1 і середній школі № 1.

1948 р. вступив до Львівського медичного інституту. Брав участь у студентському науковому гуртку проф. Караванова, часом асистував йому під час операцій. Вже тоді спеціалізувався в оториноларингології. Закінчивши інститут у 1954 р., отримав скерування у Любешів Волинської обл. Тут, окрім своєї спеціальності, завідував проти-малярійною станцією, шкірвенкабінетом, заступав лікарів у сільських дільничих амбулаторіях... Одночасно розпочав свою громадську діяльність: писав жарти, інтермедії, з якими виступав на сцені районного Будинку культури. Працюючи вже в Бібрці, увесь вільний час також присвячував художній самодіяльності.

Наприкінці 1960-х рр. почав писати про лікарів, які одночасно були письменниками: С. Руданського, А. Конан-Дойла, А. Мунте, Ф. Рабле, М. Амосова, Я. Корчака, А. Чехова, а пізніше про Ю. Липу, С. Парфанович... Публікувався в інститутській багатотиражці „Медичні кадри“.

Після клінічної ординатури при кафедрі оториноларингології (1958) був лікарем-оториноларингологом у шпиталі Прикордонних військ. У ті ж роки міцно пов'язав свою діяльність з турис-

тичним рухом на Львівщині завдяки ініціативі Олени Антонів. А 1962 р. очолив клуб „Карпати“. Його каяк під назвою „Еней“ перепливав польські озера, каньйони, ріки від Дністра до Карельських озер аж до Білого моря. Чимало мандрував по Карпатах, Кавказом, Алтаєм... З участю О. Кіцери були організовані „сніжні поїзди“, туристичні злети присвячені різним датам, масові сходження на найвищу вершину українських Карпат. Особливо пам'ятна для Ювіляра „Говерляна“ 1964 р., присвячена 150-річчю від народження Т. Шевченка. В той час Олександр Кіцера був незмінним позаштатним коментатором Львівського телебачення з питань туризму, альпінізму і загалом масових туристичних заходів.

1963 р. склав іспити до аспірантури. Проф. Роман Бариляк запропонував зайнятися новими ендоскопічними методами. Разом із професором і лікарем-анестезіологом Львівського обласного клінічного онкологічного диспансера Ю. Шнітцером бере участь у першій у Львові бронхоскопії під наркозом із застосуванням бронхоскопічної оптики. 1966 р. захистив кандидатську дисертацію, а 1975 р. у Московському НДІ оториноларингології — докторську дисертацію.

З 1981 р. О. Кіцера очолює кафедру оториноларингології, того ж року йому надано звання доцента, а 1983 р. — професора. Він — автор понад 250 друкованих наукових публікацій, монографій, підручника „Пропедевтика оториноларингології“ (1993), курсу лекцій із клінічних проблем оториноларингології (1996), чотирьох авторських свідоцтв, понад 20 раціоналізаторських пропозицій, трьох томів „Оториноларингології“, монографії „Ліки в оториноларингології“ (1999), „Біографії кафедри та клініки“, „Лексикону оториноларинголога“ (семимовного тлумачного словника та українського медичного діловодства в оториноларингології).

Поряд із такою титанічною професійною працею він — активний громадський діяч. Наприкінці 1980-х рр. почався національний рух серед медиків і першим кроком було відродження „Народної лікарни ім. Митр. А. Шептицького“, Наукового товариства ім. Шевченка, Українського лікарського товариства у Львові, „Просвіти“... Олександр Кіцера був учасником відновлення зруйнованих стрілецьких могил на Замарстинові, організатором першого вечора пам'яті Митрополита Андрея Шептицького в актовій залі Медичного інституту, учасником несанкціонованих комуністичною владою установчих зборів Руху, ініціатором голодування солідарності перед Львівською оперою та

походів шляхами лікарів УПА, конференцій, присвячених медичній службі Українського Червоного Хреста при УПА.

Вчений зініціював Перший європейський конгрес Українських лікарських товариств, був учасником установчих конференцій регіональних лікарських товариств та ВУЛТ у 1990 р.

28 квітня 1990 р. на конференції відновленого УЛТ у Львові його одноголосно обирають головою. Одночасно стає головним редактором також відновленого україномовного часопису „Народне здоров'я“.

1995 р. американський біографічний комітет визнав проф. О. Кіцера лідером прогресу і нагородив почесними грамотами СФУЛТУ (яку підписав її президент Ахіль Хрептовський), УЛТПА. З рук Владимира Володимира Стернюка отримав медаль ім. Митрополита А. Шептицького „За Відродження“. 2002 р. О. Кіцера нагороджено грамотою Верховного архієпископа Львівської, Києво-Галицької Митрополії, Кардинала Любомира (Гузара) — „За відродження шпиталю „Народна лікарня ім. Митрополита Андрея Шептицького“, 2007 р. — медаллю ім. Євгена Озаркевича „За видатні заслуги у відродженні УЛТ“.

Статті та публікації О. Кіцери узагальнено у самвидавівських збірниках прози під псевдонімом Олексі Стрільченка „На перехрестях життя“ та „Сміх і гріх“. У зв'язку з 100-річчям від народження Юрія Липи він написав 12 новел під назвою „Коротке цвітіння сріблястої липи“, а також цикл статей на тему „Християнські мотиви у творах Юрія Липи“. 2002 р. завдяки доброчинцям вийшла друком книжка „Проца“, у якій опубліковано новели з життя лікарів, оповідання „Контрактура“ (Легенда ХХ століття) про зустріч зі старим лікарем-євреєм, який свого часу був у січових стрільцях, а згодом — в УПА. О. Кіцера також займається перекладами: з англійської — „Пастух“, різдвяне оповідання пілота — письменника Фредеріка Форсайта, з польської — В. Жуковського-прозаїка та книжку варшавського професора Г. Янчевського „Запаморочення“, норвезьких письменників (через німецький варіант)...

За більш як півстолітню лікарську та викладацьку практику Ювіляр має багато вдячних пацієнтів, яким подарував здоров'я або бодай добре слово. До нього звертаються селяни з далеких сіл і політики, безробітні і студенти, ценці і священики різних конфесій, письменники і композитори. Всім їм однаково шана та місце в його затишному кабінеті. Многая літ вам — лікарю!

Аретій КРАВЕЦЬ

Цього року відомому вченому-механіку, дійсному членові НТШ (від 28 березня 1992 р.), членові-кореспонденту НАН України, д-ру фізико-математичних наук, проф. Ярославу Йосиповичу Бураку виповнилося 80 років.

Народився Я. Бурак 15 березня 1931 р. в с. Підгородне Золочівського району на Львівщині. 1948 р. закінчив Золочівську середню школу. В 1948—

1953 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка (ЛДУ). У 1953—1955 рр. працює інженером у лабораторії фотопружності Інституту машинознавства й автоматики АН УРСР, у 1955—1958 рр. навчається в аспірантурі Львівського політехнічного інституту.

Після закінчення аспірантури працює з 1958 р. — в Інституті машинознавства й автоматики (з 1964 р. — Фізико-механічний інститут), з 1972 р. — в Інституті прикладних проблем механіки і математики (до вересня 1978 р. — Львівський філіал математичної фізики Інституту математики АН України). Тут він сформував науковий відділ теорії фізико-механічних полів, який очолював до

1995 р. Відтоді — головний науковий співробітник цього інституту, науковий керівник його Центру математичного моделювання.

У 1960 р. захистив кандидатську, а 1970 р.— докторську дисертацію за спеціальністю „механіка деформівного твердого тіла“. 1976 р. йому надано вчене звання професора, а 1982 р.— почесне звання „Заслужений діяч науки України“. З 1985 р.— член-кор. АНУ.

Наукову та науково-організаційну роботу Я. Бурак поєднує з педагогічною діяльністю. Тринадцять років був завідувачем кафедри математичного моделювання ЛДУ. З 2000 р.— професор кафедри прикладної математики НУ „Львівська політехніка“. Підготував і прочитав цикли лекцій з математичного моделювання континуальних систем, тензорного аналізу, механіки деформівного твердого тіла, керував курсовими та дипломними роботами студентів. Керує докторантами та аспірантами в Інституті прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України.

Я. Бурак є автором фундаментальних та актуальних прикладних досліджень: розробив методи побудови особливих розв'язків динамічних задач теорії пружності і термопружності під час зосереджених рухомих і нерухомих силових навантажень з урахуванням їх мультипольної структури, дослідив релаксацію напружень в околі крайової дислокації Пайерлса у зв'язку з утворенням атмосфери Котрелла. Вперше у світовій літературі, використовуючи уявлення про тензорний характер локального розподілу електричних зарядів, отримав повну систему рівнянь для опису процесів деформування та поляризації діелектриків; для електропровідних неферромагнітних пружних тіл побудував математичну модель, у рамках якої кількісно описуються механічні, теплові та електромагнітні процеси з урахуванням поля електродного потенціалу (хемічного потенціалу електронної підсистеми металу), що дало можливість на цій основі провести широкий спектр досліджень електричних (катодно-анодних) явищ та поверхневих ефектів у неоднорідно деформованих твердих тілах для вивчення міцнісних параметрів таких тіл та кінетики протікання у них корозійних явищ.

Крім того, Я. Бурак спільно з член-кор. АН СРСР Е. Григолюком і акад. АН України Я. Підстригачем розробили теоретичні основи й методи оптимізації термонапруженого стану деформівних тіл. Були сформульовані і розв'язані нові неklasичні екстремальні задачі термомеханіки оболонок і пластин при заданих областях допустимої зміни функції керування та обмеженнях на параметри фізико-механічних процесів. Прикладні застосування цих досліджень увійшли в роботу „Розробка та впровадження в практику оптимальних режимів зонального відпуску зварних швів конструкцій оболонкового типу“, за яку в 1975 р. Я. Бурак разом з Е. Григолюком і Я. Підстригачем у складі авторського колективу удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки.

Я. Бурак розробив теорію та методи термомеханіки електропровідних тіл, які перебувають під дією зовнішніх усталених та квазіусталених електромагнітних полів. У рамках розробленого підходу розвинено ефективні методи та розрахункові схеми визначення й оптимізації напружено-деформованого стану елементів конструкцій та приладів стосовно конкретних умов

індукційної термообробки. Під керівництвом Я. Бурака були розвинуті методи дослідження магнітотермопружних процесів у неферромагнітних неполяризованих електропровідних тілах за дії періодичних у часі комплексних навантажень; процесу деформування багатокомпонентних твердих тіл з урахуванням алотропних перетворень, теплопровідності та дифузії, а також фізико-механічних процесів у напівпровідникових системах із використанням багатоконтинуального підходу.

Вчений також започаткував дослідження у галузі математичних проблем нелінійної механіки деформівних пружних систем.

Я. Бурак написав приблизно 400 наукових праць, з яких — 12 монографій, п'ять авторських свідоцтв про винаходи. Він був керівником та відповідальним виконавцем проєктів Науково-технічних програм ДКНТ СРСР, проєктів Науково-технічних програм ДКНТ України, багатьох відомчих проєктів НАН України та проєктів ряду міжнародних організацій, а також науковим керівником низки проєктів Державного фонду фундаментальних досліджень України, останній з яких виконується зараз спільно з науковцями Національного університету „Львівська політехніка“.

Я. Бурак брав активну участь у формуванні Математично-фізичної секції та її Комісії механіки відродженого у м. Львові НТШ, є дійсним членом Товариства.

Я. Бурак є співкерівником загальноміського наукового семінару „Математичне моделювання та методи оптимізації в природознавстві та техніці“ на базі Центру математичного моделювання ІППММ ім. Я. С. Підстригача НАН України (м. Львів). Є головним редактором наукового збірника „Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології“ та членом редколегій трьох фахових журналів України, у т. ч. міжнародного наукового журналу „Математичні методи та фізико-механічні поля“.

Він також є членом Президії Національного комітету України з теоретичної та прикладної механіки, Європейського товариства механіків (Euromech). Активно співпрацює із зарубіжними вченими, зокрема Польщі, Словаччини та Угорщини. Я. Бурак — організатор Міжнародних наукових конференцій „Математичні проблеми механіки неоднорідних структур“, а також „Rough Materials. Theory and Experiment“, що по чергою відбуваються в Польщі (м. Бидгощ) і в Україні (м. Львів), „Environmental mechanics, methods of computer science, simulations“ та ін.

За цикл праць „Математичні моделі і крайові задачі термомеханіки електропровідних континуальних систем“ в 1999 р. Я. Буракові разом із учнями надана премія ім. М. М. Крилова НАН України. За заслуги в розвитку науки, впровадження її результатів у виробництво, підготовку наукових кадрів і виховання студентської молоді Я. Бурак відзначений урядовими нагородами та почесними відзнаками Президії НАН України, зокрема відзнакою НАН України „За наукові досягнення“ (2008).

Численні учні та колеги щиро вітають Ярослава Бурака з ювілеєм і зичать йому міцного здоров'я, благополуччя та щасливої долі на многії літа.

Роман КУШНІР,
Євген ЧАПЛЯ

Цього року відомому українському істориком-славісту, дійсному членові НТШ (від 28 березня 1992 р.), голові Славістичної комісії НТШ (1992—2006) Володимирові Чорнію виповнюється 80 років.

Народився В. Чорній 15 липня 1931 р. у с. Киданові (тепер Буцацького району) на Тернопільщині. Закінчив Киданівську початкову школу. Вже 11-річним із захопленням читав „Історію України“ Д. Дорошенка, брав участь в учнівському історичному гуртку. З 1945 по 1948 р. навчався у Буцацькій середній школі. 1948 р. вступив на історичний факультет Львівського університету ім. І. Франка. За винятком п'яти років, коли очолював Дрогобицький педінститут (1968—1973), решту життя працював у ЛДУ. В. Чорній обіймав такі посади, як лаборант, асистент, доцент, завідувач кафедри, професор, заступник декана, декан. Майже вся науково-педагогічна кар'єра Володимира Павловича пов'язана з кафедрою історії південних і західних слов'ян (від 2010 р. — історії Центральної та Східної Європи). Тут закінчив аспірантуру, здобув перший викладацький досвід, тривалий час завідував кафедрою (у 1973—1983 та 1994—1997 рр.), а останніми роками (від 2004 р.) є її професором. Як завідувач кафедри Володимир Павлович дбав про її кадровий склад, розширення навчальних курсів, поглиблення їх змісту, залучення до роботи наукових семінарів кафедри талановитих студентів.

Володимир Павлович підготував десятки лекційних навчальних курсів — і загальних, і спеціальних. Він брав участь у написанні та редагуванні підручника „Історія південних і західних слов'ян“ (К., 1987), був співавтором навчальних посібників „Лужицькі серби. Посібник з народознавства“ (Львів; Будишин, 1997); „Історія країн Центрально-Східної Європи“ (Львів, 2001).

1966 р. В. Чорній захистив кандидатську дисертацію, присвячену Квітневому повстанню 1876 р. в Болгарії. Монографія українського вченого, присвячена цій події, була відзначена схвальними відгуками істориків кількох країн.

У грудні 1971 р. Володимир Павлович започаткував особисті контакти з болгарськими вченими. А

після укладення в 1974 р. угоди про співпрацю між Львівським і Велико-Тирновським університетами його поїздки до Болгарії почастишали. 1980/1981 н. р. В. Чорній працював у Велико-Тирновському університеті. Також брав участь у міжнародних наукових форумах, які організувала Болгарська академія наук, Софійський та Велико-Тирновський університети.

Упродовж останніх десятиліть тематика наукових досліджень В. Чорнія значно розширилася й охоплює історію української славістики, зв'язки України зі слов'янським світом, процес націотворення та національні рухи в країнах Центрально-Східної Європи, сорабістику тощо. Про діапазон його наукових інтересів свідчать сім тематично різних кандидатських дисертацій, написаних і захищених під його керівництвом.

Проф. В. Чорній написав більш ніж 200 праць. З-поміж них „Історія Болгарії“ (Львів, 2007), перше українськомовне видання, у якому висвітлена понад 1300-літня історія болгарського народу: від його етногенезу та утворення власної держави і дотепер.

У Болгарії високо оцінили внесок українського вченого у вивчення історії й культури болгарського народу. В. Чорній нагороджений трьома болгарськими урядовими медалями (1978, 1981, 1984), почесним знаком „Марін Дрінов“ Болгарської академії наук (2010).

Володимир Павлович провадить велику науково-організаційну роботу. Від 1974 р. був відповідальним редактором наукового збірника „Проблеми слов'янознавства“. З 1992 р. В. Чорній — директор Інституту славістики Львівського університету, що сприяє передусім тіснішій співпраці славістів історичного та філологічного факультетів, а також учених інших кафедр університету, предметом зацікавлення яких є слов'янознавча проблематика. В. Чорній — ініціатор проведення і голова оргкомітету Міжнародного славістичного colloquium. Цей традиційний науковий форум дає змогу славістам із різних країн поділитися з колегами результатами своїх наукових пошуків, обговорити дискусійні питання, отримати інформацію про найновіші здобутки в галузі славістики, налагоджувати і підтримувати особисті контакти.

З нагоди 80-річчя бажаємо шановному Володимирові Павловичу щасливого довголіття, великого запасу сил та енергії, творчої наснаги в ім'я розвитку української славістики.

Феодосій СТЕБЛІЙ,
Тамара ПОЛЕЦУК

Про Івана Михайловича Дзюбу написано чимало. Це переважно цікаві й глибокі спостереження, які певною мірою розкрили „феномен Дзюби“. Однак, повторюючи за Мирославом Поповичем: „...А головне про Дзюбу і не сказано“. Напевне, міне ще немало часу, аби ми, котрим випала щаслива можливість спілкуватися з Іваном Михайловичем, змогли досягнути, що він,

як сказав Вадим Скуратівський, „рішуче випередив усіх своїх сучасників“, випередив не лише у прогнозуванні поразки СРСР, а й в „усвідомленні загрози у сфері культури і політичної та інформаційної свободи“, про що він, як завжди мужньо й прямо, каже в наші дні, бо розуміє, що „майбутнє України — як України: зі своїм минулим і своїм майбутнім, — а не як уламку „руського мира“, — знову опиняється під загрозою“. Але Дзюба не був би Дзюбою, якби не продовжив: „Та хай це додає нам не лише гіркоти й болу, а, над усе — сили працювати задля буття собою: у світі, де кожен або Є СОБОЮ, або ЙОГО НЕ СТАЄ“.

Очевидно, нема потреби переказувати в цей ювілейний рік біографію Івана Михайловича, бо

за датами його життєвого й творчого шляху годі сподіватися побачити справжнього Івана Дзюбу. Адже та чи та посада, нагорода, той чи той запис у трудовій книжці, це не те, що для будь-кого іншого. Нагород він не шукає, від посад намагався всіяко втікати, слави не прагне. Перефразовуючи Євгена Сверстюка, скажемо, що, працюючи коректором в „Українському біохімічному журналі“, порушував проблеми, які були не під силу сотням людей, титулованим академікам. Якось газета „Світ“ звернулася до декого з науковців НАН України з запитанням про те, який сон він (вона) хотів би побачити у Новорічну ніч? Іван Михайлович відповів, що хотів би побачити себе обкладеного книжками, у печері далеко від суєтності світу, аби була змога увесь час читати й писати. Оце — справжнє прагнення акад. І. Дзюби. Він, очевидно, давно б це зробив — пішов у „внутрішню еміграцію“, за словами Ліни Костенко, однак обов'язок, гостре відчуття справедливості й власної відповідальності за долю України не дає йому цього зробити. Звідки ж ця незбагненна енергія, виняткова обдарованість й така ж працездатність, гідна подиву ерудиція?

Народився на Донеччині в україномовному краї. Саме так, в україномовному, бо в ті часи, як згадає у своїх незвичних не лише за глибиною, а й формою спогадах Іван Михайлович, „скрізь у побуті панувала українська мова“. З тих таки спогадів дізнаємось, як він любив маму, батька, бабусь і дідусів, як йому було гарно гостювати в них серед чарівної природи, що була контрастом до робітничого селища, куди переїхали чи, як пише Іван Михайлович, втекли батьки, рятуючись від голоду. В одному з численних інтерв'ю Іван Михайлович казав, що не раз замислювався над часом і обставинами, „коли в мені Україна „пробудилася“ „і завдяки чому пробудилася“? й доходить переконання (як у Довженка): „І ось ми, хлопчак і дівчатка, на березі, за хутором ставок великий, ми на березі ставка купасмося, гріємось на сонечку, а десь по другий бік далеко-далеко ідуть дівчата і співають: „Коло греблі шумлять верби, що я посадила...“ І так мені та пісня запала в душу, щось таке зродила, що потім вона весь час мені згадувалась, у якісь моменти — оце враження, оцей ставок, і десь далеко дівчата, яких не видно, але чути, ця пісня і ці слова. І чомусь мені думається — це, мабуть, дуже наївно, це собі я надумав, мабуть, — але мені чомусь здається, що якби не лягла на дитяче серце ота далека щемлива пісня, то так би я міг і життя прожити, не доторкнувшись глибиною душі до того, що є Україна“.

Дзюба-школяр — типовий учень свого часу, що жив життям тисяч радянських дітей з їхніми „вагомими проблемами“, великими й маленькими радощами, успіхами й невдачами. Однак у тих же спогадах привертає до себе увагу одна деталь: Іван — дідова наука! — дуже багато читає, веде щоденника, записує, конспектує, а ще з власного бажання їздить навколишніми селами і читає лекції про міжнародне становище. Згадуючи це нині, Іван Дзюба дивується, що міг збирати небайдужу, зацікавлену аудиторію, і пояснює це браком газет та інших джерел інформації. Додамо: і вмінням І. Дзюби (очевидно, вже тоді йому це було при-таманне), говорячи на будь-яку тему, глибоко тим перейматись, вкладати в сказане частинку своєї душі, розуму та серця. Вже тоді І. Дзюба почав „сам себе творити“, „здобувати самотужки“, це були його гімназії, це були його „Гарварди й Оксфорди“! (яких, як зазначає І. Драч, він не мав, а

став „високообдарованим і чітким, високоосвіченим і на диво делікатним...“).

Нині (та й, очевидно, завжди так було) є багато людей, здатних „співати“ про що завгодно й на всі — потрібні на даний момент — лади, І. Дзюбу ж вирізняє особиста причетність, переживання того, про що говорить. Кілька разів чув, як він спересердя казав, що вже не може говорити на ту чи іншу тему, скажемо, про українську мову (так багато і як! сказано І. Дзюбою про це), однаково пише, виступає, дає інтерв'ю, порушуючи кожного разу все нові й нові аспекти цієї теми, вболіваючи щиро, а не „граючи на публіку“, пропускаючи проблему через своє зболене серце.

На наш погляд, І. Дзюба у своїй книжці „Гарас Шевченко“ зміг зруйнувати створений радянським літературознавством образ Шевченка як поета, про якого все відомо, все в його творчості (і сам він!) зрозуміло й сприйнято, „введено“ у всі сфери нашого життя. Цю ілюзію І. Дзюба розвіює простим, але геніяльним твердженням: „Шевченко як явище велике і вічно живе — невичерпний, нескінченний і незупинний“. Останнє хочеться виділити, бо, справді ж, Шевченко, як і життя, незупинний! Ця книжка — узагальнення низки глибоких досліджень, в яких постать Шевченка показана в порівнянні з „символами своїх націй і своїх країн“: „Шевченко і Петефі“, „Шевченко і Хом'яков“, „Шевченко і Шиллер: візія ідеального стану суспільства“, „Гарас Шевченко і Віктор Гюго“, „Шевченко і Словацький“. Академіку вдалося з образу Шевченка пласт за пластом зняти все другорядне, несуттєве, а іноді й неправдиве, перекручене, продиктоване „потребами часу“ або й просто невіглаством деяких дослідників. Не про один десяток імен українських (та й не тільки українських) літераторів писав І. Дзюба. Згадаймо лишень кілька його розвідок про Олександра Білецького, зокрема ґрунтовну статтю в Енциклопедії сучасної України, що подають образ визначного літературознавця всебічно, глибоко, цілісно й при цьому критично. Критичність — наріжний камінь Дзюбиної методи. Добрий десяток статей з естетики та культурології, що увійшли до другого тому „З криниці літ“, свого часу були виголошені на наукових та культурологічних конференціях чи опубліковані в періодиці й викликали значний інтерес та резонанс у суспільстві, також вирізняються цією ознакою. У них Ювіляр, як завжди, аналізує, порівнює, характеризує, виокремлює, наголошує, polemізує, визначає і досить часто ненав'язливо, навіть непомітно, але переконливо радить. На жаль, рідко хто з „власть імущих“ дослухався до порад Івана Михайловича, а даремно, бо якби свого часу почули його, то чимало б гуманітарних проблем сьогодення не стояло б так гостро.

Діапазон наукових інтересів Івана Дзюби широкий, вони не лише у сфері української культури. У його творчому доробку — низка досліджень про літератури народів СРСР, і хоч Іван Михайлович пояснює це відомими подіями своєї біографії початку 1970-х рр., вважаємо, що його завжди цікавило не лише українське, а й світове літературне життя, та й не тільки літературне. Сказав своє слово Іван Дзюба й у кінематографі. Це не лише його блискучий нарис про світову велич Довженка („Світовий контекст естетики Довженка“, 1998) та душевна, лірична розповідь про свого друга Сергія Параджанова, але й кілька статей про історію та сьогодення українського кіно, до речі, й російською мовою, одна з них надрукована в журналі „Ис-

кусство кино“. Тут ще один аспект творчості Івана Дзюби — популяризація здобутків української культури в Росії у таких журналах, як „Дружба народів“, „Новый мир“, „Вопросы литературы“, де особливо багато друкувався у другій половині ХХ ст.

Пригадуємо, як натхненно і скрупульозно працював І. Дзюба над статтею для ЕСУ про Башкортостан, здавалося б, що тема далека для гуманітарія, але Іван Михайлович підготував фундаментальну, фахову статтю-дослідження про цю країну.

Нині у світі для оцінки роботи науковця використовують індекс цитувань, що визначає вплив ученого на світову науку та оцінює проведені ним

дослідження. Для гуманітаріїв, особливо українознавців, — це певна проблема. Не помилимося, коли скажемо, що книжка Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація“, видана українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською, в'єтнамською мовами, має чи не найвищий індекс цитувань серед гуманітарних видань, створених в Україні, а її автор зробив для утвердження України у світі більше, ніж сотні дипломатів за всі часи існування української дипломатії.

НТШ в Україні щиро вітає д. чл. Товариства (від 22 жовтня 1998 р.) Івана Дзюбу з його 80-літтям. „Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє...“

Микола ЖЕЛЕЗНЯК

19 лютого 2011 р. голові Лікарської комісії НТШ, дійсному членові НТШ (від 17 грудня 2005 р.), членові Головної управи Українського лікарського товариства, Товариства медичної генетики, Всеукраїнського генеалогічного товариства і Геральдичного товариства, голові Комісії координації наукових досліджень та публікацій в УЛТ у Львові, відповідальному редактору „Лікарського збірника“

та щоквартального „Українського інформаційного бюлетня здоров'я“, завідувачу Видавничої комісії до 100-ліття УЛТ Зиновії Олександрівні Служинській виповнилося 75 років.

Народилася Зиновія-Лариса Служинська в м. Ходорові у родині лікаря і громадського діяча Олександра Білинського. І батько, і мати (Меланія Білинська-Волинець) активно працювали в „Просвіті“, „Рідній школі“, „Союзі українок“. В родині панувала атмосфера поваги до науки, культури, українських традицій. 1953 р. З. Служинська закінчила Львівську середню школу № 5. У 1953—1958 рр. навчалася на біологічному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка (нині — Львівський національний університет ім. І. Франка). Здобувши диплом за спеціальністю „Медична та популяційна генетика“, працювала в генетичній лабораторії, створеній проф. Андрієм Лазаренком. Але в тодішній радянській дійсності генетика належала до найбільш ідеологічно переслідуваних наукових дисциплін. Репресій зазнали і генетика, і генетики. Ця наука була виключена з наукових та навчальних програм, а генетики звільнені з тавром „неблагонадійних“, вейсманістів — морганістів — менделістів. Не оминула чорна хвиля ревізій, звинувачень, осуду і А. Лазаренка. Лабораторію закрили. Зиновія Служинська виступила на захист свого Учителя. Цей благородний вчинок молодого науковця відразу був оцінений як арамольний і зафіксований в особистій справі, що передавалася у всі наступні місяці праці. Від 1960 р. Зиновія Олександрівна працювала у Львівському державному медичному інституті (нині — Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького) старшим лаборантом кафедри терапії. 1965 р. „анафему“ з генетики було знято. Зиновія Служинська вступи-

ла до аспірантури на кафедру біології Львівського медичного інституту. Нарешті можна було хоч частково зреалізувати свої наукові задуми. Результатом важкої, але цікавої роботи стала кандидатська дисертація. У 1968 р. З. Служинська захистила у Львові першу дисертацію з генетики. У 1972 р. успішно відбулася внутрішня апробація докторської дисертації, присвяченої генетичним параметрам пухлин. Ця праця була надзвичайно актуальною, перспективною, оскільки відкривала можливості успішно проводити гормональну терапію хворих на рак молочної залози. Проте в умовах тоталітарної системи до офіційного захисту не допустили. Партком інституту тричі розглядав характеристику Зиновії Служинської і віднайшов 11 вад, першою з яких було „скрыла некоторые факты своей биографии“. У 1967—1972 рр. З. Служинська була вченим секретарем Українського товариства генетиків і селекціонерів, 1976 р. стала доцентом кафедри медичної біології ЛМІ. Тематика наукових досліджень: паразитологія, медична генетика, популяції, демографія, дерматогліфіка, генеалогія. Науковий доробок Зиновії Служинської становить понад 300 наукових праць, 26 методичних розробок, вісім раціоналізаторських пропозицій, сім монографій, п'ять посібників.

Творчого злету набуває діяльність Зиновії Олександрівни в умовах незалежності України. Одна за одною виходять праці, з-поміж яких монографії: „Рід людський в Україні“ (1995), „Рід Калинюків“ (1998), „Рід Білинських“ (1998), „Генеалогія“ (у 2 т., 2000—2003), „Із забуття“ (2002), „Популяції“ (2005), „Літопис роду Волинців“ (2009), посібники: „Спадковість людини — генні та хромосомні хвороби“ (1997), „Медична паразитологія“ (1999), „Медична арахноентомологія“ (2000). Надзвичайно вагомою є праця над перекладом з англійської мови I і II видання „Ілюстрованого медичного словника Дорланда“ (2002, 2007).

Із багатої творчої біографії З. Служинської особливо виділяється праця „Від родини до популяції“ (2008), присвячена мільйонам жертв, що загинули від нацистських та комуністичних репресій, голодоморів та депортацій. Це фундаментальне наукове дослідження стосується генезу популяцій, підвалинами яких є родини та роди. Автор слушно зауважує, що їх розвиток не можливо досліджувати без тисячолітньої історії, генетичних та психоетнічних характеристик. У ній є відповіді на питання — де, коли і чому відбулася втрата генофонду, які причини гальмували приріст генетично фертильних популяцій України, на якому етапі історії почався спад народонаселен-

ня, який призвів до від'ємних показників приросту населення в Україні. Олександр Кіцера запропонував вислати цю книжку кожному депутатові Верховної Ради, щоб ознайомилися з кількістю жертв, яких забрали нацистська та комуно-більшовицька окупації.

Значне місце у творчому доробку З. Служинської займають також такі дослідження, як „Мар'ян Панчишин — лицар милосердя і науки“ (1993), „Генеалогія українських родин“ (1996), „Покоління, якому не поталанило стати батьками“ (1998), „З історії цитогенетичних досліджень у Львові“ (2000), „З історії зародження медико-генетичних знань і першої поради в Галичині та генфонду українських популяцій“ (2000), „Видавнича діяльність УЛТ у Львові з 1999—2000 рр.“ (2001), „Безумству хоробрих співаємо пісню“ (2001), „Вплив екологічних і соціально-політичних факторів на генфонд популяції“ (2001), „Відлуння голодомору 1933 року“ (2003), „Друковане слово медиків“ (2003), „XV-та Міжнародна конференція з проблем СНІДу“ (2004), „Голод 1933 — геноцид ХХ століття“ (2004), „Вплив соціально-політичних факторів довкілля на генфонд популяцій“ (2005), „Демографічна революція“ (2006), „Генофонд і денационалізація“ (2006), „Зародження медичної генетики в Україні“ (2007), „Відродження генетики після лисенківського періоду“ (2008), „Товариство „Народна лікарня“ і український шпиталь імені Митрополита Шептицького“ (2010), „Різноманітність форм пізнання“ (2010), „Профілактично-освітня діяльність Українського гігієнічного товариства“ (2010), „Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста (1943—1950)“ (2010), „Табори для вояків УГА“ (2010).

За редакцією З. Служинської вийшли XVII і XVIII томи „Лікарського збірника“ (2009 і 2010). Лікарська комісія НТШ за фінансування „Свободи“ видала серію поштівок під назвою „Лікарі

УПА — воїни без меча“, присвячену 100-річчю УЛТ. Автор тексту та підбірки світлин — Зиновія Служинська. Відновлена світла пам'ять тих, які віддали життя за незалежну Україну.

Зиновія Служинська — активний учасник усіх з'їздів Всеукраїнського лікарського товариства і Конгресів Світової федерації українських лікарських товариств.

Без Зиновії Олександрівни не обходиться жодна ініціатива благодійних вчинків. Зокрема, організувала допомогу Кіровоградській обласній медичній бібліотеці у вигляді книжок і часописів. У співпраці з доньками — канд. медичних наук Олександром Служинською і головним лікарем Центру профілактики і боротьби зі СНІДом Мар'яною Служинською — видала понад десять брошур і буклетів „Знати, щоб себе оберігати“, присвячених профілактиці СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом. Разом із головою секції „Український родовід“ обласного Товариства „Просвіта“ Адріаною Огорчак доклала багато зусиль для залучення до генеалогічних досліджень науковців і аматорів Київської, Дніпропетровської, Харківської, Донецької, Закарпатської, Полтавської та інших областей.

Зиновія Служинська — неповторна постать наукового і товариського життя, яскравий приклад обдарованого українського науковця, відомого в Україні і поза її межами. Їй притаманна феноменальна ерудиція, багатогранність таланту, сучасне наукове мислення, невтомна праця для добра людини і нації. Зиновія Олександрівна продовжує активно працювати на зміцнення авторитету української медичної науки й майбутнє України.

З нагоди 75-річчя бажаємо шановній Зиновії Олександрівні здоров'я, творчої наснаги і ще багато років плідної праці на користь української науки.

*Президія НТШ,
Лікарська комісія НТШ*

Чедомир Попов, якому в 2011 р. виповнюється 75 років. Вчений приєднався до когорти українських та зарубіжних дійсних членів Товариства 22 жовтня 1998 р. на рекомендацію Історичної комісії Історично-філософської секції НТШ у Львові.

Чедомир Попов народився 15 березня 1936 року в с. Меленець, що у провінції Воеводина (нині — Республіка Сербія), у сім'ї учителів та службовців. Середню освіту здобув у школах рідного села Меленці та сусіднього Ковачиці, а згодом навчався у гімназії у м. Зренянина, яку закінчив 1954 р.

Того ж року вступив на нововідкритий філо-

софський факультет Університету в Новому Саді, де навчався на історичному відділенні. 1959 р. здобув диплом цього вишу.

1 лютого 1960 р. Чедомира Попова обирають асистентом кафедри загальної історії нових віків філософського факультету Новосадського університету. У 1959/1960 н. р. проходив стажування в університеті Страсбурга (Франція), що дало початок багаторічним науковим дослідженням ученого в галузі історії міжнародних відносин.

У червні 1970 р. Чедомир Попов здобув науковий ступінь доктора, захистивши дисертацію на тему „Сербсько-французькі міждержавні відносини з часу Франкфуртського миру 1871 р. до Берлінського конгресу 1878 р.“

Два роки поспіль був деканом філософського факультету та очолював його раду (1979—1981), а також впродовж чотирьох років обіймав посаду директора Інституту історії Воеводини (1970—1974). Ч. Попов — науковий консультант шести докторських дисертацій, член низки сербських та іноземних наукових асоціацій.

У Новосадському університеті вчений пропрацював усе своє життя, пройшовши всі щаблі викладацької кар'єри. 1 жовтня 2000 р. вийшов на заслужений відпочинок.

У підсумку науково-дослідної праці вченого — 13 монографій і приблизно 370 наукових

та публіцистичних праць (власних та у спів-авторстві), зокрема: „Др. Андрија Раденић, Из историје Србије и Војводине 1834—1914“ (Нови Сад, 1973), „Француска и Србија 1871—1878“ (Београд, 1974), „Од Версаја до Данцига“ (перше видання: Београд, 1976, друге — 1995), „Србија на путу ослобођења. Борба за политички преображај и државну независност 1868—1878“ (Београд, 1980), „Историја српског народа“ (Београд, 1981; 1983), „Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941—1945“ (Нови Сад, 1984), „Грађанска Европа 1770—1870“ (перша книга: „Основе европске историје XIX века“, друга — „Политичка историја Европе“. Нови Сад, 1989), „Европске грађанске револуције од XVIII до XX века. Покушај емпиријског уопштавања“ (Нови Сад, 1992), „Аутономија Војводине — српско питање“ (перше видання: Сремски Карловци, 1993, друге — 2000), „Политички фронтови Другог светског рата“ (Нови Сад, 1995), „Европска револуција и српски покрет 1848—1849“ (Београд; Нови Сад, 1997), „Полемика Јована Ристића и српских конзервативаца 1877. године“ (Београд, 1997), „О историји и историчарима“ (Сремски Карловци; Нови Сад, 1999), „Светозар Милетић, Сабрани списи, Књ. I, II/1, II/2, II/3, III“ (Београд, 1999—2001), „Светозар Милетић о српском питању“ (Нови Сад, 2001) та „Европа и српска револуције 1804—1815“ (Нови Сад, 2004).

Крім викладацької та наукової роботи, Чедомир Попов ще зі студентських років був активним культурно-громадським діячем. Під час навчання у вищі в Новому Саді він був актором в аматорському молодіжному театрі, а згодом очолював університетський академічний театр і був керівником драматичної художньої програми у місцевому театрі „Трибина младих“. З 1962 по 1965 р. молодий вчений керував радою з питань культури при міській раді Нового Саду.

У липні цього року виповнюється 75 років видатному історикові українського театру, дійсному членові НТШ, академіку Ростиславові Ярославовичу Пилипчуку.

Постать нашого Ювіляра широко відома. Він — один із небагатьох українських дослідників історії національного театру — після Дмитра Антоновича, Петра Рудіна, Олександра Кисіля, а в

Галичині — після Івана Франка, Михайла Возняка, Степана Чарнецького та Григора Лужницького, який свою наукову діяльність оснував на джерелознавчих матеріалах. Саме ця риса, — доведена, можливо, до крайнього педантизму ставлення до наукових фактів, яскраво вирізняє його з-посеред інших сучасних театрознавців. Його дослідницька діяльність гідна слугувати прикладом для наслідування молодій генерації науковців незалежної України.

Завжди зосереджений, уважний до співрозмовника, принциповий у зауваженнях, а водночас щедрий на набуту ним інформацію, а поряд завж-

Важливою сторінкою в науковій біографії Ч. Попова є його діяльність в історичному науковому товаристві сербського народу, яке мало і має давні і тісні зв'язки з НТШ у Львові — Матиці Сербській. З 1969 р. Попов — незмінний член Президії цієї найстарішої культурно-просвітницької інституції сербського народу, з 1970 р. — головний редактор „Історичного збірника“ Матиці Сербської. Від 1981 до 1991 р. вчений обіймав посаду керівника „Рукописного відділу“, а з 1991 по 1999 р. був заступником голови Товариства. З 2008 р. — голова Матиці Сербської (м. Новий Сад).

26—31 травня 1998 р. делегація НТШ у складі голови Олега Романіва та наукового секретаря Олега Купчинського відвідувала Матицю Сербську і провела зустрічі з її президентом Божком Поповичем, заступником Божидаром Ковачеком, секретарем Драганом Станичем та академіком Чедомиром Поповим.

Вчений також активно співпрацює з іншими культурно-громадськими та науковими інституціями Сербії. Він обіймав посаду голови „Самоврядної наукової асоціації“ провінції Воєводина, з 1985 по 1989 р. працював головним редактором журналу „Југословенски историјски часопис“, у 1994—2002 рр. був членом Президії та Виконавчої ради Сербської академії наук (САНУ) й одночасно очолював філію САНУ в Новому Саді. Професор Попов втілює в життя низку вагомих видавничих проєктів, зокрема, понад 10 років очолював редколлегію видання „Српски биографски речник“, який видається під егідою „Матиці Сербської“, а також керує робочою групою з видання „Азбучника“ Енциклопедії Сербії, який видає САНУ.

НТШ у Львові вітає ювіляра і бажає йому міцного здоров'я та довголіття на благо розвитку і зміцнення українсько-сербських наукових зв'язків!

Юрій КОВАЛІВ

ди готовий до наукового редагування поданої йому статті чи розвідки, кандидатської дисертації чи монографії, Ростислав Пилипчук вражає своєю невичерпною працездатністю. Люди, які вибрали з ним співпрацю, мимоволі збагачуються також його високими естетичними та етичними засадами в науці, осердям яких є віддане служіння українським театрознавчим дослідженням.

Вражає глибина його наукових праць. Досить лише переглянути бібліографічний покажчик, виданий ще до 60-ліття Ростислава Пилипчука, щоб усвідомити всю вагу його наукового доробку. Тут — понад 1000 позицій! Глибоко проникаючи у пласти української театральної історії, учений розробляє водночас важливі проблеми міжнародних стосунків: українсько-грузинських, українсько-польських, українсько-російських. Плекаємо надію, що до 75-ліття вчений подарує нам нове, вагомо доповнене, видання покажчика своїх наукових праць.

Блискуче знання усіх напрацювань національної і зарубіжної науки у гуманітарній сфері, глибока пошана до інших вчених, а водночас подиву гідна — така корисна для справжнього науковця — недовіра до досліджень попередників, — ось кілька штрихів до окреслення наукового стилю і вагомості публікацій ювіляра. У його доробку — низка наукових відкриттів, розвінчувань псевдосенсацій та спростувань „загальновідомих фактів“. Наприклад,

завдяки авторитетному втручанню вченого було встановлено й офіційно визнано 1917 р. як справжню дату заснування теперішнього львівського Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької — замість нав'язаного 1922 р. До таких відкриттів-спростувань належить також датування появи шкільного і народного лялькового театру кінцем XVI ст., концептуальне бачення початку українського професійного світського театру в полтавській трупі І. Котляревського (1819), а не у пропонованій радянською наукою трупі „театру корифеїв“ (1881). Розкриває Р. Пилипчук і „сходоцентристську“ концепцію історії українського театру — як рудимент радянської епохи. Соборницьке всеохопне бачення національної культури і на сході, і на заході країни, з усім різноманіттям внутрішніх та міжнародних зв'язків і впливів — основне кредо сучасного науковця — Ростислава Пилипчука, подане у статті „Про засади створення багатотомної „Історії українського драматичного театру“ („Мистецтвознавство України“, 2000, вип. 1), та „Історії української культури“ в 5 т. (К., 2001—2005) — у відповідних розділах, присвячених театрові.

У доробку Р. Пилипчука, вочевидь, найчисленніші енциклопедичні статті — у поважних академічних виданнях, як-от Шевченківський словник, Театральная енциклопедия (Москва), Українська радянська енциклопедія, Słownik biograficzny teatru polskiego, 1765—1965 (Варшава), Lietuviškoji tarybinė enciklopedija (Вільнюс), Українська літературна енциклопедія, Енциклопедія сучасної України, Українська музична енциклопедія, енциклопедичний словник „Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX століття)“ та ін.

Важливою літописною сторінкою Ростислава Пилипчука є його діяльність у створенні вищої театральної освіти у Львівському національному університеті ім. І. Франка. 1999 — відкриття кафедри театрознавства та акторської майстерності на філологічному факультеті університету. Як стипендіат COSBILD (Канада) Р. Пилипчук читає тут лекції з історії українського театру впродовж кількох років, залучає до співпраці із Львівським університетом викладачів керованого ним Київського державного інституту театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (нині — Національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого) професора В. Заболотну, доцентів Г. Липківську, Н. Владимірову, стає членом редакційних колегій „Вісника ЛНУ імені Івана Франка. Серія Мистецтвознавство“ та театрознавчого журналу „Просценіум“. Від 2001 р. у часописі „Просценіум“ постійно публікує науково вагомі розвідки про становлення та розвиток, репертуар і сценічне мистецтво українського професійного театру в Галичині. Переконані, що ця серія публікацій повинна якнайшвидше побачити світ як монографія і статі неоціненним внеском у вивчення історії українського театру.

Р. Пилипчук, без перебільшення, — ренесансна особистість, наукові зацікавлення якої, окрім театрознавства, не менш ґрунтовні й у сфері історії літератури, журналістики, історії музики, етнографії, фольклористики, політичної історії, історичної географії. Про це свідчить широкий спектр його наукових досліджень, надрукованих

у різноматематичних збірниках та журналах, про це свідчать і вичерпні передмови/післямови, коментарі та примітки до численних статей, монографій інших авторів, виданих „з благословенням“ Р. Пилипчука (а відповідно — добряче „вичищених“).

Надзвичайно вимогливий до себе, Р. Пилипчук так само критично ставиться і до інших, принциповою оцінкою деколи навіть відлякуючи неофітів у науці, та все ж його „школа“ гартує і дає високі здобутки: під науковим керівництвом ювіляра захищено вже понад десяток кандидатських дисертацій. Тож цілком закономірно, що його вихованці посідають чільне місце у вищих театральних школах та наукових установах України, зокрема й на факультеті культури і мистецтв ЛНУ ім. Івана Франка. Започаткована Ростиславом Пилипчуком співпраця між Львівським національним університетом та Київським національним університетом театру, кіно і телебачення успішно розвивається, і наші перші випускники-театрознавці вже працюють над дисертаційними дослідженнями.

За успіхами своїх вихованців, колег, однодумців (супротивників також) Р. Пилипчук уважно стежить, у формі публікацій відзначаючи здобутки, або ж навпаки — гостро засуджуючи свідомо чи несвідомо допущені помилки. Готовність до останнього захищати наукову істину, не роблячи реверансів і не вдаючись до кон'юнктурних формулювань, — показова у всіх рецензіях Р. Пилипчука на книжки українських і чужоземних дослідників.

Окрема сторінка діяльності Ростислава Пилипчука — наукове редагування мистецтвознавчих збірників та вісників, енциклопедій та довідників. До численних книг, періодичних видань, які вийшли чи виходять під науковим контролем Р. Пилипчука, останнім часом додалися і нові, як-от: багатотомна Енциклопедія сучасної України, „Науковий вісник Львівського національного університету театру, кіно і телебачення“ та ін. Показово, що редакторська діяльність вченого не зводиться до простої участі в редколегіях, так званої ролі весільного генерала, — із подиву гідною самопосвятою він всигає перечитати гори матеріалів, не підписуючись під чужою працею. (До речі, цікавий факт: протягом двадцяти років очолюючи Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого (1984—2004), Р. Пилипчук у своїх виступах жодного разу не скористався „писаними кимось“ матеріалами.) Від створення Театрознавчої комісії НТШ у Львові Р. Пилипчук є співредактором „Записок НТШ. Праці Театрознавчої комісії“ (1999, 2003, 2007), а відомо „Записки...“ гуртують довкола себе велику кількість театрознавців України та діаспори.

75 років життя, а з них 55 — плідна творча наукова праця! Звідки ця працездатність? Де її джерела?! Гостра думка, сповнена енергії, — де її джерела?! Якби запитати про це Ростислава Ярославовича, то, мабуть, відповіли би: рідна земля, рідні Оришківці на Тернопільщині дають цьому крила. Там він буває щоліта, хвилюво залишаючи гомінкий Київ, там черпає свою силу і насагу. Тернопільська земля дала світові велике гроно видатних учених та митців. Серед них — український театрознавець Ростислав Пилипчук. З роси і води Вам, дорогий Ювіляре!

Богдан КОЗАК

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Микола Моздир. Українська народна меморіальна пластика.— Львів: Інститут народознавства НАН України, 2001.— 270 с.

Народна меморіальна пластика в Україні — складне багатопланове явище, яке тісно переплетене з колом проблем соціального, економічного й, зрозуміло, духовного життя народу, а передовсім, з поховальною обрядовістю. Її джерела, як і початки нашого народу, губляться у мороці прадавніх віків.

Історія українського народу — це не лише археологічні знахідки, відкриття, літописні, хронікальні записи, діяльність видатних особистостей, не тільки пам'ятки писемности, безсмертної народної творчости. Це, зокрема, величні степові могили-кургани, оспівані геніальним Кобзарем, нещадно руйновані в роки більшовицької колективізації, це різні за образним виявом, але стилістично споріднені „фігури“, що століттями стоять обабіч сільських доріг, тепер автомагістралей, численні пам'ятні, т. зв. панцизні хрести, присадибні, врешті, і рідкісні, дивом уцілілі впродовж віків, прості сільські цвинтарні намогильники. В своїх образних іпостасях є зразками високої краси в народному її розумінні і зазвичай без імени творця, бо гріх було смертній людині залишати свій напис на призначеному для безсмертя творінні її рук.

Особливо плідними на такі шедеври було XIX ст.— час великих соціально-економічних звершень, зростання самосвідомости народу як творця історії та ін. Все це відображалося і в скульптурних образах, у численних намогильних пам'ятниках у Західній Україні, де були особливо дієвими давні традиції етнокультурних зв'язків із сусідніми народами Центральної та Західної Європи.

У рецензованій монографії головню досліджені місце та роль пластичного намогильного знака в системі світогляду українського народу, його естетики; дано характеристику й основні принципи його ідейного та образного формування. На конкретних прикладах показано роль народної естетики, вплив стильового мистецтва.

Рецензована праця написана на основі зібраних автором упродовж двадцяти років польових матеріалів. Автор книжки Микола Моздир (нар. 1928 р.) — відомий вчений, дослідник питань історії та теорії українського мистецтва, індивідуальної творчости окремих народних майстрів, художників-професіоналів, що працювали і працюють у різних жанрах образотворчого та декоративного мистецтва. Він — педагог, музеєзнавець, член Союзу художників, конкурсних рад, член НТШ.

В 1960-х рр. автор працював заступником директора з наукової роботи у Музеї українського мистецтва (нині Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові). З 1971 р.— завідувач фондів Музею етнографії та художнього промислу, завідувач відділу образотворчого мистецтва. Читав курси лекцій з українського та світового мистецтва у Львівському університеті ім. І. Франка та Львівському лісотехнічному університеті. Співавтор колективних монографій „Гуцульщина“, „Бойківщина“, „Лемківщина“, численних енциклопедичних словників та довідників. Він — автор понад 180 наукових публікацій. Особливу увагу приділив дослідженню художніх виробів із дерева, зокрема меблів, виробів церковного, сувенірного призначення тощо.

Проблемі висвітлення природної сутности, важливости народного традиційного мистецтва, зокрема сакрального, М. Моздир присвятив працю „Українська народна дерев'яна скульптура“ (К., 1980, 190 с.).

Нині працює старшим науковим співробітником у відділі народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.

Щорічні поїздки в села, міста України північних, південних, східних та західних районів викликали захоплення у колег. Навіть навесні 1986 р. після вибуху на Чорнобильській атомній станції Микола Моздир організував експедицію туди.

Дослідник обстежив сотні цвинтарів, зафіксованих у покажчику книжки, а ще вдвічі більше тих, які з різних причин не ввійшли до видання. У ньому наведені назви тільки тих 320 місцевостей, в яких зафіксовані пам'ятки меморіальної народної пластики.

Праця складається з таких розділів: Витоки відзначування місць поховань та давні надмогильні пам'ятні хрести на українських землях; Козацькі могили; Пам'ятники про знесення панщини в Галичині та скасування кріпосного права на інших землях України; Придорожні, присадибні пам'ятні хрести та фігури; Кам'яні та муровані „фігури“; Скульптурні надмогильники; Типологія, осередки, майстри; Ідейно-тематична та образно-символічна структура надмогильних знаків; Пам'ятники борцям за волю України, що загинули в 1914—1920-х та в 1940—1960-х роках; Післяслово; Джерела та література; Покажчик місцевостей. В усіх розділах зроблений ґрунтовний аналіз різнофункціональних аспектів пам'яток сакрального й суто мемо-

ріяльного українського народного пластичного мистецтва з давнини до сучасності.

На високому професійному рівні Микола Моздир подав характеристику всіх основних типологічних груп меморіальної пластики. Автор зумів дослідити ідейно-семантичну та символіко-образну сутність придорожніх, присадибних намогильних та намогильних хрестів. Хрест як символ християнської віри спасіння людського роду опоетизований творчою діяльністю талановитого українського народу.

Текст книжки наповнений сюжетами, невідомими мистецтвознавчій науці. Особливий інтерес викликає поданий автором ілюстративний матеріал — 376 світлин, з яких більша частина, тобто понад 350 — авторських.

У цій актуальній монографії вперше висвітлені питання теорії та історії меморіальної пластики України. Правда, першим дослідником української народної традиційної культури, зокрема меморіального пам'ятництва, був відомий вчений і знавець історії української культури Вадим Щербаківський. Його праці, зокрема „Українське народне мистецтво“ (1920-ті рр.), на десятиріччя залишилися енциклопедією знань про українську духовну та матеріальну культуру.

Досліджені Миколою Моздиром пам'ятки української меморіальної пластики виражають головний символ духовного буття людини — віру в Господа, її християнсько-філософські світоглядні аспекти розуміння життя на землі і на небесах.

Раїса ЗАХАРЧУК-ЧУГАЙ

Оксана Кузьменко. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009. — 296 с., іл.

Монографія Оксани Кузьменко є вдалим логічним завершенням тривалих досліджень авторки в царині стрілецької пісенності. Цю тему дослідниця обрала для вивчення як цілком новаційну. Поступово шляхом трудомістких та скрупульозних напрацювань (проведення власних польових фольклорних записів у 90 населених пунктах шести областей України та за кордоном, ретельного вивчення усіх доступних архівних та літературних джерел, масштабної систематизаційної роботи, аналітичного осмислення) Оксана Кузьменко вивела стрілецьку пісню на рівень комплексного фольклористичного аналізу. Виходу її монографії передували такі вагомні праці, як кандидатська дисертація (2000), академічний збірник „Стрілецькі пісні“ (Львів, 2005, 640 с.) та понад десяток добротних аналітичних статей у фахових виданнях. Отож „Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність“ постає перед читачем як праця зріла, глибоко продумана, вивірена часом. І, безперечно, дуже очікувана.

„Предметним полем теми, — як зазначає дослідниця, — є висвітлення характерних аспектів пов'язаності стрілецької пісенності з народнопісенною традицією, зокрема їх фольклоризм, фольклоризація та фольклорність. Мета роботи полягає у системному дослідженні внутрішнього взаємозв'язку цих аспектів, у виявленні закономірностей побутування, розвитку, збереженості та особливостей входження стрілецьких пісень в загальноукраїнський фольклорний контекст“ (С. 13). О. Кузьменко вдалося сповна досягти поставленої мети завдяки вдалому композиційному вирішенню праці та вдумливому аналітичному викладу в усіх її структурних частинах. Монографія складається зі всту-

пу та чотирьох розділів: „Збирання та дослідження стрілецької пісенності“, „Джерела і природа фольклоризму стрілецьких пісень літературного походження“, „Фольклоризація стрілецьких пісень літературного походження“, „Народні пісні про січових стрільців“, Висновків і Списку використаних джерел і літератури.

У вступі простежено вживання терміна „стрілецька пісня“ у літературі й фольклористиці (С. 6—7) та з урахуванням теоретичних здобутків попередників, а головне на основі власних напрацювань запропоновано таке визначення: „Стрілецькі пісні — це пласт пісенної творчості літературного і фольклорного походження, який за часом виникнення та ідейно-змістовими ознаками пов'язаний з появою української військової формації Легіону Українських січових стрільців, з його діяльністю в роки Першої світової війни (1914—1918) та в час українських національно-визвольних змагань (1918—1920)“ (С. 7). Також тут подано пояснення терміна „фольклоризація“ українськими дослідниками різних часів, акцентуючи на важливих концепціях І. Франка, М. Грушевського, Г. Нудьги, С. Грици та інших учених щодо природи та механізмів взаємодії двох художніх систем творчості: літературної та народної.

У першому розділі подано відомості про джерельну базу дослідження в діахронії зацікавлень стрілецькою піснею, її публікацій, збирання та фахових досліджень. О. Кузьменко належно поцінувала здобутки своїх попередників у цій царині, починаючи від напрацювань часів стрілецького чину таких авторів, як Р. Купчинський, Л. Лепкий, М. Гайворонський, А. Баб'юк, І. Боберський, Ю. Шкрумеляк, О. Назарук, І. Ірванець,

В. Гнатюк та інші, та у пізніші роки впродовж ХХ ст. (Є. Пеленський, М. Голубець, Ф. Колеса, Б. Кравців, С. Ріпецький, В. Витвицький, Р. Федорів, Т. Салига, В. Качкан, Ф. Погребенник, О. Правдюк та ін.). Водночас авторка обґрунтовує фрагментарність чи вузькість наукових підходів в опрацюванні теми попередниками та вказує на потребу ширшого комплексного погляду на явище стрілецької пісенності. Такі можливості з'явилися в О. Кузьменко на основі матеріалів, добутих у процесі ретельного вивчення джерельної бази з урахуванням власних польових обстежень стрілецького фольклору. Масштабність проведеної роботи відображає самостійно розроблений авторкою „Системний каталог публікацій та записів стрілецьких пісень“, що зберігається в Архіві Інституту народознавства (покликання на нього на с. 41), „Картошка місць записів стрілецьких пісень“ (С. 43). О. Кузьменко вперше ввела в науковий обіг і рідкісні, досі невідомі, рукописні матеріали січових стрільців із архівів Варшави, а також Києва та Львова (С. 267—269).

У другому розділі містяться цінні відомості про „передісторію“ стрілецьких пісень, яка виводиться із національно-патріотичних середовищ кінця ХІХ — початку ХХ ст. (передусім із молодіжних організацій „Соколи“, „Січ“, „Пласт“, „Луг“), та про історичні обставини виникнення пісень, породжених стрілецьким чином. Треба віддати належне дослідниці у відповідальному ставленні до визнання нею авторства та часу постановня тієї чи тієї пісні. На основі скрупульозного вислідку О. Кузьменко уточнює вже раніше утверджені в літературі факти, як наприклад, про пісню „Ой у лузі червона калина“, що є „безсумнівно результатом співавторства (досі в літературі згадувалось переважно тільки ім'я С. Чарнецького)“ (С. 70). У розділі достатньо аргументовано „фольклоризм“ стрілецьких пісень, що проявляється на двох рівнях: генетичному (у спадкоємній єдності з давнім народним мелосом) та функціональному (характеризується новими умовами існування цих пісень).

Третій розділ присвячено висвітленню проблеми фольклоризації стрілецьких пісень літературного походження у таких аспектах: „Кореляція літературного й уснонародного в поезії стрілецької пісні“; „Основні чинники та їх роль у фольклоризації“; „Лабораторія фольклоризації стрілецьких пісень“. У цьому розділі авторка простежує та ілюструє різні типи змін, що виявляються на різних рівнях (художнього тексту, побутової заангажованості, регіональному, часовому, гендерному тощо). У четвертому розділі розкрито пласт власне народних пісень про січових стрільців як породження передусім стрілецького, а також і позастрілецького середовищ. О. Кузьменко переконливо доводить фольклорність цих пісень на основі анонімності, традиційності їх поезики та поширення, варіативності текстів. Дослідниця окремо аналізує стрілецькі переробки, пісні-хроніки, історичні пісні, стрілецькі колядки, гаївки, балади, повстанські адаптації.

Важливим у монографії, на нашу думку, є послідовне підтвердження значного духовного впливу українських січових стрільців, їхніх пісень на широкі верстви українського народу, на формування його національно-патріотичної свідомості, національної ідеї. Оксані Кузьменко вдалось представити стрілецьку пісенність проникливо і зримо — як глибоко закорінену в національну традицію, водночас живу, динамічну, багатогранну творчість у складній парадигмі літературно-фольклорних зв'язків ХХ ст.

Праця О. Кузьменко може слугувати взірцем для багатьох сучасних фольклористів у вмілому застосуванні комплексних підходів до аналізу фольклорних явищ, у чистоті наукового стилю та наукових помислів. Книжку збагачують численні світліни, художні ілюстрації, фотокопії рідкісних рукописів. Монографія має не лише наукову та мистецьку вартість — це витвір невтомної жінки-матері, української патріотки, присвячений своїм дітям, „щоб берегли і примножили „туу стрілецьку славу...“

Ольга ХАРЧИШИН

І. О. Белоус, О. В. Шишка, Д. О. Тарасов. Науково-технічна бібліотека Національного університету „Львівська політехніка“ / За ред. проф. А. Г. Загороднього. — Львів: Вид-во Національного ун-ту „Львівська політехніка“, 2009. — 196 с.

У рецензованому виданні подана хроніка діяльності бібліотеки Львівської політехніки з 1844 по 2008 р. Книжка докладно ознайомлює з вагомими подіями у житті книгозбірні. Найбагатшим на події виявився 1874 рік, коли книгозбірня отримала спеціальне приміщення, була встановлена Міністерством освіти перша штатна одиниця бібліотечного працівника, призначена щорічна дотація на комплектування фондів. Ще однією вагомою віхою у діяльності бібліотеки став 1948 р. У цьому році було відкрито філію бібліотеки у студентському гуртожитку, створено Бібліотечну раду, проведено переоблік фонду та отримано право на одержання з Центрального бібліотечного колектора (м. Москва)

обов'язкового платного примірника видань, профільних діяльності інституту.

Книжка подає коротку історію Національного університету „Львівська політехніка“ як потужного осередку науки і освіти в Україні, знаного у світі.

Видання висвітлює історію бібліотеки з поділом на кілька періодів. Автори пишуть про передумови створення та перші роки розвитку книгозбірні, яка відразу ж стала невід'ємною частиною, інформаційним осередком університету, описали розташування та особливості забудови її приміщень, напрями діяльності до 1939 р., для якої характерні: обіймання посади директора біб-

ліотеки, обранця Колегії професорів, підготовка до друку та видання п'яти зошитів „Katalogu Biblioteki S. K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie“, значне поповнення фонду виданнями технічної тематики коштом придбання та дарунків від приватних осіб, введення посади скриптора бібліотеки з обумовленням спеціальним договором кола його обов'язків і визначенням оплати праці, надання додаткової посади помічника бібліотекаря — „слуги бібліотеки“.

Автори також простежили зростання уваги до бібліотеки в керівництві Політехніки, оскільки розглядалося питання про збільшення площі та штату бібліотеки. Професор цього навчального закладу, видатний вчений Казимир Бартель став ініціатором будівництва нового приміщення для бібліотеки. Керівництво навчального закладу оголосило конкурс проєктів. У 1929—1934 рр. розпочалося будівництво нового корпусу на вул. Нікоровича (нині вул. Професорська), в якому вдалося поєднати раціоналізм форм з елементами класичної архітектури.

Будівництво здійснювалося за проєктом переможця конкурсу Теодора Обмінського. Особливість композиції фасаду підкреслював напис на фронтоні латинською мовою: „Nis mortui vivunt, et muti loquuntur“ („Тут мертві живуть, німі говорять“), символізуючи спадкоємність поколінь.

Будинок не лише відповідав вимогам бібліотечного будівництва того часу і вирізнявся оригінальністю, а й став на тривалий час своєрідним еталоном бібліотечної забудови. Поряд із основним будинком було споруджене залізобетонне шестиповерхове

книгосховище місткістю понад 500 тис. примірників. Вдалося уникнути висотних стелажів, а металеві стелажні конструкції розташували зручно для роботи бібліотекарів. Перехід із книгосховища в основний будинок обладнали подвійними металевими дверима, що давало можливість при потребі герметично ізолювати книгосховище. Після переселення бібліотеки у нове приміщення її штат зріс до 12 працівників.

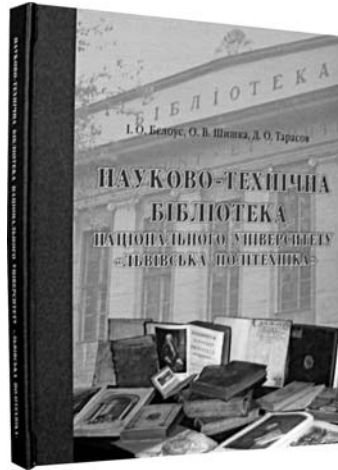
У наступних розділах книжки історію діяльності бібліотеки поділено на кілька періодів: 1940—1960, 1950—1970, 1970—1980 і 1991—2008 рр. Автори розглянули ключові моменти діяльності книгосховища у кожен з цих періодів, подаючи відомості про розвиток фондів, удосконалення процесів обслуговування та еволюцію автоматизації бібліотечних процесів.

Не обійшов увагою авторський колектив видання такі важливі питання діяльності бібліотеки, як її структура, кадри, видавнича діяльність. Під час розгляду кожного з цих питань подається еволюція їх розвитку, вдосконалення. Видання містить короткі біографічні довідки про співробітників бібліотеки, які тривалий час у ній працювали та залишили помітний слід у її роботі.

Закінчується ця фундаментальна праця переліком праць співробітників бібліотеки та публікацій про книгосховище.

Авторам вдалося зібрати і логічно поєднати розрізнені відомості з історії бібліотеки та подати цілісну картину її розвитку від заснування до сьогодення.

Наталія КУНАНЕЦЬ

Ігор Скочиляс. Галицька (Львівська) єпархія XII—XVIII ст.: Організаційна структура та правовий статус.— Львів: Вид-во УКУ, 2010.— XXIV + 832 с. + 16 с. кольор. іл.

Ігор Скочиляс відомий передовсім як історик Львівсько-Кам'янецької унійної єпархії XVIII ст.¹ Вчений впровадив новий напрям історико-церковних досліджень, пов'язаний із розкриттям ролі єпархіальних соборів². Розширивши діяпазон своїх зацікавлень до меж сусідніх Холмської та Володимирської єпархій³, І. Скочиляс зважився тепер на синтез релігійної історії однієї з найбільших адміністративних одиниць Київської митрополії на широких просторах від Галичини

до Наддніпрянщини та Молдавії протягом княжої доби та раннього нового часу, чим він виявив свою прихильність до концепції „довгої тривалості“ середніх віків.

З огляду на представлений науковій громадськості досить об'ємний том (сам автор називає його *меганаративом*, плануючи продовжити працю ще в двох частинах), можна сказати, що задум назагал вдався. „Великість“ монографічного дослідження І. Скочиляса в іншому: він довів, що без знання та

¹ Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII—XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія.— Львів, 2004.— Т. 2: Протоколи генеральних візитацій.

² Тут дослідник проявив себе як фаховий археограф. Див.: Собори Львівської єпархії XVI—XVIII століть / Упоряд. та істор. нарис Ігоря Скочиляса.— Львів, 2006.

³ Скочиляс І. Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 р.— Львів, 2008; його ж. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej / Z języka ukraińskiego przełożył Andrzej Gil.— Lublin, 2008.

глибокого розуміння історії церкви годі пізнати та повноцінно реконструювати національну історію взагалі.

Рецензована монографія має складну й розгалужену структуру. Крім передмови та великого вступу, вона поділена на шість об'ємних розділів, кожен з яких — на частини та параграфи (тільки пронумерованих підрозділів налічується не менше 60). Крім висновків, списку джерел та літератури, іменного і географічного покажчиків, привертають увагу два блоки ретельно і фахово підібраних ілюстрацій, які є прикрасою видання: чорно-білих текстових (152) і кольорових прикінцевих (17).

У другому розділі розкривається проблема поширення християнства у Прикарпатському регіоні України, що призвело до заснування в Галиччї епархії з Успенською кафедрою. Третій розділ висвітлює юрисдикційний статус Львівського владництва в Київській митрополії з акцентуванням на перебігу унійних змагань на зламі XVI—XVII ст. (невдалим для регіону) та більш успішної „нової унії“ на зламі XVII—XVIII ст. У четвертому розділі проаналізовано правове становлення епархії крізь призму дії світського законодавства та церковного права, особливостей застосування права подавання та ін. Істориків книжності та культури може зацікавити авторський аналіз пам'яток канонічного права й богословської думки різного походження. П'ятий розділ присвячений описові організаційної структури епархії: її географічних меж, повноважень єпископського уряду, основних інститутів церковної влади (архиєрейський двір, консисторія, духовний суд, крилос/капітула, намісник, протопід/декан), генези територіальних одиниць епархії (намісництва/офіціалати, протопопії/деканати, парафії), механізму дії пастирських візитацій та епархіяльних соборів. Шостий (найбільший, близько 200 сторінок!) розділ репрезентує ініціативи та реформи єпископату протягом досліджуваних майже 800 років релігійної історії регіону. Способом поєднання історії православної та унійної релігійної культур із програмами чи зусиллями єпископату автор синтезує матеріал, який характеризує архиєрейську діяльність владик.

З огляду на забезпеченість джерелами, більша увага в дослідженні І. Скочилися присвячена періоду кінця XVII — XVIII ст. Зрозуміло, що портрети єпископів-реформаторів, особливо Йосифа Шумлянського, Атанасія Шептицького, Онуфрія Шумлянського, Лева Шептицького та Петра Білянського є досконалими й вичерпно аргументованими. Так само вперше висвітлено історико-географічне тло проблеми, з чого, властиво, й треба починати будь-яке регіональне дослідження з історії церкви.

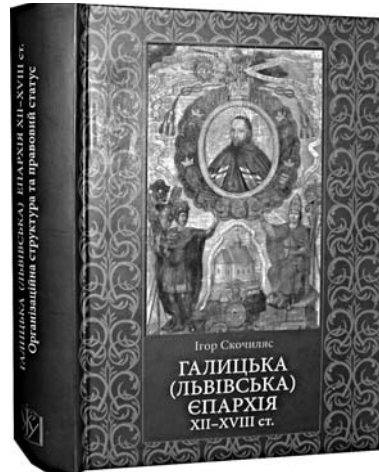
У книжці вперше в історіографії представлена історію однієї епархії протягом її православного (майже п'ять століть) та унійного (приблизно століття) періодів. Заслугою автора є передовсім те, що він зміг абстрагуватися від спокуси протиставлення унії православ'ю (чи навпаки). Зроблено це науковим (тобто позаконфесійним) спо-

собом: регіональна релігійно-культурна історія представлена в обох випадках у вимірах киево-християнської (слов'янсько-візантійської) традиції. Наприклад, автор не конструє протиставлення (і відповідно, не формулює дилеми) того, що, скажімо, відродження XVI ст. продукували православні релігійні та світські діячі, а відродження XVIII ст. — винятково духовні унійні.

Підсумовуючи своє дослідження, І. Скочилися акцентує на формуванні галицької (львівської) еклезіяльної традиції. З другої половини XV ст., унаслідок поглиблення партикуляризму та інших об'єктивних причин, місцева традиція поступово інтегрується в нову модель розвитку Києворуського християнства (Руська/Українсько-білоруська церква), конструюючи ранньомодерну спільноту Slavia Orthodoxa, розвитку якої не перешкодив брак „симфонії“ між церквою та державою в Речі Посполитій. Унаслідок „нової унії“ 1700 р. сформувалася нова культурна й релігійна модель — Slavia Unita, яка витворила ранньомодерну унійну ідентичність внаслідок реалізації еклезіяльної програми з'єднання Руської церкви з Римом, на основі збереження національної традиції та хиткої рівноваги з римським католицизмом.

Варто також наголосити, що висновки І. Скочилися ґрунтуються на величезному джерельному матеріалі, в тому числі й архівному, який уперше вводиться в науковий вжиток. Водночас автор запроваджує чимало новацій, які також резонують на тлі дотеперішнього, досить консервативного наукового дискурсу (наприклад, він впроваджує такі поняття і явища, як *ментальна географія*, *єротопія*, *євхаристійна свідомість*, *унійний тріумфалізм*, *владичий двір*, *латинські новини*, *парафіяльна цивілізація*, *географічний ізолят*, *процес цивілізування* та ін.). Важливо, що І. Скочилися фахово й органічно „вплітає“ згаданий інструментарій в усталені норми та прийоми творчої лабораторії історика церкви.

Попри все сказане, у книжці І. Скочилися є деякі хиби. Так, наприклад, якщо період другої половини XVII — XVIII ст. вивчений автором майже бездоганно, то цього не скажеш про попередні півтора століття. Наприклад, портрети деяких львівських владик тієї доби фрагментарні. Це стосується насамперед одного з найрезонансніших владик Гедедона Балабана, в період урядування якого епархія не змогла приєднатися до акту Берестейської унії. Так, пояснення автором причин цього феномену не досить переконливе. Те саме можна сказати і про стосунки між католицькою та православною/унійною спільнотами, переважно до проявів „імперіалізму“ латинників. На нашу думку, І. Скочилисові не вдалося цілісно викласти історію місцевої богословської думки протягом століть (невипадково, він уникнув з'ясування вкрай важливого питання про те, хто ж все-таки був першим львівським богословом). До свого методологічного та робочого інструментарію автор не включив такі поняття, як наприклад, *християнська антропологія*, *апофатична і катафатична*

теологія та інші, що б дало можливість зблизити істориків та богословів, на чому акцентується у вступі книжки. Також трапляються поодинокі фактографічні неточності.

Вітаючи Ігоря Сковчилюса з вдалим підсумуванням багаторічної праці, чекаємо на продовження

меганаративу в наступних запланованих ним частинах, а також закінчення ним давнішого проєкту дослідження генеральних візитацій Львівсько-Кам'янецької єпархії XVIII ст.

Леонід ТИМОШЕНКО

Степан Гелей. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність.— Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2010.— 584 с.

Монографія присвячена відомому свого часу на західноукраїнських теренах організаторові й ідеологу кооперативного руху, історикові й педагогу, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка Іллі Витановичу (1899—1973).

Автор — професор Львівської комерційної академії Степан Гелей — зосередив увагу головню на висвітленні наукової, педагогічної і громадської діяльності І. Витановича. Водночас він докладно виписав біографію цієї неординарної особистості на різних етапах складного і драматичного часу, використавши для цього чималий фактологічний матеріал друкованих і рукописних (архівних) джерел.

У монографії С. Гелей підкреслює багатопланову задіяність і вагомую роль І. Витановича в українському кооперативному русі першої половини минулого століття. Метод діахронного аналізу конкретних фактів цієї діяльності в контексті з історичними реаліями української суспільно-політичної і соціальної дійсності, розгляд численних виступів І. Витановича в пресі дає можливість простежити і передати його глибоку ділову й науково-теоретичну заангажованість у кооперативну справу та широку обізнаність з нею в різних країнах світу, а також наполегливі заходи щодо освоєння найкращого з цього досвіду і перенесення його на український ґрунт.

Очевидно, цей фаховий аспект дослідницького дискурсу монографії з багатьма цікавими заувагами і спостереженнями автора мав би стати предметом уваги рецензента-економіста. Нас привабив цей матеріал передусім яскраво вираженим у ньому образом одного з тих українських інтелігентів-подвижників, які у складних обставинах агресивного наступу чужинецьких окупаційних режимів на екзистенційні основи українського народу, наполегливо шукали можливостей і засобів допомоги цьому народові, поліпшення його економічного становища, підвищення рівня самозахисту, організованості і національної свідомості.

Адже всі ці кредитні, споживчі, допомогіві спілки, товариства і союзи, які виникали та діяли в Україні з середини XIX ст., були не лише засобом захисту від ескалації зубожіння, лихварства

і різних форм економічного засилля чужинців, а й чинником самоорганізації, взаємодії і формування громадської спільноти, і не тільки були важливими для допомоги українському селові, але й для відвоювання певних економічних українських позицій у місті. Особливо цей суспільно-консолідований і оборонний смисл набув розвитку в кооперативному русі Галичини головню завдяки цілій плеяді його талановитих і відданих цій справі організаторів і керівників (В. Нагірний, Т. Кормош, С. Олесницький, О. Нижанківський, С. Федак, К. Левицький та багато інших).

У XX ст., зокрема в період міжвоєнного двадцятиріччя, український кооперативний рух збагатився рисами чогось більшого від звичайного економічного чинника, став істотною складовою руху опору проти наступу на українство, українських соціально-політичних і національно-визвольних змагань. Недаремно окупаційні режими чинили цьому рухові всілякі перешкоди, а більшовики просто ліквідували його, репресували його лідерів і активістів, цілковито абсорбували в своїх заідеологізованих казенних формах.

І. Витанович належав до найбільш чільніших континуаторів і реформаторів української кооперативної справи в міжвоєнний період і в роки Другої світової війни. Коли читаш зреферований у монографії С. Гелей зміст виступів І. Витановича у пресі того часу, відомості про його проникливі аналітичні

оцінки різних непростих ситуацій діяльності української кооперації, погляди і настанови стосовно її насущних завдань і потреб, велику роботу для підготовки українських кооперативних кадрів, підвищення їхнього фахового освітнього рівня, не можеш не подивляти глибини обізнаності й ерудованості цієї людини, високої міри її громадянської відповідальності та сміливості.

Вважаємо, що величезний конструктивний досвід українського кооперативного руху, ідеї, практична діяльність його численних активістів та очільників могли б вельми придатися і нам сьогодні. Особливо для відродження українського села. Адже нині воно в меншій потребі, як було в найгірші часи минулого. Навіть уже за двадцятиріччя нашої незалежності ситуація в

українському селі не тільки не поліпилася, але й дедалі погіршується. Продовжується його знелюднення, матеріальна і духовна руйнація та моральна деградація — все те, що було започатковане сталінськими голодоморами, насильною колгоспизацією, репресіями, включно з „потворною” (С. Граденіго) кремлівською доктриною „заміни етнографічного (властиво етнічного.— Р. К.) матеріалу” в Україні.

Оскільки всі уряди української влади досі не зробили нічого істотного для порятунку українського села, а навпаки своєю бездіяльністю і безпорадністю продовжують заганяти цю проблему у все більш зловісний і безвихідний кут, треба, щоб за цю справу взялося саме суспільство на рівні різних громадських організацій, спілок і кооперативів. Тут міг би бути і задіяний колишній досвід українського кооперативного руху, примножений науковими розробками його новочасної трансформації. У всякому разі треба з чогось починати, а не чекати, опустивши руки. І хочеться вірити, що серед еліти наших академічних економістів знайдуться і так потрібні сучасній Україні Витановичі.

Образ діяльного українського вченого-патріота, прийнятого насущними проблемами і потребами свого народу, доповнюється наведеними в монографії відомостями про наполегливі заходи І. Витановича з відновлення української кооперації під час німецької окупації, виступи в пресі для підтримання духу народу, організації самопомогли в умовах еміграції і спроби адаптації з цією метою колишнього досвіду кооперативної справи на батьківщині. В еміграції І. Витанович написав унікальну працю — монографію „Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964).

Наукова активність і продуктивність ученого позначена його участю в діяльності відновленого на чужині НТШ, створенні Енциклопедії українознавства, заснуванні журналу „Український історик” та Українського історичного товариства, написанням низки праць з історії й економіки України, яким належить помітне місце в історії розвитку української наукової думки.

Однією з таких праць, на яку слушно звертає особливу увагу автор рецензованої монографії, була розвідка І. Витановича „Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч”, присвячена аналізу теоретико-методологічних засад історіософії великого українського вченого. Поло-

ження цієї праці, опублікованої ще 1935 р., І. Витанович розвинув і доповнив згодом у статті „Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського” (Український історик. Нью-Йорк; Мюнхен, 1966, ч. 1—2, с. 32—51). Аналіз цієї проблеми в контексті процесу розвитку загальноєвропейської історіософії, за визнанням фахівців, вельми прислужився новочасній українській історичній науці.

Не втратили наукового інтересу дослідницький аналіз, оригінальні судження і зауваги І. Витановича у розвідці про суспільно-політичні погляди Івана Франка і їхній вплив на новітні українські визвольні змагання. Опублікована 1961 р., вона позиціонувала принципово інше, ніж у тогочасному радянському франкознавстві, осмислення цієї теми.

Варті уваги сучасних економістів проникливі студії І. Витановича над аграрною проблематикою в Україні різного часу, зокрема вельми непростою процесу вирішення аграрного питання в роки української революції ХХ ст. Документальний та історико-аналітичний матеріал нарисю „Аграрна політика українських урядів років революції й визвольних змагань (1917—20)” (1967) не тільки висвітлює минуле, але й подає багато інформації, корисної для сучасного фахівця, якому не байдужа доля України. Адже земельна справа в Україні й досі залишається невпорядкованою.

Стаття І. Витановича „Сучасні спроби проєкції майбутнього” (1971) свідчить, що він заглиблювався і в наукову проблематику прогнозування поступального руху людства, зокрема подальшої долі України. На основі глибокої аналітики і вдумливого осмислення реалій суспільних процесів сказав на цю тему чимало цікавого.

Отже, дослідницький наратив монографії представив нам цілісний образ мудрого і діяльного вченого-патріота, справжнього інтелігента-громадянина, всеціло зануреного в життя і насущні потреби свого народу. Тип такого вченого, якого нам катастрофічно забракло тепер, у час незалежної України, компетентного економіста, який був би здатен протиставити злочинній політиці руйнування і розкрадання України науково опрацьовану й аргументовану програму раціонального реформування її господарства, розбудови й утвердження її державотворення.

Роман КИРЧІВ

Богдан Козак. Театральні відлуння. Статті, передмови, штрихи до портретів, матеріали, рецензії, інтерв'ю.— Львів, 2010.— 452 с.

Як відомо, сценічне мистецтво — плинне й миттєве. Тому серед пам'ятних подій свого ювілейного, сімдесятого, року життя Народний артист України, академік Національної академії мистецтв України, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка, професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (від 28 листопада 2009 р.) Богдан Козак здобувся на окрему, по-своєму унікальну, а головне — зафіксовану назавжди у часі. Це —

книжка „Театральні відлуння”, що містить його статті, передмови до книжок, штрихи до портретів колег по сцені, матеріали, рецензії, а також інтерв'ю з ним. Редактор та автор передмови видання — дійсний член НТШ Ростислав Пилипчук, літературний редактор — Ніна Бічуя.

Вихід у світ книжки, автором якої є актор, сьогодні — не така вже й дивина. Та зазвичай у такому випадку йдеться про мемуаристику,

есеїстику, автобіографічний нарис. Перед нами ж — справді рідкісний випадок, коли знаний в Україні та за її межами актор, провідний майстер сцени Львівського національного театру ім. Марії Заньковецької, постає в ролі дослідника історії театру, джерелознавця, ба, навіть — критика. У своїй передмові Р. Пилипчук оповідає про Козака як про актора, педагога, театрального діяча й організатора, публіциста й дослідника театру. Здається, уперше життєвий та науково-творчий шлях Б. Козака було піддано такому системному й послідовному аналізу. Під пильним поглядом автора передмови особистість добре знаної, публічної людини, постала у новому світлі — бо погляд цей, хоч і доброзичливий, проте незмінно вимогливий та принциповий.

Власне, неможливо не погодитись із думкою Р. Пилипчука про особливий вплив, який мало на Б. Козака університетське середовище, звідки свого часу випускником філологічного факультету він вийшов і куди повернувся 1999 р. як завідувач новоствореної кафедри театрознавства та акторської майстерності, а у 2004—2010 рр. — першим деканом факультету культури і мистецтв. Власне, про академічні пріоритети Б. Козака свідчить те, що першим розділом своєї збірки праць він обрав статті, присвячені історії українського театру та питанням театральної педагогіки. Створені переважно у другий „університетський період“, тобто від 1999 р. і донині, ці праці стосуються сценічних історій деяких творів — „Сонце руїни“ В. Пачовського, „Гайдамаки“ Т. Шевченка, „Земля“ В. Стефаніка; перекладів — „Гамлет“ В. Шекспіра пера М. Рудницького; авторів — як-от сценічна франкціяна заньківчан. Тут Б. Козак постає у ролі дослідника, який у пошуках відповідей на поставлені перед собою часом нелегкі завдання, піднімає архівні джерела, давно періодичку, епістолярій, не задовольняючись вітчизняними матеріалами, а сягаючи при нагоді за океан, до діяспорних архівних збірок. Нагадаємо, що саме завдяки наполегливості Б. Козака віднайдено переклад Шекспірового „Гамлета“ авторства М. Рудницького, здійснений для першої в історії українського театру постанови цього твору на сцені Львівського оперного театру 1943 р.

Другий розділ — „відлуння“ видавничої діяльності Б. Козака. Чільне місце з-поміж десяти передмов та післямов до книжок займають тексти, що їх написав до виданих із власної ініціативи як у стінах університету, так і поза ними, книжок. Без перебільшення, сьогодні ці видання стали науковими бестселерами українського театрознавства: від „Триста років українського театру“ Д. Антоновича, „Живе слово“ Д. Ревуцького, до перекладних „Театр. Ритуал. Перформер“ Є. Гротовського, „Вступ до театрознавства“ К. Бальме.

Борис Романицький, Борис Тягно, Софія Федорцева, Олександр Ріпко, Богдан Антків, Сергій Данченко, Еммануїл Мисько, Олександр Гринько, Катерина Хом'як, Борис Мірус, Марія Крушельницька, Володимир Ігнатенко, Лариса Кадрова та Лариса Брюховецька — це і колеги по творчості, і друзі, про яких хотілось писати, аби залишити назавжди

власні „відлуння“ зустрічей, співпраці із неординарними особистостями. У цих штрихах до творчих портретів, що увійшли до третього розділу книжки, Богдан Козак доказовий, раціональний, точний в оцінках, але й образно-поетичний водночас; професійно заангажований аналітик, але й емоційно захоплений своїми „сюжетами“ новеліст.

І зовсім інший, протилежний до себе-попереднього — у наступному, четвертому розділі „Матеріали“, до якого увійшли джерелознавчі дослідження, які стосуються церковного запису про хрещення Олександра Курбаса, окремих питань діяльності Леся Курбаса 1914 р. та документів із життя режисерів Віктора Івченка та Бориса Тягна. Значення першого з них важко переоцінити, бо здавалося б, у відомих, вже опрацьованих іншими театрознавцями, документах про народження та хрещення Леся Курбаса Б. Козак як вдумливий та спостережливий науковець відкривав незауважені досі деталі, факти, що дають можливість повному переглянути родовід Леся Курбаса. Вагомим внеском у курбасознавство є його й опрацювання та публікація німецькомовних рецензій на виставу „Сонце руїни“ В. Пачовського, в котрій Лесь Курбас виконував головну роль.

З чотирьох рецензій — на вистави та на книжки однаково — укладено п'ятий, найкоротший за обсягом розділ. Ті, хто привернув увагу Б. Козака-критика — Дрогобицький обласний музично-драматичний театр (нині — ім. Ю. Дрогоби́ча) із виставою „Обдурений чоловік“ Ж.-Б. Мольєра та „Білі мотилі, плетені ланцюги“ за В. Стефаніком у театрі „У кошику“. Перша рецензія — критичний дебют, інспірований редакційною часопису „Український театр“, до складу редколегії якого входив. Друга є „відлунням“ на цікавий дебют новоствореного сценічного колективу у складі режисера Ірини Волицької та актриси Лідії Данильчук. Книжкові пріоритети у рецензуванні — поважані праці відомих українських театрознавців В. Гайдабурі („Театр, захований в архівах“) та монографія Н. Владимірової, присвячена питанням західноєвропейського театру як культурному феномену зламу XIX—XX ст.

Останній розділ — „пряма мова“ Б. Козака про себе, свою творчість, становлення та формування особистості, про вчителів і власну педагогічну практику, про ставлення до професії, мистецтва, улюбленого Львова і світу взагалі. Одинадцять інтерв'ю різних років та різних авторів творять своєрідний гіпертекст, в якому не знайдеш внутрішніх суперечностей, взаємовиключних думок. Навпаки — ці розмови про життя й акторську долю допомагають завершити портрет ювіляра найконкретнішим та найпереконливішим способом.

Видання містить іменний покажчик та світлини. Слід наголосити на великому внескові працівників кафедри бібліотекознавства та бібліографії ЛНУ на чолі із завідувачем О. Колосовською, праця котрих захована у скромні рядки сотень опрацьованих та уточнених покликань, бібліографічних описів, позицій іменного покажчика.

Дизайнеру й складальниці Інні Шкльоді видання завдячує не лише опатним виглядом, а й копіткою працею збирання, сканування та комп'ютерного опрацювання друкованих текстів і світлин.

Презентація книжки відбулась у концертній залі факультету культури і мистецтв на вул. Валовій, 18. Присутні — а це поважані вчені й митці: О. Купчинський, М. Крушельницька, М. Ільницький, О. Козаренко, Г. Шумейко та інші — наголошували на всебічності талантів ювіляра, дивуючись тому, що в Театрі ім. М. Заньковецької під час урочистих заходів із нагоди ювілею Б. Козака

жодним словом не згадали про його „Театральні відлуння“. На нашу думку, це цілком закономірно, адже ця книжка дає можливість пережити і побачити світ цікавих та корисних нашій громаді інтелектуальних пригод актора Б. Козака, яких йому, очевидно, так бракує на сцені. Можливо, це і є щастя — бути собою і на театральному кону, і на сторінках наукових досліджень, і в педагогічному класі, і на засіданні Шевченківського комітету. Принаймні, такою щасливо і всебічно зреалізованою людиною постає Богдан Козак зі сторінок свого видання.

Майя ГАРБУЗЮК

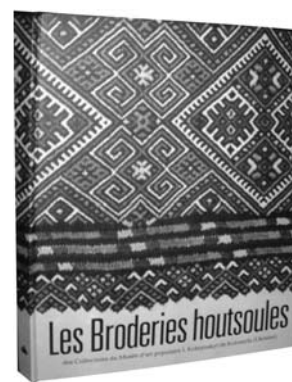
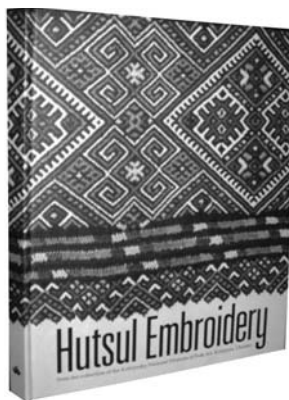
Гуцульська вишивка в колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / Загальна редакція: О. Никорак; відповідальна за випуск: Л. Лихач.— К.: Родовід, 2010.— 200 с.: іл.

Монографія „Гуцульська вишивка“ за загальною редакцією старшого наукового співробітника Інституту народознавства НАН України Олени Никорак і за сприяння Французького культурного центру опублікована трьома мовами.

Книжка вийшла з ініціативи посла Франції в Україні Жан-Поля Везіана і його дружини Елен, яких зачарувала Гуцульщина своїми виробами музичних інструментів, глиняного посуду, дерев'яних меблів, писанок і, звичайно ж, неповторною вишивкою. У „Передмові“ до книжки вони зазначають, що задум „Гуцульської вишивки“ зумовлений „прагненням зробити це мистецтво [...] відомішим, зрозумілішим, аби водночас сприяти його збереженню, його увічненню та його відновленню в

ки та колекції гуцульської вишивки в музеях України і світу. У вступній частині „Гуцульщина з історико-етнографічного погляду“ (С. 13—41) Дмитро Пожоджук коротко ознайомлює читача із місцезнаходженням етнографічного району Гуцульщина на мапі України, особливостями мальовничого Карпатського краю, його культурою, впливом на загальноукраїнське не тільки народне, а й професійне мистецтво (музику, кіно, живопис).

Директор Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського у Коломиї Ярослава Ткачук у розвідці „Колекція вишивок Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського“ (С. 42—51) подає докладні відомості про історію ство-

соціально-економічному контексті ХХІ сторіччя“ (С. 11). Цей благородний задум втілено, безперечно, на високому науковому й мистецькому рівні.

„Гуцульська вишивка“ — колективне наукове дослідження. Кожна стаття монографії, — цілісна самостійна розвідка, яка водночас становить частину (розділ) у розкритті загальної задекларованої теми. Своєю чергою тема розглядається у двох ракурсах: вишивальне мистецтво Гуцульщини як регіональне явище української вишив-

рення музею (1926). Говорячи про розвиток музею, авторка слушно розглядає цю ділянку діяльності української інтелігенції через призму тодішніх історичних реалій, піднесення національної свідомості українців, коли повсюдно відкривалися українські школи, бібліотеки, активізувалася праця українських кооперативів, громадських організацій. Ярослава Ткачук, зокрема, пише про самовіддане служіння українській справі о. Йосафата Кобринського, а також про його сина Володимира,

ентузіяста Коломийського музею. Вона згадує про жертводавців (учителів, священників, художників), особливо Митрополита Андрея Шептицького. Авторка торкається досі малознаних сторінок долі українських музеїв у радянський період. Лише у Коломиї розграбовано цінну збірку давньої зброї, знищено унікальну бібліотеку з книжковим фондом 10 тисяч одиниць, а твори сакрального мистецтва збереглися винятково завдяки відважності, винахідливості, громадянської позиції директора музею Володимира Кобринського та охоронця фондів Любомира Кречковського.

Характеризуючи сучасну колекцію Музею в Коломиї, яка розгорнута у 18 залах, Ярослав Ткачук детальніше спиняється на колекції вишивки, що налічує понад 2250 пам'яток кінця XVIII — середини XX ст.

Олена Никорак у статті „Джерела гуцульської вишивки. Історіографія“ (С. 59—88) подала широку панораму колекціонування історичних, етнографічних та мистецьких пам'яток української культури, починаючи від пропагування їх шляхом організування виставок у Перемишлі, Кракові, Коломиї, Львові, Тернополі, Стрию, Станиславові, Москві, Відні, Парижі. Автор репрезентує подвигницьку діяльність української інтелігенції для популяризації у світі найкращих зразків української традиційної культури. Вона описує історію створення потужних осередків як колекціонування, так і наукового дослідження народного мистецтва: Музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Державного музею етнографії у Санкт-Петербурзі, Австрійського музею народного мистецтва у Відні. У розвідці описані колекції гуцульського мистецтва, в тому числі вишивки, у музеях України та світу. О. Никорак також охарактеризувала важливий аспект наукового вивчення української вишивки, джерелом якого слугують, окрім музейних колекцій, твори художників, — зокрема знамениті зарисовки народної ноші видатної художниці Олени Кульчицької, альбоми, листівки, фотографії XIX — початку XX ст. Автор ознайомлює читача з творчістю українських дослідників вишивального мистецтва. Отже, введені в науковий франко- та англійський науковий обіг імена українських вчених: Ірини Гургули, Катерини Матейко, Галини Стельмащук, Майї Білан та ін.

У розвідці „Звичаєво-обрядова функція гуцульської вишивки“ (С. 89—122) Олени Никорак висвітлена тема багатогранності вживання вишитих виробів у обрядодіях українців. Автор докладно спиняється на питаннях застосування вишитих

виробів у родинних, весільних, поховальних обрядах українців, виокремлюючи при цьому локальні відмінності на Гуцульщині. Вчена не оминула увагою й такого маловивченого явища, як використання вишитих виробів у храмовій обставі. Саме вишивка надає українським храмам виразного національного колориту.

Раїса Захарчук-Чугай у статті „Художньо-виразжальні засоби гуцульської вишивки: локальні відмінності“ (С. 123—160) простежує історію розвитку вишивального мистецтва на Гуцульщині, еволюцію вишивальних матеріалів, відповідність їх до тої чи іншої тканини, до певних компонентів одягу. Автор скрупульозно аналізує техніки вишивання, які на Гуцульщині відзначаються різноманітністю і вишуканістю. Вона також дає характеристику композиції гуцульської вишивки, складної системи її орнаментики. Р. Захарчук-Чугай розкриває суть високого художнього рівня гуцульської вишивки в її кольоровому багатоголосі, локальних різнобарв'ях, що доволі складно. Адже чи не кожне село на Гуцульщині виняткове в цьому плані. Важливо й те, що вчена представляє читачеві діяльність визначних гуцульських вишивальниць, які на основі традиційних мотивів творять нові узорі. Таким чином, на підставі конкретних прикладів науково доводить: народна вишивка — не лише музейні експонати, а одна із вагомих складових сучасної культури українців, в якій розкривається потужний творчий потенціал народу.

Питанню — як досягається декоративна різність народної вишивки — присвячена стаття дослідниці Катерини Сусак „Художні особливості гуцульської вишивки: техніки“ (С. 161—175), — своєрідний путівник у багатогранній сфері вишивального мистецтва гуцулів. Автор детально описує техніку вишивання. Для зацікавлених вона подає схеми швів.

Книжка „Гуцульська вишивка“ відзначається як високим науковим рівнем, так і якісним художнім оформленням. Зокрема, цінні світлинами французького фотографа Юрія Білака. Вдале поєднання сучасних фоторобіт Білака із давніми світлинами, зокрема фотомайстра Миколи Сеньковського від початку до середини XX ст., художніми творами Олени Кульчицької, Святослава Гординського надає праці наукової переконливості, своєрідного естетичного звучання, творить незвичайну атмосферу чарівного світу вишивального мистецтва.

Отже, „Гуцульська вишивка“ — помітне явище як в українській, так і в європейській та загальносвітовій науці й культурі.

Оксана САПЕЛЯК

Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / Наук. кер. Петро Слободян. За ред. Богдана Андрушківа. — Тернопіль: Терно-Граф, 2010. — 976 с.

Книжка „Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку“ (вид. друге зі змін. і доп.) вийшла під егідою кількох наукових, виробничих і громадських організацій, з-поміж яких Наукове товариство ім. Шевченка. Перше

видання побачило світ 2008 р. Автори книжки під керівництвом ректора Українського інституту туризму Федерації профспілок України, голови правління ЗАТ „Укрпрофтур“, доктора філософії, академіка УАЕК Петра Слободяна (заг. ред. за-

відувача кафедри менеджменту підприємницької діяльності Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богдана Андрушківца) вперше комплексно поєднали наукові аспекти розвитку туристично-рекреаційної сфери і рекламно-інформаційний, тобто краєзнавчий блок та основні законодавчі акти України в контексті розвитку туризму, внаслідок чого вона має як наукове, так і соціально-економічне й інформаційно-пізнавальне значення.

Наукове обґрунтування розвитку поглядів на туризм і рекреацію, ринкових складових розвитку туризму, інвестиційної діяльності у туристичній сфері вдало вмонтовано в концепцію сталого розвитку держави. Науково-практичний характер книжки дає можливість знайти широкого читача як серед науковців, так і серед керівників, організаторів туристично-рекреаційного бізнесу, і навіть серед потенційних туристів.

У Гаазькій декларації з туризму зазначається: „Туризм повинен плануватися органами державної влади, а також туристичною індустрією на комплексній і послідовній основі з урахуванням всіх аспектів цього феномену. Через те, що туризм має в національному житті щонайменше таке ж промислове значення, як і інші види економічної і соціальної діяльності, і оскільки роль туризму зростає у міру наукового, технічного прогресу і збільшення вільного часу, необхідним є розширення у всіх країнах прав і обов'язків національних туристичних адміністрацій, порівнювання їх до того ж рівня, який мають адміністрації, що відповідають за інші найбільші економічні сектори“ (Гаага, 14 квітня 1989 р.). На розв'язання цих завдань і спрямовані наукові підходи в роботі.

У праці туризм представлено як систему відносин і явищ, які є результатом використання людиною свого вільного часу і пов'язані з її переміщенням між місцем постійного проживання і місцем проведення дозвілля. Як сфера господарського комплексу, туризм справді забезпечує десяту частину світового валового продукту. Ця галузь розвивається швидкими темпами і в недовзі може стати найбільш важливим сектором підприємницької діяльності регіонів та України загалом. Наша держава має надзвичайно вигідне географічне та геополітичне розташування, розвинену транспортну мережу, володіє значними природно-рекреаційними та історико-культурними ресурсами, населена працелюбним і гостинним народом. Забезпечити належну віддачу від цього потужного потенціалу, використати його в інтересах активного відпочинку та оздоровлення можна лише за умови чіткої організації туристичної діяльності, зміцнення чинної та створення нової матеріально-технічної бази, залучення досвідчених і кваліфікованих кадрів, тобто за умови правильно організації та ефективного управління туризмом.

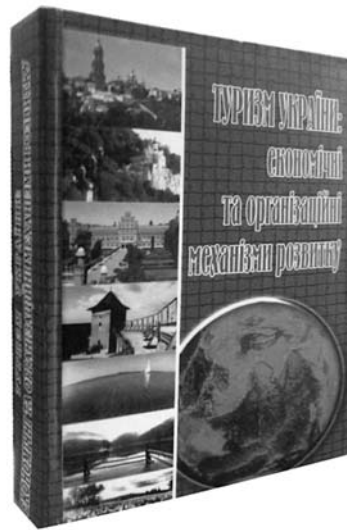
Метою авторів книжки є розробка механізмів та накреслення заходів, спрямованих на роз-

виток туристичної галузі, створення конкурентоспроможного на національному та міжнародному ринках туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби мешканців країни та її гостей; створення та розвиток матеріально-технічної бази і сучасної інфраструктури туризму, сприятливих умов для залучення інвестицій, ефективного використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, забезпечення умов для повноцінного функціонування суб'єктів туристичної діяльності; підвищення якості та асортименту туристичних послуг, розширення мережі туристично-екскурсійних маршрутів, здійснення системної рекламно-інформаційної діяльності, підтримку в'їзного та внутрішнього туризму, зокрема сільського, поліпшення кадрового забезпечення галузі.

Актуальність наукової праці зумовлена не лише потребою прийняття дієвих заходів із прискорення економічного та соціального розвитку України завдяки зручному географічному положенню та ефективному використанню потужних туристичних ресурсів, а й у контексті проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу Євро—2012, що вимагає конструктивних зрушень у туристичній сфері і справді може стати початком відродження загальнодержавного розвитку туризму. Євро—2012 — це вікно в Європу, в європейський простір, це пропаганда можливостей України та сходинка до стратегічного прикордонного співробітництва, розвитку міжкультурних стосунків і туристичної взаємодії з Євроспільнотою. Загалом це випробування держави на можливість реалізації глобальних проєктів і реальне спонукання подальшого розвитку туристично-рекреаційної сфери держави.

У книжці відображена еволюція наукових поглядів на туризм, проведений компаративний аналіз поглядів на розвиток туризму, обґрунтовані сутність, принципи і критерії сталого розвитку туризму. Теоретичні основи соціального туризму розглянуті в контексті використання історико-культурних, природних і туристично-рекреаційних ресурсів держави, у т. ч. бальнеологічних, фітолікувальних, ландшафтних, кліматичних, пляжних, печерних тощо.

Суть та проблеми рекреації, рекреаційних послуг і рекреаційних зон у складі ринкового господарства знайшли відображення в контексті аналізу широкого спектру думок. Підсумовуючи результати, автори зазначають потребу організації та перспективність функціонування рекреації у регіоні у формі рекреаційної зони як специфічного поєднання в єдиній системі природи, людини і виробництва. Досліджені властивості та особливості рекреаційних послуг, що надаються в рекреаційних зонах, дають можливість стверджувати про об'єктивність існування специфічних ринків рекреаційних послуг, про розгляд рекреаційної зони як певної територіальної основи функціонування регіональних (локальних) ринків

рекреаційних послуг, а також про потребу розробки відповідного організаційно-економічного механізму їх регулювання.

У роботі широко досліджена, обґрунтована та висвітлена стратегія екотуризму в контексті його розвитку на місцевому, національному і міжнародному рівнях та перспективи його розвитку в Україні.

Важливого значення в організації туристичної діяльності надають автори туристичній індустрії, зокрема мовиться про організаторів туризму, транспортне обслуговування, готельну індустрію, систему громадського харчування, страхування, систему розваг, банківські та фінансові послуги, логістику та логістичні системи, інформаційні послуги.

Наукова частина роботи ґрунтується на чинному законодавстві і враховує основні вимоги законів України „Про туризм“, „Про курорти“, „Про зовнішньоекономічну діяльність“, „Про місцеве самоврядування в Україні“, „Про інноваційну

діяльність“ та інших нормативно-правових актів, які регулюють туристично-рекреаційну сферу в Україні.

Друга частина видання — красназавча — включає рекламно-інформаційний блок, який сформований за матеріалами туристичних організацій, регіонів та Інтернет-ресурсів. У контексті ефективного використання феноменальних історичних, природничо-рекреаційних, національно-етнографічних та патріотичних регіональних традицій України автори запропонували й обґрунтували численні туристичні маршрути майже в усіх регіонах України. У праці фігурують усі найяскравіші природні і рукотворні пам'ятники, які повинні стати основою туристичного напрямку розвитку України.

Ця перша фундаментальна наукова праця в сфері туризму і рекреації заслуговує на висунення на Державну премію в галузі науки і техніки.

*Михайло АНДРЕЙЧИН,
Віктор НИЖНИК*

Ярослав Яцків. Хроніки апексного десятиліття. — К.: ВАІТЕ, 2010. — 408 с.

Документально-автобіографічний нарис „Хроніки апексного десятиліття“ всевітньо відомого вченого, державного і громадського діяча Ярослава Яцківа охоплює прожиті роки нового століття і тисячоліття. Автор, за покликом Долі — астроном. Це проявилось навіть у самій назві книжки: апекс — точка небесної сфери, в напрямку якої рухається в даний момент будь-яке космічне тіло. Пошуки світоглядних орієнтирів, спроби спостерегти обрії стратегічного розвитку України, бажання зберегти для нащадків постаті людей, з якими автор верстав нелегкі життєві шляхи і, нарешті, потреба зафіксувати світ власного „часопростору“ — тематика цих щоденникових записів останнього десятиліття.

Цю книжку можна використувати як посібник для соціологів, довідник для політиків, путівник для молоді генерачії науковців.

„Хроніки“ висвітлюють наукові зацікавлення автора, його рідкісну ерудицію, нестандартну манеру мислення. Основною темою усіх його роздумів є ідея наукової інтеграції України у світову систему як передумова її політичної інтеграції. Автор аналізує внутрішні та зовнішні соціонаукові та політичні механізми, які стоять на перешкоді цього процесу, розглядає шляхи і методи їх подолання, пропонує поступовий перехід України на інвестиційно-інноваційну модель розвитку її економіки, осмислює суть зрушень

і завдань українського суспільства в контексті „Великої Доби України“, окреслює реформи у сфері науки й освіти, які науковець вважає першочерговими. У формулюванні відповідей на питання, поставлені суспільним розвитком України, вчений використовує світову філософську думку. Доречними в цьому контексті є наведені автором у своїх щоденниках слова зі знаменитого „Фауста“: „Спізнаеш ти шляхи світил, Збагнеш природи вічний рух, І в душу вступить повільно сил, Коли промовить духу дух“. Автор слушно вважає, що головна причина проблем сьогоденної України, що в ній не промовляє „духу дух“, що нам потрібні високі жертвовні потуги інтелекту нації, її найкращих представників. Я. Яцків болісно переживає, що Україна, володіючи потужним науково-технічним потенціалом, розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень.

Академікові притаманний винятковий дар розуміння динаміки і перспектив процесу наближення України до інтеграції в демократичний цивілізований світ. Звідси рішення — включити до складу книжки і програмні статті, виступи та інтерв'ю на різноманітних урочистостях.

„Праця — творчість — дія“ — цю тріаду з граничною щирістю сповідує автор у своїх „Хроніках“, що робить його твір цікавим для сучасників.

Михайло КОВАЛЬЧУК

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

24 червня 2010 р., у переддень 124-х роковин від народження видатного українського історика, акад. НАН України Івана Крип'якевича Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та НТШ провели у Львові традиційний спільний науковий семінар „Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві“, в якому взяли участь працівники наукових установ міста.

Відкрив засідання заступник директора Інституту українознавства Микола Литвин. Були оголошені та обговорені доповіді: „До генези „Історичних проходів по Львову“ Івана Крип'якевича“ (Остап Середа), „Історія України“ Івана Крип'якевича як інструмент катебістської провокації“ (Юрій Зайцев), „Іван Крип'якевич і Микола Андрусак: взаємини вчителя і учня“ (Марина Чебан), „Іван Крип'якевич і Михайло Марченко: до історії взаємин“ (Феодосій Стеблій), „Листування Івана Крип'якевича з Мироном Кордубою“ (Олег Піх).

Під час обговорення доповідей Роман Голик зробив порівняльний аналіз праць І. Крип'якевича та О. Надраги про історичні проходи по Львову, Олена Богдашина (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди) поінформувала про перевидання праці М. Марченка „Українська історіографія“.

У засіданні семінару взяла участь спадкоємиця академіка Леся Цегельська-Крип'якевич, яка подякувала учасникам за вшанування пам'яті видатного вченого.

Феодосій СТЕБЛІЙ

100 років тому у Львові, який в той час належав до Речі Посполитої, українські лікарі створили могутнє товариство, котре організуло лікарські з'їзди, видання „Здоровля“ і „Лікарський вісник“, а згодом — Лічницю ім. Андрея Шептицького і Український таємний університет. З ініціативи УЛТ створено Українське гігієнічне товариство зі спорідненими секціями: Порадня матерів, антиалкогольне товариство „Відродження“, Спортова та Євсенічна поради. Верховна Рада України не оцінила ініціативи та діяльності українських організацій, які в той час підтримували тісні видавничі зв'язки з лікарями Києва, Харкова та інших міст України.

1 жовтня 2010 р. почалося святкування славного ювілею у Львові в соборі Св. Юра урочистою літургією, а у Львівському національному академічному театрі опери та балету ім. Соломії Крушельницької акад. Любомир Пиріг відкрив святкову Академію XVIII конгресу Світової федерації українських лікарських товариств, присвячену століттю УЛТ. На урочистій частині з привітальним словом виступали міністр охорони здоров'я України Зиновій Митник, голова Львівської облдержадміністрації Василь Горбаль, голова Львівської облради Мирослав Сенік, міський голова Андрій Садовий, екс-міністри охорони здоров'я Микола Поліщук і Василь Князевич, почесні гості з України США та країн Європи.

Члени УЛТ були нагороджені почесними грамотами, відзнаками, цінними подарунками від Міністерства охорони здоров'я України, Львівської обласної ради, Львівської облдержадміністрації, Львівського головного управління охорони здоров'я ЛОДА, міського голови м. Львова. Українське лікарське товариство нагородило медаллю ім. Мар'яна Панчишина найактивніших членів Редакційної колегії НТШ, які вклали багато праці в організацію видання „Лікарського збірника“ (т. XVIII), присвяченого століттю УЛТ, доволітніх членів — проф. Павла Джуля (США), д-ра Богдана Надрагу (Львів), д-ра Павла Пундія (США), які були у джерел створення УЛТ, а також академіків Михайла Павловського, Любомира Пирого, Бориса Зіменковського.

Зиновія СЛУЖИНСЬКА

5 жовтня 2010 р. у конференц-залі Наукового товариства ім. Шевченка у Львові відбувся науковий семінар „Початки міста Львова: факти та гіпотези“, організований Історичною комісією НТШ з участю Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Розпочалося засідання виступом Івана Паславського про знахідку у творі французького домініканина Жана Ле Кієна „Християнський Схід“ дати заснування Львова — 1240 р.

Леонтій Войтович у доповіді „Загадки давнього Львова“ зосередився на двох дослідницьких проблемах: хто (Данило Романовича чи його син Лев?) і коли заснував Львів. Автор не сумнівається, що місто заклав Лев Данилович у середині 1240 р., оскільки на той час Львів розміщувався на перетині Белзького та Перемишльського князівств, якими князь володів.

Ярослав Книш виголосив доповідь „Дискусійні питання історії княжого Львова“ на основі відомостей з Тверського та Никонівського літописів.

У дискусії взяли участь Ігор Сковилас, Володимир Александрович, Мирон Капраль, Юрій Діба, Юрій Лукомський.

Андрій ФЕЛОНЮК

13—15 жовтня 2010 р. на геологічному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка відбулася конференція „Стан і перспективи сучасної геологічної освіти та науки“, присвячена 65-річчю факультету. Співорганізаторами конференції були Наукове товариство ім. Шевченка та Українське мінералогічне товариство.

Було розглянуто актуальні питання розвитку геологічних наук, геоекології, досягнення у вивченні й розширенні мінерально-сировинної бази України. У роботі конференції взяли участь понад 300 учасників, з-поміж них переважно випускники факультету, які працюють у різних регіонах України,

Росії, Білоруси і Казахстану, а також студенти. До початку конференції опубліковано тези конференції „Стан і перспективи сучасної геологічної освіти та науки“ (Львів, 2010, 268 с.) та друге виправлене і доповнене довідково-інформаційне видання „Геологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка“ (автори і упоряд. П. Білоніжка, О. Матковський, М. Павлуць, Є. Сливко. Львів, 2010, 520 с.).

Урочисте пленарне засідання конференції, що відбулося в актовій залі університету, відкрив декан геологічного факультету М. Павлуць. З вітальним словом виступив проректор університету В. Кирилич. На пленарному засіданні заслухано доповіді М. Павлуця „Сьогоднішня геологічна освіта“, Г. Рудька „Землелогія як новий науковий напрям у геології“, Б. Пирогова „Онтогенетичний аналіз корисних копалин — основа виявлення й оцінювання технологічних властивостей мінералів“ та О. Матковського „Монгольські випускники геологічного факультету“.

Наступні засідання проходили в аудиторіях геологічного факультету, на яких заслухано 23 усні доповіді і відбулося ознайомлення з численними стендовими повідомленнями. В них проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку геологічної науки та освіти.

Під час конференції були проведені виставка численних стінгазет і фотоматеріалів, у яких відображені навчання і геологічні практики колишніх студентів, а нині заслужених геологів і відомих вчених, а також виставка взірців коштовного і декоративного каміння та художніх виробів з них.

14 жовтня на вечірньому засіданні підбито підсумки роботи конференції: відзначено актуальність і багатогранність розглянутих питань, важливість участі в конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, а також публікації тез доповідей і другого видання книги-довідника про геологічний факультет. Крім наукової частини, організовано і проведено товариські зустрічі, як загальнофакультетські, так і окремих випусків.

Петро БІЛОНІЖКА, Орест МАТКОВСЬКИЙ

У листопаді 2010 р. у Львові наукові інституції, у т. ч. Наукове товариство ім. Шевченка, організували низку заходів на відзначення 199-х роковин від народження Маркіяна Шашкевича.

5 листопада в Музеї „Русалки Дністрової“ влаштовано День „Просвіти“, яка чи не найбільше спричинилася до народження культури М. Шашкевича в Галичині.

6 листопада, в день народження поета, численна громада львів'ян (науковці, творча інтелігенція, студенти й школярі) зібралася біля його могили на Личаківському цвинтарі, де відбулася панахида. На могилу покладали квіти голова Львівської обласної ради Мирослав Сенік й заступник голови обласної державної адміністрації Мирон Янків, а також делегації із Золочева та Радехова. Того ж дня квіти від Львівської обласної ради та обласної державної адміністрації з участю ансамблю „Діброва“ Львівського державного училища культури і мистецтв покладено до пам'ятника Маркіянові Шашкевичу на вул. Коперника.

В урочистості взяла участь Заслужена академічна капела України „Трембіта“ (диригент — Заслужений діяч мистецтв України, професор Микола Кулик), у виконанні якої прозвучали музичні твори „Веснівка“ (сл. М. Шашкевича, муз. В. Матюка), „Засяло сонце золоте“ (сл. С. Пилюпенка, муз. І. Недільського), „Під небом України“ (сл. Г. Ковалюка, муз. Є. Козака). Народний артист України Святослав Максимчук натхненно прочитав фрагмент рукопису М. Шашкевича „До читателя“ із вступу до граматики української мови, його вірші „Руська мати нас родила“, „Споминайте, браття милі“ та поезії В. Симоненка про Львів і І. Франка „До моря сліз“.

Наприкінці урочистості капела „Трембіта“ виконала гімн „Молитва за Україну“ О. Кониського й М. Лисенка.

16 листопада в приміщенні Львівського обласного Будинку вчителя відбулася науково-практична конференція, присвячена пам'яті М. Шашкевича, співорганізаторами якої стали також Львівський міський осередок „Рідної школи“ ім. Констянтини Малицької та Шашкевичівська комісія. Співголова Шашкевичівської комісії Феодосій Стеблій виступив з доповіддю про Маркіяна Шашкевича як провісника національної незалежності й соборності України; проф. Роман Кирчів (Інститут народознавства НАН України) — про етнографізм та фольклоризм у творчості М. Шашкевича; член правління „Рідної школи“ Петро Пітила — „Маркіян Шашкевич і проблеми розвитку народної освіти в Галичині“; краєзнавець Ірина Дутковська — про місцезнаходження будинку Захара Авдіковського на вул. Грабовського у Львові, у якого як родича жив студент М. Шашкевич. Завідувач Музею „Русалки Дністрової“ Галина Корнєєва — про актуальні питання підготовки до відзначення 200-річчя від народження Маркіяна Шашкевича.

Ф. СУХОДОЛЬСЬКИЙ

10 грудня 2010 р., в день вручення у Стокгольмі Нобелівської премії цьогоорічним лауреатам, у читальній залі Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя відбулися ХХ Міжнародні нобелівські читання. Співорганізаторами цього заходу були Тернопільська обласна державна адміністрація, обласна рада, названий університет, Тернопільський осередок НТШ та Асоціація нобелівських студій. Зібрання відкрив ректор ТНТУ професор П. Ясній. З привітанням виступила голова Тернопільської облдержадміністрації М. Цимбалюк і голова облради О. Кайда. Пленарне засідання вів М. Андрейчин.

З ґрунтовними доповідями виступили відомі дослідники нобелістики: президент Міжнародного нобелівського центру В. Тютюнник (РФ), головний редактор журналу „Державна справа“ В. Абліцов (Київ), директор Інституту відкритої політики М. Довбенко (Київ), вчений-хемік із Запоріжжя М. Василега-Дерibas. Цікавими були доповіді молодих науковців з Індії, Конго, Малі, в яких висвітлювався творчий подвиг нобелівських лауреатів із цих країн. Різні теми нобелістики висвітлили тернополяни М. Андрейчин, Ю. Скоренький, В. Ніконенко, О. Покотило, О. Рокіцький, а також виступали С. Костюк, О. Левченко, Ю. Ковальков, П. Бубній та ін.

В обговоренні актуальних питань нобелістики брали участь не тільки відомі вчені, а й студентська

творча молодь. Учасники мали змогу переконатись, що такі зібрання мають велике пізнавальне значення, збуджують наукову думку, породжують бажання прилучитись до нобелівського руху.

З нагоди XX Міжнародних нобелівських читань відбулось спеціальне клубне погашення поштових відправлень. Учасники читань оглянули експозиції університетського Музею І. Пулюя і філателістичну виставку, присвячену цьому видатному українському вченому.

Михайло АНДРЕЙЧИН

14 грудня 2010 р. у конференц-залі НТШ відбувся науковий семінар „Ярослав Дашкевич: життя і творчість — творчість і життя“, присвячений пам'яті багатолітнього голови Історично-філософської секції НТШ, д. чл. НТШ Ярослава Дашкевича з нагоди 84-ї річниці від народження. Захід організований Історичною комісією НТШ з участю Археографічної комісії та Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін НТШ та Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Заслухано три доповіді про наукову спадщину видатного вченого. Галина Сварник говорила про Я. Дашкевича як сучасника і дослідника процесів переміщення та втрат українських культурних цінностей у другій половині XX ст.

Другу доповідь виголосив Андрій Фелонюк про листування Я. Дашкевича з Іваном Бутичем в 1960—1970-х рр.

Остання доповідь Мирона Капраля стосувалася тематики книжки історичної есеїстики Ярослава Дашкевича, яку підготовлено до друку. Доповіді викликали жваву дискусію.

Андрій ФЕЛОНЮК

16 грудня 2010 р. Історична комісія НТШ з участю Відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України провела конференцію „Культурна спадщина Західноукраїнського регіону 2010 р. пам'яті Володимира Вуйцика“. Учасники заслухали 12 доповідей істориків мистецтва, архітекторів та археологів.

На першому засіданні виголошено три доповіді. Першим виступив Микола Ільків-Свидницький з доповіддю про частини архіву та бібліотеки Володимира Вуйцика, які зберігаються у Науковій бібліотеці ЛНУ (охарактеризовано чисельність та основні напрями бібліотеки). Окрім того, наголошено на потребі вивчення картотек вченого. Доповідь Степана Костюка присвячена спогадам про подорожі пам'ятними місцями Західної України у товаристві Володимира Вуйцика. А Святослав Терський зосередив увагу на висвітленні проблеми спорядження вершника та коня на території Волині X—XIII ст.

Друге засідання присвячене історії сакрального мистецтва, на якому заслухано також три доповіді. Про творчість майстра мініатюр Євангелія Григорія Куцірка 1602 р. доповідав Володимир Александрович. Роксоляна Косів охарактеризувала ікони на полотні в українських храмах XVII — першої половини XVIII ст., а Віктор Мельник розповів про історію віднайдення та реставрації дарохранительниці 1726 р. з собору св. Юра у Львові.

Третє засідання стосувалося власних назв кам'яниць Львівського середмістя (доповідач Роман Могитич), урбаноніміки Львова давнього періоду (Мар'яна Долинська), рецепції пам'яток культури і мистецтва в ментальності галичан (Роман Голик). Завершили конференцію дві доповіді, присвячені дослідженню втраченої історичної забудови міста Львова. Юрій Лукомський та Василь Петрик представили нові археологічні знахідки з території втраченої синагоги „Золота Роза“, а Ігор Бокало на підставі іконографічних та картографічних джерел відтворив архітектуру втраченої церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці, яка стояла на Краківському передмісті Львова.

Опісля заслуханих доповідей відбулися загальна дискусія та підбиття підсумків конференції. Ухвалено рішення проводити щорічно конференцію з історії мистецтва західноукраїнського регіону, присвячену пам'яті дійсного члена НТШ В. Вуйцика.

А. Ф.

24 січня 2011 р. у рамках святкування 350-річчя Львівського національного університету ім. І. Франка Хемічна комісія НТШ провела „круглий стіл“ „Львівська наукова кристалохемічна школа. Постаті“. Відкрив цей захід чл. НТШ проф. Роман Гладішевський. Далі проректор університету, д. чл. НТШ Богдан Котур нагородив членів НТШ, лауреатів державних премій в галузі науки та техніки пам'ятними знаками та матеріалами, які були видані до ювілею.

З доповіддю про досягнення та перспективи Львівської кристалохемічної школи виступив Р. Гладішевський. Він зазначив, що українські вчені-кристалохеміки за останні 50 років досягли значних успіхів, вони працюють у галузях, які забезпечують розвиток української енергетики, електроніки, пошук нових матеріалів, перспективних для інноваційних технологій. Вчені опублікували близько 4000 наукових праць та 23 монографії, отримали понад 100 патентів; захистили 25 докторських та 135 кандидатських дисертацій. Теоретиком Львівської кристалохемічної школи був Петро-Богдан Крип'якевич. Р. Гладішевський назвав таких лауреатів державних премій, членів НТШ, як Оксана Бодак, Євген Гладішевський, Мар'ян Миськів, Роман Гладішевський, Ігор Завалій, Василь Заремба, Ярослав Каличак, Богдан Котур, Володимир Павлюк та Юрій Стадник.

Голова Хемічної комісії НТШ Є. Гладішевський у своїй доповіді охарактеризував розвиток львівської кристалохемічної школи, а Мар'ян Миськів розповів про новий напрям — „координаційну хемію супрамолекулярних сполук“.

Виступали також декан хемічного факультету ЛНУ, член НТШ, проф. Ярослав Каличак, секретар Хемічної комісії НТШ Володимир Дутка, вчений-хемік Олексій Процик, проф. кафедри аналітичної хемії НУ „Львівська політехніка“, член НТШ Дарія Семенишин, доцент кафедри хемії ЛНМУ ім. Данила Галицького Лілія Муратова та ін.

Володимир ДУТКА

ЗМІСТ

З поточного життя НТШ

Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.— Редакція	1
Філадельфійський осередок НТШ Америки (США): історія, сучас- ність.— Ярослав Заліпський, Леонід Рудницький	6
Десятилітня діяльність Івано-Франківського осередку НТШ: станов- лення, здобутки, перспективи.— Василь Мойшишин	7

Статті та повідомлення

Маркіян Шашкевич — провісник незалежності соборної України (До 200-річчя від народження).— Феодосій Стеблій	9
Маркіян Шашкевич і його творчість сьогодні.— Назар Федорак	14
Тарас Шевченко-драматург: причинки до теми (До 150-річчя від смер- ти).— Василь Івашків	17
Шевченкознавство в Українській Вільній Академії Наук у США в 1950-х роках (До 60-річчя створення Академії).— Олесь Федорук До історії невстановленого пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві.— Олена Мокроусова	21
Мова як даність: слово і почуття.— Андрій Содомора	24
Художник Антін Пилиховський: сторінки біографії.— Лариса Купчинська	28
До характеристики музично-громадської діяльності Володимира Са- довського.— Яким Горак	32
Українські театри Панаса Карабіневича (20—30 роки ХХ століття).— Роман Лаврентій	36
Роки страждань і поступу. Музеєві Івана Франка — 70.— Роман Горак	39
Степан Посацький (До 100-річчя від народження).— Ганна Байцар (Посацька), Богдан Посацький	45
Чорнозем — національне багатство України.— Степан Позняк	47
Реліктове випромінювання та приховані складові Всесвіту.— Богдан Новосядлий	49

З архівної полиці

Листування Василя Стефаніка з Осипом Назаруком (1930—1934).— Лілія Сирота	52
---	----

Наші славні НТШівські ювіляри

Володимир Панасюк.— Григорій Никифорчин, Григорій Сулим	57
Іван Головацький.— Ростислав Стойка	62
Олександр Кіцера.— Аретій Кравець	63
Ярослав Бурак.— Роман Кушнір, Євген Чапля	64
Володимир Чорний.— Феодосій Стеблій, Тамара Полещук	65
Іван Дзюба.— Микола Железняк	67
Зиновія Служинська.— Президія НТШ, Лікарська комісія НТШ	69
Чедомір Попов.— Юрій Ковалів	70
Ростислав Пилипчук.— Богдан Козак	71

Огляди нових книжок, рецензії

Микола Моздир. Українська народна меморіальна пластика.— Львів, 2001.— 270 с.— Раїса Захарчук-Чугай	73
Оксана Кузьменко Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклориза- ція, фольклорність.— Львів, 2009.— 296 с., іл.— Ольга Харчишин І. О. Белоус, О. В. Шишка, Д. О. Тарасов. Науково-технічна бібліо- тека Національного університету „Львівська політехніка“ / За ред. проф. А. Г. Загороднього.— Львів, 2009.— 196 с.— Наталія Кунанець	74
Ігор Скоцилас. Галицька (Львівська) єпархія XII—XVIII ст.: Организа- ційна структура та правовий статус.— Львів, 2010.— XXIV + 832 с.+ 16 с. кольор. іл.— Леонід Тимошенко	75
Степан Гелей. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність.— Львів, 2010.— 584 с.— Роман Кирчів	76
Богдан Козак. Театральні відлуння. Статті, передмови, штрихи до портретів, матеріали, рецензії, інтерв'ю.— Львів, 2010.— 452 с.— Майя Гарбузюк	78
Гуцульська вишивка в колекції Національного музею народного мис- тцтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського / Загальна редакція: О. Никорак; відповідальна за випуск: Л. Лихач.— К.: Родовід, 2010.— 200 с.: іл.— Оксана Сапеляк	79
Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / Наук. кер. Петро Слободян. За ред. Б. Андрушківа.— Тернопіль, 2010.— 976 с.— Михайло Андрейчин, Віктор Нижник	81
Ярослав Яцків. Хроніки александро-декабристського десятиліття.— К.: ВАІТЕ, 2010.— 408 с.— Михайло Ковальчук	82

Конференції, симпозиуми, академії

Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Феодосій Стеблій, Зиновія Служинська, Андрій Фелонюк, Петро Біловіжка, Орест Матковський, Ф. Суходольський, Михайло Андрейчин, Володимир Дутка	84
---	----

На обкладинці:

Перша сторінка. — Кирило Студинський — шостий голова Наукового то- варства ім. Шевченка (1923—1932)	85
Друга і третя сторінки. — Загальні звітні збори НТШ	
Четверта сторінка. — Із видань НТШ за 2008—2010 рр.	

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діяльність. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в дусі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Редакційна колегія:

Микола БАНДРІВСЬКИЙ,
Борис БІЛИНСЬКИЙ, Ігор ГИРИЧ,
Юрій ДИБА, Ярослав ДОВГІЙ,
Анатолій КАРАСЬ, Роман КИРЧІВ,
Роман ПЛЯЦКО, Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Олександра СЕРБЕНСЬКА,
Ростислав СТОЙКА, Олег ШАБЛІЙ,
Роман ЯЦІВ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Фото засідань НТШ:

Володимир БУКСА

Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
Телефони: 237-51-63, 260-03-41
Факс: (032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 15.03.2011.
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 10,2. Тираж 800 прим.
Ціна договірна